
**Стара српска књижевност
у 24 књиге**

**Уређивачки
одбор**

**Димитрије Богдановић (1930—1986)
Милорад Павић
Милорад Бурић
Милисав Савић**

**Књига
двадесет четврта**

**Приредили
Милорад Лазић
Љубомир Котарчић**

**Данашња језичка верзија
Милорад Лазић
(Физиолог)
Љубомир Котарчић
Младен Миливојевић
(Средњовековни медицински списи)**

Физиолог

**Средњовековни
медицински
списи**
(Избор)

**Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1989.**

Садржај

Предговор

Милорад Лазић: <i>Фисиолог</i> у византијској и српској средњовековној књижевности	9
---	---

ФИСИОЛОГ

<i>Фисиолог</i>	31
Прво (слово) о лаву, Слово друго о лаву, О истом, Слово о чапљи (О харадрији), Повест о сунчаном савру, О ноћној врани, О дивљем магарцу (О онагру), О јехидни, Друго о јехидама, Слово о змији — прво, Друго својство змије, Треће својство змије, Четврто својство змије, О инокентаврима и сиренама, Прича о јежу, Слово о пантеру — прво (Слово о пантире), Слово о пантеру — треће, О јаребици (О јеребици), О јаребици — друго, Слово о лисици, О киту аспедохелону, О птици великог цина, Слово о цину — друго, О мраволаву, О мраву, Слово о мраву — друго, Слово о мраву — треће, Слово о ласицама (О невестках), Слово о кастору, О хидри и крокодилу, О хнемону и змији, О гаврану и врани, О грлици, О грлици — слово друго, О жаби воденој и копненој, Слово о јелену и змији, Друго о јелену, О саламандру, Слово о дијаманту, О дрвету перидекси, О јастребу и голубу — друго, О дропсу, О орлу, О слону, О кремену (О камени изимајуштим огњ), О животињи морској трозубу	

СРЕДЊОВЕКОВНИ МЕДИЦИНСКИ СПИСИ (*Избор*)

Предговор

Љубомир Котарчић	55
----------------------------	----

<i>Религиозна медицина</i>	71
--------------------------------------	----

Молитва над светим маслом, Молитва из чина јелеосвећења,
Молитва из свете тајне исповести.

Научна медицина

<i>Антропологија</i>	77
--------------------------------	----

О философији, О неразделивом, О човеку, Излагање о чо-
вечијем телу и о органима.

<i>Терапеутика</i>	82
------------------------------	----

Лекарска мудрост (јатрософија) за сваку болест, Такође о
„дијагалакто“ (О леку против назеба), О „илигму“, О
емпласту, Противу болова у очима, Противу оспа, Противу
подригивања, Противу назеба, Противу бубуљица на лицу,
Противу тровања гљивама, Противу жутице, Противу болова
јетре, Противу ране на нози, Противу зубобоље.

<i>Лекарска етика</i>	86
---------------------------------	----

Најпре о посети болеснику.

<i>Дијагностика</i>	87
-------------------------------	----

Овде почиње о препознавању болести према стању пулса, О
врстама пулсова, Објашњење о томе шта је човекова мокраћа,
Упутство како се може мокраћа користити у дијагностичке
сврхе, О променама мокраће.

СКЕНИРАО

ТЕОДОР АНАГНОСТ

Епидемиологија 92

Овде почиње о чумној огњици и њеним врстама. О великим и малим богињама и другим болестима које припадају чумном роду. Овде почиње први део излагања о свакој перакутној (наглој) огњици, О ефемерној огњици која настаје због преоптерећености стомака јелом, флегмом и штетним пнеумама, О ефемерној огњици која настаје због узимања прекомерне количине хране, што доводи до неспокојства. О ефемерној огњици која настаје услед великог отока јетре, О ефемерној огњици која настаје због сувоће или због промене начина живота, О ефемерној огњици која настаје због велике врућине, купања у сувише топлој води и ходања по сунцу, О ефемерној огњици која настаје због пијанства, Овде почиње о јакој кијавици, О главобољи за време акутне огњице, Овде почиње о појави кашља код болесника за време огњице, О губљењу прохтева за узимањем хране код болесника за време огњице, Овде почиње о онима имају црн језик за време огњице, Овде почиње о онима који имају дрхтавицу праћену високом телесном топлоћом (температуром), Овде почиње о отежаном дисању за време болести, Овде почиње о великој потиштености која се јавља код човека када лежи у акутној огњици, Овде почиње о тешкоћама при гутању, О онима којима су често хладне руке и ноге, Овде почиње о огњици и грозници које настају због колере.

Фармакологија 112

О козинцу, О шаргарепи, О вилином цвећу, О ипоквистидосу, О вењи, О камфору, О горкој тиквици, О зубовини, О вилиној косици, О дивљем рену или ктрдаману, о капару, О дивљем босилку, О крљежу или ричинусу, О карују, О перуници.

Педијатрија 122

Овде почиње како треба лечити малу децу стару до три или шест месеци.

Хирургија 125

Овде почиње излагање о пуштању крви, Овде се говори о пуштању крви када неко има апостеому (оток), Овде се говори како ћемо смањити врућу апостеому, Овде се говори како ћемо смањити тврду апостеому.

Уређење хиландарске болнице 129

О болници и болничарима, Одредбе Карејског типика о исхрани монаха.

Пропратни текстови

Физиолог

Белешка о овом издању	135
Библијски цитати	137
Коментари	138

Медицински списи

Белешка о овом издању	151
Рукописи	152
Речник мање познатих речи	154
Коментари	156

Илустрације

Фисиолог у византијској и српској средњовековној књижевности

Фисиолог (Природослов) је касно-античко књижевно дело специфичне хришћанске природословне садржине. Његову популарност у средњем веку одредио је пригодан књижевно-наративни и универзални идеолошко-дидактички план дела. Складно уједињени обликом наративно-поучне приче, природословни материјал и теолошка дидактика представљају једну од основа за разумевање византијског мистичко-алегоријског схватања света и човека. Као природословни спис и књижевно дело, био је омиљена лектира различитих читалачких слојева, и сасвим је сигурно да је Фисиолог имао велики утицај на обликовање менталитета посебне религиозно-психолошке свести средњовековног човека али и да је из ње произлазио. Различите и многобројне рукописне варијанте Фисиолога, својом распрострањеношћу у књижевностима многих средњовековних народа то потврђују.¹

Фисиолог је настао у Александрији између II и III века.² Он је, највероватније, дело већег броја аутора, а питање текстологије не даје довољно јасан смер уочавању прецизнијих односа између познатих редакција.³ Најстарије редакције сачуваних текстова припадају источном кругу. Различите верзије грчког текста преведене су на неколико старих језика: сиријски, коптски, етиопски, арапски, јерменски и грузијски. На латинском културном простору Фисиолог се појавио 380. године, а многобројни преводи и обраде јавили су се и на старим језицима европских народа: енглеском, француском, немачком и др.⁴

¹ Вид.: K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur*, München 1897, 873—875.

² А. Карнеев, *Материалы и заметки по литературной истории Физиолога*, Спб 1890, 26.

³ Исто, 1.

⁴ Д. Драгојловић, *Физиолог у Срба*, Београд 1968, 130—140 (необјављена дисертација која се налази у УБ „Светозар Марковић“ у Београду, сигнатура РД 3451).

Досадашњим проучавањем *Фисиолога* дошло се до различитих мишљења и противречних ставова. Први научни рад на *Фисиологу* отпочео је Понце де Леон (XIX в.), тврдећи, сасвим погрешно, да је аутор Псеудо-Епифаније, и том приликом је урадио превод на основу три грчка рукописа. Кардинал Питра (XIX в.) приписао је ауторство кипарском епископу Епифанију (IV в.), а превод је сачинио на основу десет верзија рукописа. Теза о Епифанијевом ауторству одавно је одбачена у науци, што потврђују и радови неких православних патролога. Разне варијанте рукописа многима су често биле камен спотицања и биле су дуго приписиване разноврсном кругу могућих аутора: Соломону, Петру Александријском, Василију Кесаријском (Великом), Амвросију Миланском, Јерониму и др. Обим најстаријих редакција текста варира, а по свему судећи тешко да ће икада бити прецизно утврђен. Рецимо, А. Карњејев сматра да постоји око 49 текстова. Према класификацији рукописа коју је дао Ф. Сбордине, првој касно-античкој редакцији припада 25 рукописа, византијској 33, а трећој, Псеудо-Василијевој, обим рукописног наслеђа није прецизно утврђен. Постојање великог броја редакција *Фисиолога* указује на континуитет текстолошких промена, које су зависиле од многобројних фактора. Несумњиво је да је књижевна хеленистичко-хришћанска основа померана у корист све наглашенијег теолошког смисла, саображеног књижевном и духовном стилу појединих епоха. Наиме, неке основне особине александријске књижевне верзије биле су донекле напуштене. Псеудо-Василијева редакција настала у X или XI веку преведена је на народни језик — *δημοτική*. Популарност *Фисиолога* трајала је и после пада Цариграда (1453), а у XIV веку Дамаскин Студит извршио је последњу прераду, и то је била последња византијска редакција.⁵

⁵ Вид.: Д. Драгојловић, исто, 15—75; А. Јевтић, *Патрологија II*, Београд 1984, 22; А. Карнеев, исто, 1—54; Х. Г. Бек, *Путеви византијске књижевности*, Београд 1967, 189—190 — превод с немачког.

Дугујем посебну захвалност професору Сими Бирковићу на стручној примедби о карактеру *Фисиолога* као књижевног и природословног списка, и на упозорењу да постоји издање грчког текста прве редакције, које је извршио Д. Каимакис.⁶ На жалост, ово издање ми није било приступачно, а без њега би сваки даљи научно-критички и студиознији рад на књижевној анализи *Фисиолога* био незамислив. Руковођен основном идејом едиције „Стара српска књижевност“ која има за циљ да популарише вредности наше средњовековне књижевности, пажњу сам концентрисао на карактер редакције *Фисиолога* српско-словенског превода, чији делимичан превод овом приликом доносимо.

По својој жанровској књижевној конструкцији *Фисиолог* је врста приче у прози. Карактер списка хришћанске природословне и теолошко-дидактичке садржине, као што је *Фисиолог*, не може се исцрпети само утврђивањем књижевне и естетичке вредности дела. Ако размотримо његов природословни материјал, онда ваља узети у обзир све оне компоненте његове садржине које чине основу једне посебне философије природословља, засноване на рецепцији хеленског и хеленистичког искуства, митској и теолошкој садржини Библије, као и идеологији списка ранохришћанског и каснијег ортодоксног предања. *Фисиолог*, као дело старосрпске преводне књижевности, значајан је извор за нашу културну и цивилизацијску усмереност, јер изражава схватања српског средњовековног човека и друштва.

Неки научници сматрају да су најранији извори *Фисиолога* део античке природо-научне мисли. Појави овог специфичног списка претходио је, директно или посредно, низ дела античког природословља. Директан посредник и инспирација могли су бити Псеудо-Аристотелови списи,⁷ настали на основу Аристотелових природо-научних сазнања, изнетих у делима: *О ра-*

⁶ D. Kaimakis, *Der Physiologus nach ersten Redaktion*, Meisenheim am Glan 1975.

⁷ Д. Драгојловић, исто, 7.

ћању животиња, *О ходу животиња, О деловима животиња*⁸ и др. За разлику од Аристотелових научних, Псеудо-Аристотелови и слични природњачки састави временом су добили посебан псеудо-научни карактер. Они припадају александријској књижевној, научној и религиозној традицији, чије изворе препознајемо и код старих логографа и историчара, на пример: Хекатеја и Херодота. Свој процват псеудо-научна мисао ове врсте доживела је током II века — у доба хеленизма.⁹ Тешко је утврдити утицај ових списа на *Фисиолог*, али је сасвим сигурно да у Аристотеловим природњачким радовима, највероватније у њиховој хеленистичкој трансмисији, треба тражити подстицајну основу извесних прича које чине прирорословни материјал овог књижевног дела.¹⁰

Почеци хеленистичке научне мисли били су прожети наглим продором оријенталних магијских култова и астрологије, који постепено преображавају основну научну линију античког природо-научног искуства, и које тако све више добијају религиозну основу. Нарочито јак утицај на даљи ток хеленистичких природних наука имали су магијски списи персијских писаца Зороастра и Останеса. Њихови састави о животињама и минералима ушли су у општи фонд псеудонаучне мисли хеленистичке епохе,¹¹ али без обзира на тематску сличност, тешко је тврдити колико су утицали на *Фисиолог*, јер њихова религиозна страна припада другачијем кругу идеја.

У науци је било доста речи о гностичком утицају на алегоријски симболизам *Фисиолога*. Посебно је наглашаван утицај гностичког пантеистичког учења о присуству божанског духа у целокупном материјалном свету, односно о могућности психичког живота биљака, животиња и минерала. Истоветну пантеистичку космологију заступали су и поједини стоичари, а

⁸ Вид.: Милош Бурић, *Историја хеленске књижевности*, Београд 1972², 265.

⁹ Д. Драгојловић, исто, 77.

¹⁰ Вид.: Исто, 79—81.

¹¹ Исто, 89.

неке елементе тог учења налазимо и у Плутарховим психолошки обојеним списима.¹² Пантеизам као религиозно осећање и начин мишљења античког човека дали су основни печат уметничком изразу, посебно у лирици, трагедији, архитектури, скулптури,¹³ и свакако да су ови утицаји могући, али би то ваљало доказати једним посебним поступком: компарацијом *Фисиолога* и његових античких узора.

Алегорија, односно алегоријска егзегеза, је основна и најевидентнија стилистичка димензија *Фисиолога*, и без обзира на текстолошке промене, остаје основа његовог александријског књижевног исходишта. На хришћанску александријску књижевност пресудан је утицај алегоријског метода Филона Александријског (око 20. год. пре н.е. до око 40. н.е.), који представља продужетак стоичког алегоризма, а алегоријско тумачење користи да би ускладио старозаветно јеврејско предање и хеленску философску мисао. За разлику од гностичке алегорије, александријска има сасвим другачији онтолошки став према алегорији, и нарочито симболу, који су настали на основама старозаветне и новозаветне књижевности. Слични принципи важе и за *Фисиолог* као део истоветног књижевног круга, и теолошког и књижевног стила епохе. Без обзира што сличне методе тумачења називамо алегоријским, нпр. античка алегорија, хришћанска алегорија или стоичка, Филонова, гностичка итд. сасвим је извесно, да сваки од поменутих прилаза бива непосредно условљен и одређен философијом и традицијом из које настаје.¹⁴

¹² Вид.: О гностичком и Плутарховом пантеизму код М. Поснов, *История христианской церкви*, Брюссель 1964, 134—147.

М. Бурић, *О Плутарху као беоћанину, грађанину и писцу*, у: Плутарх, *Славни ликови антике I*, Нови Сад 1978, 30.

¹³ О. М. Фрејденберг, *Мит и античка књижевност*, Београд 1987, 225 — превод с руског.

¹⁴ Вид.: А. Ф. Лосев, *История античной эстетики (поздний еллинизм)*, Москва 1980, 106—112. А. Радовић, *Тумачење Старог Завета кроз векове*, Београд 1972, 20.

У погледу историчне функције и намене *Фисиолога*, и поред различитих оцена, постоји једнодушно мишљење да је он и теолошко дело, све израженије у познијим текстовима, а најочевидније у најмлађим варијантама. *Фисиолог* Пантелејмонског зборника из XV века српско-словенске редакције, на пример, је спис изразито теолошке садржине, у којем се у алегоријско-егзегетској форми излаже учење хришћанске ортодоксне вере, прилагођено основним потребама вероучења. *Фисиолог* је специфично егзегетско књижевно дело,¹⁵ чији је сложени мистичко-алегоријски начин тумачења имао велики утицај, како на библијску ерминевику, тако и на византијску књижевност и уметност. Најважније поставке алегоријске библијске егзегезе Александријске катихетске школе, заступљене у *Фисиологу*, коју је основао Пантен крајем II века, поставио је Филон Александријски. По њему човек, биљни и сав материјални свет, чине симбол дубље и скривене метафизичке истине, а оваква космолошка схватања иманентна су Платоновом свету идеја. Приликом тумачења Старог и Новог завета, платоновски идеализам одиграо је значајну улогу у стварању егзегетског правца александријске школе.¹⁶ За разлику од јеврејских рабинских тумачења, из којих је настао Мидраш, у хришћанској егзегетској књижевности основна начела строго су одређена и осмишљена новозаветним учењем о оваплоћењу Логоса (Богочовека). И поред новине у ерминевтичким критеријумима тумачења Старог завета, хришћанска егзегеза не искључује претходну јеврејску традицију, већ је ствара на основама мидрашке, али новим библијским схватањима формира духовни смисао старозаветне књижевне речи. По учењу византијске ортодоксије, оваплоћењем Логоса, његовим натприродним уласком у материјални свет и мистичким теантрополошким учешћем у људској

¹⁵ Оцену да је *Фисиолог* и теолошко дело дао је извештај број научника који су се уско стручно или у оквиру ширих сагледавања византијске књижевности бавили *Фисиологом*, као на пример: А. Карњејев, А. Александров, Х. Г. Бек, Д. С. Лихачов, С. С. Аверинцев, Д. Богдановић...

¹⁶ Вид.: А. Ф. Лосев, исто, 110; А. Радовић, исто, 22.

историји, речи старозаветних пророка достигле су религиозни максимум — пророчко испуњење. Новозаветно тумачење, заправо не укида континуитет старозаветне књижевности, већ свему даје ново значење,¹⁷ што карактерише и егзегезу *Фисиолога*.

Метод алегоријске егзегезе веома је приметан још у посланицама апостола Павла, а имао је циљ тражење спиритуалне повезаности старозаветне Торе (Закона) и новозаветног Јеванђеља. Овде је евидентан утицај александријске јеврејске књижевности на егзегезу апостола Павла,¹⁸ често цитираног или паравразираног у српском *Фисиологу* Пантелејмонског зборника. Да би своје учење одбранили од јудаизма и хеленске философије, хришћански апологетски писци користили су алегоријску егзегезу, нарочито при тумачењу Старог завета. Најистакнутији представници ове групе хришћанских писаца били су Јустин Философ (II век) и Иринеј Лионски (између 140. и 160. до око 202. године). Иринеј је био најзначајнији хришћански писац тога доба, а познат је, између осталог, и по томе што је разрадио метод типолошке алегорије, коју је пре њега започео Јустин Философ. Типолошком алегоријом трагало се за архетипском везом међу личностима и догађајима Старог и Новог завета, на пример: старозаветни Адам и новозаветни Христос, старозаветна Ева и новозаветна Богородица, потоп као слика будућег крштења и последњег суда итд. Овим методом алегоријско тумачење требало је да добије библијскоисторијску основу, за разлику од гностичке, која је лишена те димензије,¹⁹ а сличан типолошки паралелизам једно је од обавезних стилистичких књижевних правила *Фисиолога*.

Најзначајнији представници Александријске катихетске школе били су Климент (150—215?) и Ориген (185—253/4). Ориген је први систематски изложио хришћанско вероучење категоријама грчке философије. Да би Библију што успешније приближили

¹⁷ А. Радовић, исто, 7—12.

¹⁸ Е. Чарнић, *Библијска ерминевтика*, Београд 1971, 10; А. Радовић, исто, 14.

¹⁹ А. Радовић, исто, 18—22.

Грцима, представници ове теолошке и књижевне школе почели су примењивати искључиво алегоријски егзегетски метод. Где није било могуће типолошко и буквално тумачење, основно правило александријске егзегезе подразумевало је примену алегоријског тумачења. И поред тога што је александријски алегоризам имао елементе платоновског симболизма, у много чему је остао доследан и буквалном значењу речи и библијско-историјској конкретности догађаја. Такав тип тумачења користили су касније многи познати православни писци Византије: Кирило Александријски, Василије Велики, Григорије Назијанзин (Богослов), Григорије Ниски и други, а Иларије Пиктавијски и Амвросије Милански пренели су ову традицију на Запад. У латинској патристичкој књижевности алегоријску егзегезу примењивали су: Иполит Римски, Тертулијан, Јероним, Августин и др.²⁰ Друга позната егзегетска школа дефинисана је на Истоку крајем III века под називом — антиохијска. Основна одлика ове школе била је примена историјско-граматичког (буквалног) начина тумачења Библије, а од V века антиохијски писци практиковали су и алегоријско тумачење. На тај начин настала је синтеза ове две познате источне школе, што је дало основни смер егзегетској традицији средњовековне византијске ортодоксне књижевности.²¹

Идеолошки, целокупна византијска црквена књижевност била је у знаку тумачења и излагања основних библијских порука. Како на једном месту каже Лихачов: „Свет видљиви и свет невидљиви уједињени су симболичким односима, који се разјашњавају у Писму. У разјашњавању ових симболичких односа се и састоји скоро главни циљ средњовековне науке и средњовековне уметности.“²² Алегоријско схватање и тумачење Библије, примењено и у Фисиологу, само

²⁰ Вид.: И. Мейендорф, *Введение в святоотеческое богословие*, Нью-Йорк 1982, 81—89; Д. Драгојловић, исто, 34—134; А. Радовић, исто, 23—34.

²¹ Е. Чарнић, исто, 15—19.

²² Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, Београд 1972, 188 — превод с руског.

је пројекција александријске рецепције библијске и античке традиције, а касније и универзалног ортодоксног погледа на свет, што је утицало на стварање теоријских основа и поетике византијске црквене књижевности, оних жанрова где је овај егзегетски метод примењиван. У византијској књижевности Библија није имала аутономни догматски ауторитет, као што је био случај у делима многих јеретичких писаца, гностичара и манихејаца на пример, који су радо наводили читаве библијске цитате у жељи да што убедљивије истакну њену аутономност.²³ Према схватању ортодоксних Византинаца, Библија је део апостолског предања и заједно са осталим списима отаца Цркве чини јединствен догматски круг, под називом „свето предање“. Појам светог предања није узимао у обзир само писану књижевност, или одређене црквено-канонске одлуке разних сабора, већ и традицију усмене речи и разноврсне феномене персоналног и колективног религиозног живота. Целокупна мистика вере и историјско искуство живота Цркве схватани су као Светим Духом осмишљена религиозност, проткана спиритуалним и сакраменталним битисањем Цркве. Књижевност светог предања била је искључиво у функцији вере, и у њен састав ушли су сви списи официјелне догматске оријентације: апостолски, светоотачки, одлуке црквених сабора, литургијско-химографски, хагиографски, мистичко-аскетски и др. Највећи део византијске црквене књижевности има, или егзегетски, или полемички карактер.²⁴ Фисиолог спада у групу егзегетских списа.

Фисиолог је хришћански природословни и књижевни спис несумњивог ортодоксног идентитета и припада поменутом кругу „светог предања“. Специфичан стил Фисиолога, изазвао је код многих прилично несигурности и непрецизности у процени његове орто-

²³ Г. Флоровски, *Функција предања у старој Цркви*, у: *Саборност — католичност Цркве* (Зборник чланака православних теолога) књ. I, Београд 1986, 199.

²⁴ Вид.: И. Мейендорф, *Византијско богословље*, Крагујевац 1985, 11 — превод с енглеског; С. Булгаков, *Православие*, Париз 1964, 48.

доксије. Често се наводи податак да је 496. године, саборском одлуком, папа Геласије прогласио *Фисиолог* јеретичким списом апокрифне садржине, али то није сасвим поуздано утврђено. Стојан Новаковић, на пример, усвајајући мишљења неких научника који су се углавном бавили латинским преводима *Фисиолога*, наводи овај податак као сасвим тачан. Чак и у случају да је тачан, забрана овог дела у оквирима црквене јурисдикције римског епископа, папе Геласија, нема пуну екуменску црквено-канонску важност, већ само на локалном подручју црквеног доминијума папе. Колико је до сада познато, у Византији православна садржина *Фисиолога* никада није била спорна.²⁵

У досадашњим радовима, углавном је истицана „моралистичка“ основа навозаветне поруке овог дидактичког списка. Свођење новозаветне садржине *Фисиолога* на аутономну етику, плод је, мање-више, протестантске пијетистичке теолошке школе, као и римо-католичког пробабиллизма, који је етику сматрао основом библијског учења.²⁶ Ова оцена доминира у радовима научника XIX века, а познато је да се тадашње образовање из области византијске историјске теологије стицало на основама протестантске и римо-католичке школе, тако да је недовољно развијена византологија била често жртва разних конфесионалних схватања.²⁷ Ове, и многе друге предрасуде, имали су и неки руски научници истог периода, који су идеолошке токове и садржаје византијске књижевности, наравно и *Фисиолога*, процењивали категоријама нововековне православне школске конфесионалне теологије,²⁸ која је од XVIII века била под утицајем римо-

²⁵ О претпоставкама да је *Фисиолог* јеретички спис вид.: Д. Драгојловић, исто, 1—15; S. Novaković, *Physiologus, Slovo ovešteh, hodešteh i letešteh*, Starine XI (1879), 181—203.

²⁶ Вид.: С. Булгаков, исто, 328.

²⁷ Д. Драгојловић у својој дисертацији доноси врло исцрпне извештаје о резултатима досадашњих проучавања *Фисиолога*.

²⁸ Најзначајнија студија о токовима православне школске теологије је Г. Флоровский, *Пути русского богословия*, Париж 1937.

-католичке и протестантске. Новији продори византологије и православне патрологије, многе проблеме, па и етику, осмишљавају категоријама византијске светоотачке књижевности.

Уколико је реч о етичкој страни *Фисиолога*, треба имати у виду да ранохришћанска мисао и књижевност, као и византијска ортодоксија уопште, нема систематизовану етику. Као саставни део новозаветног „откровења“ и византијске ортодоксије, етика је достигла свој максимални теоријски израз у монашко-аскетској или исихастичкој књижевности. Ништа мање, пут моралне аскезе део је основног садржаја византијске и словенске литургијске химнографије. Циљ стицања врлина кроз правилно исповедање вере, представља етички и онтолошки императив *Фисиолога*, а постављен је као неопходни пут достизања основног смисла хришћанског схватања философије живота — „обожења“. Пошто је, по ортодоксном учењу Цркве, човек створен као „слика и прилика“ Творца, пут његовог аскетског и духовно-моралног усавршавања је пут подражавања Христове личности и учења, кроз неопходно учешће у литургијском евхаристијском животу Цркве, о чему јасно сведоче касније редакције *Фисиолога*, као што је, на пример, српско-словенски превод. Уколико у ранијим грчким и другим варијантама ово и није јасно дефинисано, у *Фисиологу* Пантелејмонског зборника, то је очигледно, и свакако је овај *Фисиолог* имао намеру да поучи и упуту на ове компоненте хришћанског вероучења. Дакле, ради правилнијег историјско-теолошког одређења етике у оквиру ортодоксног византијског схватања, појам морал и морализам требало би проширити појмом духовности.

У византијским ученим круговима популарност *Фисиолога* потиснули су шестодневи. То су заправо тумачења *Прве књиге Мојсијеве* (Постање), која говори о стварању света за шест дана (1 Мојс. 1 и 2), и чини засебну тему византијске природословне црквене књижевности. Шестодневи излажу хришћанско космолошко учење, неопходно за потпуније схватање теорије византијске природно-научне мисли. *Фисиолог*

је имао ужи круг интересовања, и бавио се описом психолошких својстава реалних и фантастичних животиња, биљака и минерала.²⁹

Српски текст *Фисиолога* Пантелејмонског зборника, настао на основу каснијих прерада и проширенијих теолошких уобличавања, веома је добар прилог реконструкцији византијских природословних схватања, нарочито од X или XI века када је настала поменута Псеудо-Василијева редакција, која је, како се претпоставља била једна од основа српског атонског *Фисиолога*. Теоријске основе византијског ортодоксног природословља нису никада систематски дефинисане, тако да је потенцијални изворни материјал одређен кругом разноврсних списа византијске књижевности многих жанрова. Византијски црквени писци нису *Библију* схватили као извор научних информација, јер ортодоксне егзегете је занимало, пре свега, питање — ко је творац космоса, као и чињеница да је свет створен. У средишту библијског створеног света налазио се човек, „створен по лику Божијем“ и као такав сматран је теоцентричним бићем — микрокосмосом.³⁰ Без обзира што третира христолошком духовном поуком, ужи оквир библијске тематике, *Фисиолог* изражава мисао ортодоксне метафизичке антропологије, а такве формулације могуће је сасвим прецизно одредити у поменутом српско-словенском преводу. Космолошка и антрополошка релација односа Творца и створеног света пројектује се кроз човека, који актом оваплоћења Логоса, постаје призма кроз коју Бог успоставља присност, не само са човеком, него и целокупним природним светом. У *Фисиологу* ова природословна мисао изражена је алегоријски, тако што семантика природословне садржине, тј. псеудонаучне слике, добијају другу перспективу, изражену библијско-егзегетским садржајем који се

²⁹ Д. Драгојловић, исто, 123—124; О. В. Творогов, *Литература XI — начала XIII в., в: История русской литературы X—XVII веков*, Москва 1980, 56—57.

³⁰ Вид.: Г. В. Флоровский, *Восточные Оцы IV-го века*, Париж 1931, 64—74; А. Јевтић, *Патрологија II*, 98.

антропоморфизује и теантропоморфизује, испуњавајући се ортодоксном идеолошком садржином.

По библијском учењу, због „прародитељског греха и пада човековог“, по закону узрочности, пали су сва природа и простор у којем живи човек. Тако је изгубио дотадашњу власт над природом, и она је постала загонетна стихија природних закона, усмерена против њега. У спису *Гностичке главе*, Максим Исповедник (око 580—662), чија су дела преводена на српско-словенски, изложио је учење о мистици Цркве, као оквиру и простору у којем се дешавају сви односи Творца и створене природе, али се то истовремено повезује и с мистеријом оваплоћења Логоса, што је речит одговор на основна питања човековог схватања природе. Византијско ортодоксно учење о Христовом васкрсењу поставило је у први и основни план перспективу обнове, свега што је поремећено и „пало“ прародитељским грехом — природе, а пре свега човека. Христовим васкрсењем отворена је могућност васкрсавања свега онога због чега се, према новозаветном учењу, Бог оваплотио и својом теантрополошком егзистенцијом указао на пут „обожења“, тј. пресаздавања створеног света. Тиме је отворено и питање веровања у есхатолошку перспективу целокупне природе, а које су византијски ортодоксни писци сводили на учење о Цркви, схватаној као мистично тело Христово, и њен литургијски метафизички циљ — евхаристију. Мистика евхаристије тумачена је као могућност динамичног прогреса целокупне творевине, све док се не досегне религиозни максимум — „обожење“. Такође, учењем о парусији (другом доласку Христовом), византијска теологија давала је одговор на питање коначне есхатолошке форме живота човека и створеног света, и коначне ванвремене метафизичке афирмације.³¹ Постављањем питања стварања, оваплоћења, распећа, васкрсења, есхатологије и парусије, у оквиру анализе садржаја књижевног дела као што је *Фисиолог*, добили бисмо значајне одговоре

³¹ Вид.: Ц. Мејендорф, *Византијско богословље*, 159—168; А. Јевтић, *Есхатолошки карактер Цркве*, Гласник СПЦ, бр. 9 (1987), 196—204.

на питања философије ортодоксне природословне мисли овог дела. Пантелејмонски рукопис српског *Фисиолога* у свом карактеристичном алегоријском стилу одговара на многа питања језиком симболистичке апстракције и апофтегматске дидактике.

На Западу је *Фисиолог* од VI века био веома популарно штиво. Алегоријски симболизам веома је утицао на традицију латинске библијске егзегезе и хомилитике, нарочито на дела Гругура Турског (VIв.), Исидора Севилског (570—636) и др. У разним латинским верзијама алегоризам бива сведен на минимум, а све више преовладава баснено-моралистички садржај. Не рачунајући бестијаре, по сведочанству А. Карњејева, до краја XIX века било је познато око шездесет латинских рукописа *Фисиолога*. Од XII до XIV века *Фисиолог* је утицао на схоластичку хомилију, као и на многе друге саставе моралистичке садржине, на пример: баснене приче, природо-научне енциклопедије и др. Све до XVII века био је препознатљив утицај овог књижевног дела.³²

Прве значајније радове о словенским преводима *Фисиолога* написали су руски слависти: Вјаземски, Карњејев, Мочуљски, В. Успенски и др.³³

Поводом проучавања *Фисиолога* у српској средњовековној књижевности, В. Јагић вели да је Ф. Миклошић приликом рада на *Monimenta Serbica* први прелиставао *Фисиолог*, бавећи се његовом специфичном лексиком. Јагић је објавио скраћену варијанту овог дела уз кратак коментар.³⁴ Старија варијанта, једне од двеју основних редакција српског *Фисиолога*, припада једном зборнику хагиографске садржине српског порекла, који је руски научник А. Александров пронашао у руском манастиру Пантелејмону у Светој Гори, чије делове овом приликом преводимо. Иначе, у овом зборнику *Фисиолог* носи назив *Јестествословник* (Природослов), а потиче из XV века. Дело је

³² А. Карнеев, исто, 19—21; Д. Драгојловић, исто, 134—135.

³³ Д. Драгојловић, исто, 166.

³⁴ V. Jagić, *Cirilski zbornik XVI—XVII stoljeća u biblioteci Kukuljevićevoj*, u: *Književnik*, god. treća (1866), 124—129.

издао А. Александров, а по мишљењу Д. Драгојловића, основу овог српскословенског превода треба тражити у неком од грчких рукописа старије и новије Псеудо-Василијеве редакције.³⁵ Прву студиознију расправу о *Фисиологу* код Јужних Словена написао је Стојан Новаковић, приредивши га на основу текста Кукуљевићевог Бирилског зборника из XVI века, који се налази у Архиву Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу.³⁶ После Новаковића, Ј. Поливка је пронашао *Фисиолог* у рукопису српске редакције из XVII века, власништво Шафарикове збирке у чешком Народном музеју. Српска редакција налази се још у два рукописа — први из XVI века (НБ РС 38, л. 40—58/58'), а други бр. 52, л. 198—209, из 1487. године, власништво Никољачке цркве у Бијелом Пољу.³⁷ Д. Драгојловић сматра да рукопис Кукуљевићеве библиотеке, затим Народне библиотеке Србије и Никољачке цркве, припадају такође византијској редакцији, с тим што није једноставно утврдити рукописно наслеђе из којег су прешли у српску средњовековну књижевност.³⁸

У српској медијевистици прву опширну и специјалистичку студију о *Фисиологу* дао је Д. Драгојловић (*Физиолог у Срба*, Београд, 1968) и тиме створио могућности за проучавање овог природословног књижевног дела у оквирима византијске, латинске, словенске и српске средњовековне књижевности. Поред све исцрпности у разматрању појединих аспеката дела и различитих претпоставки о карактеру и идеолошком исходишту *Фисиолога*, новија сазнања о оп-

³⁵ Anthony-Emil Tachiaos, *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) of Mount Athos, Thessaloniki* — Los Angelis 1981, 59—66; А. Александров, *Физиолог*, Казан 1893; Б. Сп. Радојичић у: *Енциклопедија Југославије*, III, Загреб 1958, 345; Д. Драгојловић, исто, 168.

³⁶ Novaković Stojan, *Physiologus, Slovo vešteh, hodešteh i letešteh*, *Starine XI* (1879), 181—203.

³⁷ Д. Драгојловић, исто, 167; Ђ. Сп. Радојичић, исто, 345; Љ. Штавањанин-Борбевећ, М. Гроздановић-Пајић и Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд, 74—75.

³⁸ Д. Драгојловић, исто, 237—238.

штем карактеру касноантичке и средњовековне византијске књижевности и природо-научне мисли допуштају сложеније и конкретније дефинисање, него што је то учинио Драгојловић. То наравно, не умањује научни допринос ове студије, која мора бити схваћена у оквирима времена и научних сазнања до којих је аутор дошао крајем шездесетих година. Значајан допринос популаризацији *Фисиолога* у српској култури представља превод Б. Трифуновића извршен на основу два рукописа српско-словенске редакције: Пантелејмонског и Кукуљевићевог *Ćirilskog zbornika*.³⁹ У нашем преводу изоставили смо садржај за који се определио Б. Трифуновић, тако да тиме добијамо ипак целовит превод *Фисиолога* Пантелејмонског зборника.

Као дело преводне српске средњовековне књижевности, *Фисиолог* истовремено припада касноантичком и рановизантијском „класичном фонду“ византијске ортодоксне књижевности. Списи „класичне“ византијске патристике, од самог почетка постепено су укључивани у словенску и српску средњовековну књижевност и уметност, а од XIV века превод ових дела широко се користи у оквиру исихастичког препорода. У српску књижевност *Фисиолог* је ушао са циљем да употпуни јединствену мисао црквеног предања. Наиме, заједно са *Шестодневом* и коментарима бугарског писца Јована Егзарха (X век), који је компилативно дело у које је укључен и садржај Аристотеловог зоолошког списка *О животињама*, *Фисиолог* је један од основних извора српског средњовековног природословља. Један од најстаријих српских преписа Егзарховог *Шестоднева* потиче из 1263. године. Иначе, први словенски преводи овог *Фисиолога* бугарске су редакције, настали од XII до XIII века.⁴⁰

³⁹ О Аристотеловом спису *О животињама* који се налази у саставу *Шестоднева* Ј. Егзарха Б. Трифуновић, *Стара српска књижевност — основе — VI античко наслеђе у старој српској књижевности*, Књижевна историја бр. 2 (1983), 192—193.

⁴⁰ *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, Ленинград 1987, 461.

Још раније је примећен утицај *Фисиолога* на поједина оригинална хагиографска дела српске књижевности: *Живот Стевана Немање* Стефана Првовенчаног, Доментијанов *Живот св. Саве* и св. Симеона, Теодосијев *Живот св. Саве*, *Животи краљева и архиепископа српских* Данила II и друга. Неким својим елементима, нарочито симболиком, *Фисиолог* је подстицао развој појединих књижевних жанрова — похвала, и литургијско-химнографских састава, на пример.⁴¹ Утицај овог дела уочен је на скулптури црква манастира Студенице, Милешеве, Бањске и Дечана, на основу чега се констатује да је *Фисиолог* био познат Србима још крајем XIII века.⁴²

Фисиолог, као књижевно дело има велики значај у одгонетању многих сложених семиотичких проблема српске средњовековне црквене културе и уметности. Пантелејмонски *Фисиолог*, као целина, може бити предмет различитих приступа, наравно и анализе уметничке вредности дела. И поред античких утицаја, уметнички ниво *Фисиолога* нема ни изблиза значење и вредност античког ауторског уметничког дела.

Аутохтоне особине књижевног стила познијих варијанти текста и приповедачке философске мисли непознатог аутора *Фисиолога* није могуће препознати, зато што *Фисиолог*, као дело црквене књижевности, има одлике стандарда, тј. аутор намерно избегава јасније знаке стилске и мисаоне индивидуалности. Антички природословни текстови, иако се служе алегоријом и метафором, немају, наравно, особине књижевних дела, рецимо грчких трагедија које су плод уметникове маште и субјективних схватања. *Фисиолошка* прича, настала на основама хеленистичке фолклорне и религиозне традиције, припада колективном погледу на свет, супротном сваком одређенијем субјективизму. Античка књижевност права је уметност у историји светске књижевности и њени естетички и теоријски постулати и уметнички поступци у време хришћанске рецепције нису били довршени,

⁴¹ Д. Драгојловић, исто, 286—289.

⁴² Б. Трифуновић, *Физиолог*, 30.

већ динамично отворени за нова пресаздавања и уклапање у нови семантички систем хришћанске културе. И сама античка култура имала је врло сложену фазу рецепције — од епохе митотворства и фолклористичке семантике ка уметности и уметничкој књижевности, где је стилистика добијала све сложеније апстрактне мисаоне контуре, али носећи увек у себи одсјај митолошке праоснове. Тако и хришћанска мисао и уметност у својим највишим остварењима рецепцијом античких садржаја не потиру нити поричу њихову вредност већ их уводе у област нове семантичке усмерености и онтолошке одређености.⁴³

Уметничка слика физиолошке приче сачувала је чулне елементе митолошке слике, на пример, физиолошки и анатомски описи појединих фантастичних животиња („О инокентаврима и сиренама“, „Слово о кастору“, „О слону“ и др.), с тим што конкретна слика добија све разноврснија апстрактна значења. Апстрактност овог *Фисиолога* транспоновала је алегоријском егзегезом сваку сликовну конкретност у раван библијске апстракције, и чак највећи број зоолошких описа нема античку митолошку основу, већ чини фонд библијског зоолошког материјала. Уметнички утисак не обликује се конкретним већ апстрактним. Природословни описи карактера животиња, биљака и минерала представљају покушај стварања симболичке слике вечних духовно-моралних вредности и религиозних садржаја људског живота. Понекад је апстракција до те мере смањена и конкретизована да описи појединих реалних животиња чине реалистичку представу њиховог стварног физичког изгледа, карактера и др. и то је управо онај слој који би гледано кроз призму нашег времена имао највишу природословну вредност. Појачана апстракција, која је заступљена и у *Фисиологу*, карактеристична је за природословне списе високе књижевне и теолошке вредности, као што су, на пример, шестодневи. Уметничка вредност књижевне апстракције *Фисиолога* има своју

⁴³ Разматрања о античкој стилистици изложена су према О. М. Фрејденберг, *Мит и античка књижевност*, 220—248.

највишу мисаону и естетичку изражајност у сталним аналогјама с библијским садржајем. Заправо, сав живи свет, представљен у овом делу, оцењен је вредностима библијских идеала и садржаја, а посебно се истиче вредност поуке, која је смер највиших циљева хришћанског живота. Дакле, за средњовековног ортодоксисту књижевно дело мора имати неоспорну духовну вредност, тј. њен вероучитељни карактер треба да покаже путеве савладавања уметности (грч. τέχνη = вештина) живота у Христу. Пошто овај рукопис *Фисиолога* има пре свега дидактичку, вероучитељну намену, реч је о књижевном делу чија је религиозна поука много битнија и садржајнија део него природословни, и само је стилистичко средство грађења пренесеног значења. То, наравно, не умањује наш интерес за *Фисиолог* као природословни спис, јер говори о нивоу природонаучних схватања средњовековног човека XV века.

Алегорија је најизразитија стилска фигура која даје основни печат стилистици *Фисиолога*. Трагова чисте раноантичке и античке алегорије нема, већ искључиво алегоријско-егзегетског стила александријске књижевности. Тумачење алегоријског природословног описа, решава се увођењем типолошке симетрије карактера живих бића и апстрактних симбола и својстава библијских личности и догађаја. Њихова сличност потребна је да би се постигао дидактички ефекат и то формом поуке која има искључиво духовно-моралну основу, типичну за жанр поука. Заправо, наглашени елементи поуке дају *Фисиологу* облик лектире вероучитељног карактера.

С обзиром на значај који је *Фисиолог* имао у средњовековној природословној мисли, књижевности и теолошкој поуци, српскословенски текст *Фисиолога* је, и поред свих промена које су пратиле ово дело, сачувао основна естетичка и поетичка својства. Превод *Фисиолога* Пантелејмонског зборника XV века, иако лишен интегралног издања, значајан је прилог нашој култури, која улаже све више напора у трагању и откривању занемарених и заборављених средњовековних цивилизацијских вредности и идеала. *Фисиолог* је као дело наше преводне књижевности подстицао

много стваралачке идеје тадашњих уметника, и апстрактни симболизам његовог књижевног садржаја дао је многа естетичка решења у области сликарства, декоративне пластике и др. и зато је *Фисиолог* ушао у избор дела објављених у едицији „Стара српска књижевност“. Велике разлике између оригиналне и преводне књижевности у средњем веку и не постоје, јер обе припадају јединственој универзалној културној мatici. Оне су међусобно преплетене основним духовним спонама и равноправно учествују у обликовању свести и обима стваралачких инспирација српског средњовековног друштва.

Милорад Лазић

1. Прво (слово) о лаву

Почнимо говорити о лаву — цару зверском, и каква је он животиња. Јер Јаков благословљаше и Јуду називаше лавићем лава.¹ Јуда, од изданака мојих, сине, узиће... и остало...

Фисиолог изобрази лава: Како лав три својства има; прво његово својство је да чим крене у гору стиче осећај за ловца, и својом опрезношћу замеће траг да не би ловци, следећи траг, нашли његово склониште и ухватили га.

Тако и Спас наш, мудри лав, изиће од колена Јудина и корена Давидова, који послан би од јединосусног Оца и надиће умне своје претходнике.² Онај који је Божанство — с анђелима анђео будући, с арханђелима — арханђео, с престолима — престо, с властима — власт, све до доласка свога. И сиће у утробу пресвете и славне приснодеве Марије како би спасао прелашћени род људски. И Слово постаде плот и усели се у нас.³ Зато они који не схватише силазак вишње силе говораху му: ко јесте тај цар славе?⁴

2. Слово друго о лаву

Када лав спава у својој пећини, његове очи су будне јер су му веће уздигнуте, јер и у песмама Соломон сведочи, говорећи: „Ја спавам а срце моје бди“.⁵

3. О истом

Када плот Господа нашег спи на крсту божанство Његово бди с десне стране Оца, јер не задрема и не заспа онај који чува Израиљ.

4. Слово о чапљи (О харадрији)

Постоји птица звана чапља, како у Поновљеном закону беше написано... како је сасвим бео птић и ничег црног нема. Његова унутарња својства лече слепим очима. Ако се нађе ко да на дворовима царским болује, чапља ће осетити да ли ће преживети или умрети; ако је пак на смрт болестан, чапља окреће лице своје од болесника и сви схватају да ће човек умрети. Ако ли је човеку болест на живот, чапља мотри болесника и болесник чапљу, и чапља упија болест, узлеће у јару сунчевог жара и сажиге болест људску, расточи је и спасавају се чапља и болесник заједно.

Добро је ово применити на лик Спасов: бео је Господ наш и сасвим је без црила. Јер, рече, чим кнез овога света дође и у мене не буде ништа нашао...; и ка Јудејима — одвратио је од ових божанство; и дошавши ка нама, народима, узне болести наше и слабости однесе, узнесе се на Дрво крсно, и узашавши на висину опленио је плен Израиља. Говорио си ми да је чапља према закону нечиста, и како се уноси у лице Спасово; а и змија је нечиста. И сведочио је Јован говорећи: као што Мојсије уздиже змију у пустињи, тако приличи узвесити се ка Сину човечијем.⁶ Јер двоструке су поуке о животињама. Добро Фисиолог изобрази чапљу.

5. Повест о сунчаном савру

А постоји савар сунчани по имену. Када остари, склопи очи и ослепи и не види сунчану светлост. А шта тиме хоће да постигне: претвара се као да гледа на исток; и одлази до уздигнуте раселине окренуте истоку и сунцу које сја, и отварају се његове очи и постају здраве.

Дакле, таквим начином и ти, о човече, који носиш одећу старог човека и очи срца твога се премрежују, потражи сунце праведног Господа нашег Исуса Христа, а његово име пророком беше названо Исток, и тај ће ти отворити очи срца твог.

6. О ноћној врани

Говори песнопевац: бејаш као ноћна врана у скло-ништу. Фисиолог казује како тај птић воли више ноћ од дана.

Тако и Бог заволе друге народе више од Јудејског који достојанство очинског завета примише. О томе Спас говораше: не бој се мало стадо, јер изволе Отац дати вам царство... и остало...⁷ Али говориш ми да је по закону ноћна врана нечиста. А како се приноси лицу Спасову? Добро апостол вели: Онај који није познавао греха наших ради грехова, сатвори и смери себе; лик роба прими да би спасао и уздигао све. Добро Фисиолог изобрази ноћну врану.

7. О дивљем магарцу (О онагру)

Писано беше у Јову: Ко остави дивљег магарца слободног као праведник стада?⁸ Ако, дакле, магарице рађају мужјаке, отац оних других свима удове шкопи да не би имали семена.

Као што су древни очеви тражили да се семе телесно сеје, а апостоли, разумна чеда црквена, уздржање испосничко, семе небеско испросише, као што писано беше. Узвесели се неродна неплодности, рас-тргни и викни оне који нису болесни. Као многа чеда пустиње, више него они који су имали мужа, јер старо је семе завета, а ново уздржања.

8. О јехидни⁹

Добро Јован говораше фарисејима: Породи јехид-нини, ко вам каза да бежите од гнева који иде. Фисиолог о њој изобрази: како она која је мушког пола има лице мушко, а која је жена има лице женско. Лице има до пупка, а до краја реп крокодила. Пролаза у недра жена нема него колико иглене уши, да муж када је оплођује испушта своје семе у њене уши; ако прогута семе жена, прекида снагу мужа и муж одмах умире. Деца која се развијају

пробијају утробу своје мајке, и тако излазе постајући оцеубице и матероубице.

Добро прорече Јован: Фарисеј је јехидна и на исти начин убија оца и матер. Тако побише Јудеји мудре оце своје; а пророци рекоше — и Господа нашега Исуса Христа, и свету Цркву; како дакле могу побећи од гнева који иде, јер отац и мати живе у све векове, а Јудеји изумреше.

9. Друго о јехиднама

Када јехидна жели да роди, усходи на дрво и тако без страха раба, а ако ли роди на земљи, деца прождиру или оца или мајку. Зато је Претеча приметио злобу природе јудејске, оцеубицама и матероубицама њих назва, јер пророке и праоце своје побише, оне који су им проповедали спасење и учили их о царству небеском. Не покорише се они поукама него сами једне убише, а друге камењем побише, као и јехидне.

10. Слово о змији — прво

Господ казује о змији у Јеванђељу: Будите, вели, мудри као змије и целовити као голубови.¹⁰ Фисиолог је изобрази како има четири својства: прво њено својство је такво да када остари губи вид и ослепи, а ако хоће млада да буде, одлази и пости четрдесет дана и четрдесет ноћи, све док јој се кожа ослабивши не одвоји, те тражи камен или уску раселину и тамо се увуче, мучи своје тело и одгодивши старост подмлађује се.

На такав начин и ти, човече, ако желиш да одгодиш древну остарелост земаљску, тесним и тегобним путем, гледај, о човече, како живи змија за своје спасење! Пости дакле и ти јер ћеш се уздржањем обновити и бићеш у вољи Божијој. Пост је у рају озакоњен, и као прву заповест прими га Адам, и да га је сачувао, не би смрћу био осуђен.¹¹ Одбаци, према томе, старог човека, то јест грехе, и потражи

раселине камене, или тесно место као и змија. Тесан и тегобан пут уводи у живот, а широк и простран одводи у пропаст.¹²

11. Друго својство змије

Чим човек хоће да убије змију, она све тело своје предаје смрти, а главу чува да је не погубе.

Тако и ти, о човече! Ако ти ко дојади Христа ради, чувај главу своју, која јесте Христа ради вера Христова, имајући је непоколебљиву, како би се јавио у људи лоших као и змија. Како Господ змију мудро назва и прокле је, а клетва због преступа и на Ђавола паде и на змију. И не похвали њега злобе ради већ да би му очувао главу; због тога рече: будите мудри као змија.

12. Треће својство змије

Када змија крене на извор да пије воду, отров свој на гнезду свом оставља, и тако пије воду.

Када поћеш и ти, човече, да би пио са истинског извора тело и крв Христову, немој да приносиш злобу на срцу своме. По апостолу, и ако кренеш у цркву и присетиш се да неко има нешто на тебе, иди најпре и помири се с братом својим.¹³ Тек тада принеси дар свој. Недостојни који једе и пије тело Христово суд себи самом једе и пије не поимајући тело Христово.¹⁴

13. Четврто својство змије

Када змија нађе човека у ризу обучена, застиди се од њега. Ако ли га види нагог, бежи од њега бојећи се. Схвата како због пада, голотиње и кривица беше и срамећи се бежи.

Јер змија је мислени Ђаво. Када те види обучена злим делима, радује ти се. Када те види обнажена од лоших дела и брига овога света, тада стидећи се бежи од тебе.

14. О инокентаврима и сиренама

Пророк Исаија говори да бесови, сирене и инокентаври играју у Вавилону. Физиолог изобрази сирене и инокентавре, како су сирене смртне животиње, морске у којих половина тела, чак до пупка, има људско обличје, а половина гуске. Тако и инокентаври, половином су људи а од прсију па све до краја представљају мазгу.

Тако је и сваки човек двоједушан, несавршен је на свим путевима својим. А има и неких који се сакупљају у цркви и имајући лик благочашћа силу Његову одбацују, и будући у цркви као људи, када изиђу бивају бољи од животиња. Такво сиренско и инокентаврско лице супротних сила примају. И грци који су јеретици због својих спорова и трвења, као сирене које распаљују срца незлобивих, разарају добре обичаје злим беседама.

Добро Физиолог изобрази сирене и инокентавре.

15. Прича о језу

Јехидна која личи на оклоп који јежом називају, веома је бодљикава. Физиолог их изобрази, рекавши како узлазе на лозу и прилазе гроздовима; и расипају зрна по земљи, и сишавши ваљају се по њима. И набадају се зрна на бодље њихове, и они их односе својим младунчићима. А лоза остаје огољена, без гроздова.

И ти, онда, житељу, прикључи се словесном линограду, који ће ти бити принесен у дворе царске, и на свети олтар Христов смести се. И не остави јежа духа лукавог да се успне на срце твоје. Жежеви су противничке силе. А суд правде је узалуд мимоишао гроздове, јер уопште немају пуноћу.

16. Слово о пантеру — прво (Слово о пантире)

Пророк пророковаше рекавши: Бејасмо као и пантер Јефрему. Физиолог изобрази пантера како има такву природу да је са сваком животињом љу-

базан. Змији, пак, непријатељ је. Врло је шаролик као и риза Јосифова, и красан, и ћутљив и веома кротак. Када једе и засити се, спава у своме леглу. Трећег дана се буди и рикне призивајући громким гласом. Удаљене и оближње звери чују његов глас, а од гласа његовог сваки мирис ароматом одише, и следећи благомирис пантерова гласа, приближе му се.

Тако и Господ наш Исус Христос, уста из мртвих трећег дана и сваки нам благомирис беше, удаљенима и онима који су у близини спокојство. И како рече апостол — мудра премудрост Спаса нашег Бога — свепрекрасни и живописан је Христос. И он јесте девство и уздржање, вера, добродетель, сједињење, дуготрпељивост. И у псалму беше речено — предстаде царица са твоје десне стране у позлаћене ризе обучена и преукрашена. Али и непријатељ постоји — отпадник змија, која је у води. Нигде без објашњења о птицама и зверима не говорише списи.

17. Слово о пантеру — треће

Јаков говори: бејасмо као лав дому Јудином, и као пантер у дому Јефремовом. Пантер има такву природу да га сви гмизавци воле, а непријатељ је, пак, змији. Прешарен је као и риза Јосифова.

Тако и ти, човече, воли свако добро дело, а непријатељ буди лукавој змији која је ђаво.

18. О јаребици¹⁵ (О јеребици)

Пророк Јеремија говори: огласи се јаребица, сабира кога не роди, стичући себи богатство без рабања, и издваја се, а на послетку постаје безумна. Јер туђа јаја греје и меша, да би, када се испиле, прхнула и отишла својим родитељима, а њу остављају саму и безумну.

Тако и ђаво граби мисли рода младеначког, да би, чим узрасту, почели препознавати своје родитеље, мислене и небеске, који су Христос, свети пророци и апостоли. А безумна ђавола остављају самог.

19. О јаребици — друго

Јаребица је прекрасна птица. Када жели да излеже јаја, долази на туђа, краде их, поставља под своја крила и односи у своје гнездо; а када се роде и чују издалека глас своје матере, остављају ону која их је украдала и одлазе својим родитељима.

И ти човече ако те украду лукави беси, и слушај читања божаствених списа, као матер оних који се спасавају, напусти крадљивца и приђи страху божијем како би стекао живот вечни.

20. Слово о лисици¹⁶

Фисиолог изобрази о лисици да је лукава звер. Када огладни и не нађе уз пут ловину којом би се нахранила, тражи сунчеву припеку или стрвиште, и леже на узнак, и зауставља у себи дисање. И начини се као мртва, и учини се птицама као да је умрла, те слећу на њу да је поједу, а она скочивши и зграбивши их, поједе их.

Тако је и Ђаво лукав са својим делима. И ко хоће да оскуси његово дело, тај умире. А дела његова су: убиства, блуд, среброљубље, наслађивање, и од овога су такви и рођени. И књижевници који су слушали Спаса — Лисице гнезда имају.¹⁷ И Соломон у песмама — Нађите нам мале лисице што кваре винограде.¹⁸ И Давид у псалму — Удео ће лисицама бити.¹⁹

21. О киту аспедохелону

Соломон у причама поучава и упозорава говорећи: не веруј жени лукавој, јер мед капље из уста жене блуднице, који за кратко наслађује грло твоје, а потом горку жуч наћи ћеш.²⁰ И оштрија је чак од мача, са обе стране оштрог,²¹ на лудост ти ноге управља кад те се дотакне и смрћу те у ад одводи. Постоји и кит у мору звани аспедохелон који две природе

има — прво његово својство је у томе да када огладни, отвара уста своја и сваки добромирисни аромат из његових уста исходи. И омамљују се рибе, и згњече се у устима његовим и прождире их. Велике рибе му се не приближавају.

Заиста и Мојсије рече — савршена је риба; и Илија, и Исаија, Јеремија и Језекиљ, и Данило и сав хор пророчки. Као што се изобрази у Јудити, Олоферну, Јестири, затим Артаксеркс, Тескла Тамир, Сосана старац. Друго својство китово је у томе да је већи од острва, и морепловци везују за њега лађе своје, као на острву; ставивши гвожђа поставе на врх кита ватру на којој припреме јело. А чим огањ опали кита, он зарања у дубину и потапа брод. Тако, дакле, и ти човече, ако се ослониш на Ђаволску наду, потонућеш с њим у гејену огњену.

22. О птици великог цина

Добро рече Господ наш Спас у Јеванђељу — о онима који зло у утроби имају и хране га и који су задојени њиме у дане оне.

Фисиолог изобрази цина како се налази на високим и преузвишеним местима и спава на високим стенама или у подножју горе. Јер када зачне одлази у Индију и узме благородни камен. Камен је изнутра извајан слично звонцету. Када хоћеш да га с места покренеш, други камен из његове унутрашњости се оглашава. А ако га болесница добије, седне поврх њега и без болова рађа.

Тако, дакле, и ти, о човече, узми мислени благородни камен испуњен Светим Духом, што га је зидао опробао, што је глава од угла те на њему седи. Као што рече пророк Исаија: рађаш Дух спасења, ради стрепње твоје Господе у утробу примисмо и родисмо Дух спасења Твога, који створисмо на земљи. Јер је, у истину, благородни камен тај који је Светога Духа. Господ наш Исус Христос без руку одсече се, који је без семена људског од Дјеве рођен.

23. Слово о цину — друго

Цин је прождрљива птица. И тако пости четрдесет дана и опет чим се нађе у мрсу поједе 40 литара и засићује претходно гладовање.

Познај и ти, о човече, да чим постиш четрдесет дана и посно се храниш, али дај братији храну и награда твоја биће на небесима.

24. О мраволаву

Елифакс Темански цар изобрази — мраволав обилази јер не налази ништа за јело. Физиолог изобрази о њему — како има предњи део лављи, а задњи мравињи. Отац његов је телоједац, мати, пак, сочивоједица. А када раба мраволавчића, раба га са две природе — не може да једе месо, због мајчине природе, а нити сочива ради очеве. И угине због тога што нема хране. Тако и сваки човек двоједушан недовршен је у свим путевима својим. Јер не можеш рећи и да и не, као и не и да, као што рече сам Господ Исус Христос Син и Слово божије.²²

25. О мраву

Соломон у причама рече — уподоби се мраву, о, лењивче.²³ Јер и сам Физиолог када говори о бесловесним животињама и зверима вели да три природе имају мрави. Кадгод иду на гумно крећу се један по један, а када носе свој товар, они који се сретну лижу се, а они који зрно носе одлазе. А они који не носе не завиде ближњима него журе да и они узму своје бreme.

Уподоби се, о човече, мравима и угледај се на оне подвижнике Господа ради који носе своје добродетели као духовна бремена, који иду и на гумно, то јест који и у привременом животу сабирају и сипају у житнице, и у клети Христове, да би, када дође зима овог пролазног живота, нашли спокојство за подвиге своје. Према слову Господњем, добите

сви који сте се трудили и који сте обременени и ја ћу вам покој бити.²⁴ Тако и ти ако се уподобиш животом светоме, наћи ћеш покој у време зимно. И да не помислиш да зграбиш оно што припада твоме ближњем, и да не би као лењиви раб који је сам себе осудио што прими таланте и сакри их у земљу.²⁵

26. Слово о мраву — друго

Када прве кише наиђу, шта чини мрав? Износи пшенична зрна и преноси их у устима на узвишице и тако слаже, плашећи се да не проклијају од напајања кишом и овлажене земље, те да, пошто нема шта да једе, угине.

Пази, дакле, и ти човече, и истргни зле распре из свога срца. Да се не би, као и кише које пристижу, помисли злодухе укорениле у твоме срцу па да умреш од глади. Благо дело не осиромаши и одбаци од себе блуд, прељубочинство, крађу, празнословље, свађу, оговарање, пијанство, јарост, завист, срџбу, гнев, таштину, среброљубље, освету, идолослужење и убиство. Јер тако псалмопевац учи: Уклони се од зла, чини добро и наћи ћеш покој.²⁶

27. Слово о мраву — треће

Када мрав пође да одвоји жито од класја, обухвата корен одоздо и по мирису позна да ли је пшеница или јечам. Ако је пшеница, усходи на клас и круни зрна, али ли је јечмено, не усходи, знајући да је то храна бесловесних.

Јер мрав само најбоље сабира, а од лошег бежи. А ти си, човече, словесан, па како ћеш мрским указивати части више него добрима. Знај да храна бесловесних јесте сваки грех, којем се радује ђаво, а пшеница је људска храна. Њу, пак, познају сви праведници. Пшеница и хлеб јесте Господ наш Исус Христос. Тај који је заповедио говорећи — Ја сам хлеб који сиће с небеса.²⁷ Тога хлеба затражише свети, јели су га и живе у векове.

28. Слово о ласицама (О невестках)

Закон говори — да не једеш ласицу нити оно што њој наликује, јер такву природу има. Зачиње устима од мужјака и трудна ушима раба: постоје неки који се сабирају у цркви испољавајући лице благочашћа, а силе Његове се одричу. И улазећи у цркву као људи, духовни хлеб примајући и божанствене речи слушајући, излазе из божанственог храма, одбацују све што се у цркви догодило, стварно се уподобљавајући нечистоти. Дакле, рече, не једи ласицу нити што њој наликује.

29. Слово о кастору

Постоји животиња звана кастор, веома кротка и ћутљива. Јер његов део који је неопходан препоручује се за исцељење. Када га ловци гоне и када схвати да га сүстижу, он свој неопходан део односно јаја, одгризавши их зубима, даје ловцу, да када га други ловци ухвате и ловац види да он нема своје удове, оставља га.

И ти онда, житељу, дај ловцу његово. Ловац је ђаво. Ако су у теби блуд, прељубочинство и завист, одсеци ове од себе и предај их ловцу ђаволу. Оставиће те, да и ти можеш рећи — душа моја избави се из замки оних који лове.

30. О хидри и крокодилу

Постоји животиња звана хидра. Има лепоту пасију и непријатељ је крокодилу. Јер крокодил када спава држи отворена уста. Пролазећи поред њега хидра све своје тело премазује блатом да би, када се блато осуши, ушло у уста крокодилу и изјело му сву утробу. Уподобил се крокодил ђаволу, а хидра лику Спаса нашег. Примивши Господ наш Исус Христос тело земно, сиђе у ад и разруши смртне болести, говорећи — који сте у оковима изађите, и који сте у тами покажите се, и васкрсе трећег дана из мртвих.²⁸

31. О хнемону и змији

Постоји животиња звана хнемон; жесток је противник змије. Одлази и премазује се блатом и репом затвара ноздрве, докле год не убије змију.

Тако и Спас наш узео природу земног рода и убио змију фараона, која је на реци египатској.²⁹ Да је бестелесан Христос погубио змију, прича би била на страни змије, али пошто Бог и Спас наш јесте и све може, чак за све болесне себе смери како би све спасао.

32. О гаврану и врани

Добро изобрази Јеремија — сео си као врана пуста. Физиолог изобрази врану као једнобрачницу. Када јој муж умре, не налази себи другог, а такође и муж не узима другу жену.

Збориште јудејско, земаљски Јерусалим, убивши Господа јер Христос њихов човек не беше. Говори апостол — вас обручих мужу јединоме да девојку чисту приведем Христу.³⁰ Али прељубу учинише дрвету и камењу. Јер ако имамо и ми мужа на срцима својим, неће нас спотакнути ђаво прељубочинац. Ако ли мисао мушког рода изађе из срдаца наших, ући ће противник, јер неће задремати нити уснути онај који чува Израиљ.

33. О грлици

У песмама Соломон сведочи — и глас грлице... али чу се на земљи нашој,³¹ јер усамљеница постаје силно, и у пустињама се гнезди и не воли бити усред мноштва.

И Спас наш боравио је усред Елеона и повео је Петра, Јакова и Јована. И узиће на гору Таворску, одвајајући се и одлазећи с љубављу; и као и грлица, тако се исказа, а као голуб ћу се поучити.

34. О грлици — слово друго

Грлица је, дакле, мужељубива. Ако се догоди да јој улове мужа, више се не везује за другога него тражи свога супруга и ожалостена ходи; нити на сирову гранчицу седе, него на сувом дрвету седи певајући и чувајући једнобрачност.

Уподобите се о жене, грлице и чувајте, као и грлица, брачне постеље мужава својих. По апостолу — брак частан и постеља неоскврњена.³² Не само жене, већ и иноци, пошто блудницима и прељубочинцима суди Бог. И сачувајте добродетељи, да би вас Господ примио у вечне обитељи, као неоскврњене. Јер блажени су чисти срцем, и ти ће Бога угледати.³³

35. О жаби воденој и копненој

Постоје две врсте жаба — копнене и водене. Јер копнена трпи дневну жегу и припеку сунчану, и ако наиђе оштра зима, или падне киша, или наиђе поплава на њих, оне угину пошто не могу трпети хладноћу воде. А водене жабе излазе из воде, и ако их припече сунце, не могавши га трпети, поново улазе у воду. Уколико се удаље од воде, поумиру од жеге сунчане.

Буди довољно храбар, о житељниче, који си се уподобио копненој жаби, у пећи искушења и јари сунчаној. А ако се на њих сручи љута зима, која је прогањање добродетељи, гину. А поплаве су световне. Ако их, пак дотакне топлота световна, привлачност искушења, не могу одолети влажној похоти, која је и у многих монаха и инока. Када их неко искушење мимоиђе и не могу му одолети него их смућују помисли, они кажу целом општежићу: немамо спокојства нити нас игуман пази а и братија нас презире. Него идемо у други манастир да заповедамо другима, а не да се другима покоравимо. А по изласку из општежића преузима их баво наложивши им зле помисли. И тако прелазе из једног општежића у друго и из манастира у манастир и не остављају их да у миру и безмолвију пребивају. А

мудри инок бојећи се Бога стално му тежи, одолевајући напастима која на њега наилазе. Многи искушавани трпећи страшну одмазду издрже, као и блажени Јов. Малодушни који не претрпе страдају као и жабе.

36. Слово о јелену и змији

Давид говори — као јелен на изворима водним..., тако жуди душа наша теби, Боже.³⁴ Фисиолог изобрази да је силно његово непријатељство према змији. Ако побегне змија од јелена у земљине пуко-тине, јелен иде и њуши по земљи и нађушивши је, убија пресецајући је. Тако и Господов, дакле, велики јелен небеских вода, који имаше Бога Слова. Премудрост, добродетељ има... Сакри се баво у преисподње земље. Онај који се у древним раселинама крије. Господ који изли од божаственог ребра своју крв и воду уби у нама вражије садејство.

37. Друго о јелену

Постоји јелен у лику срне. Рогови његови су тро-краки и живи тај педесет година. А затим обилази, као и добар путник планинска брда и њуши за скри-веном змијом. По мирису је познаје и одмах се три пута громко огласи. И прислања њушку своју на отвор удубљења и унутра зауставља своје дисање. И ма где да се змија нађе, усходи за врат јелену и придави га; тада он поједе змију и јури ка изворима воденим. И ако за три часа не пије воде, умире; ако ли се напије, остаје жив. О томе пророк рече — као што ожедни јелен на изворима водним тако душа моја тежи теби Боже.

И ти, дакле, умни човече, што три свода имаш у души, који су: крштење непропадљиво, дар и до-стојанство рукоположења и покајање, притекни прво источнику воденом, што је и у сржи написаног и пророчким тумачењима, пи воду што је свети дар покајања. Причешћујући се са покајањем и обнав-љајући себе покајањем, не умртвљуј се у греху.

38. О саламандру

Фисиолог изобрази о саламандру како и ако уће у ложиште огњено, огањ се од њега угаси. Саламандар и савра гасе огањ, јер неки се не покоравају. Као и три отрока која су бачена у пећ што не изгореше, већ пећ расхладише.³⁵ Писа се, дакле, да ако и кроз огањ прођеш, пламен те неће спржити. Добро Фисиолог изобрази саламандра.

39. Слово о дијаманту

Фисиолог изобрази о дијаманту како се налази на источној страни. Дијамант се не назива по дану него по ноћи. Иако све сатире он је неуништив.

Тако рече и онај који ми је све изложио о греху. Људи који седе у тами и сени смртној видеше светлост. Заиста, такав камен налази се на истоку. Према пророку — исток му је име, и поново, на другом месту, писано је — засија звезда од Јакова, Јаков, пак, беше Јов, човек од истока сунчаног. Јакови бежу апостоли, имајући у себи исток — Христа. А као што Павле рече — ако искушење тражи што је у мени, Христу који говори — у оковима и у тамницама... и остало... а као дијамант је неуништив, него храбро трпи и непоколебљив остаје према онима који му досађују. Такав је и сав пророчки лик.

40. О дрвету перидекси

Постоји дрво у Индији звано перидекси. Плод његов је слadak и веома добар, а голуби постају лепши хранећи се плодом његовим. Змија се налази под голубовима и боји се да приђе дрвету или сенци његовој. Јер ако је сенка дрвета ка западу окренута, змија бежи ка истоку, ако ли је на исток, бежи на запад. Али уколико се голуб саблазни и погрешно дрво, те седне на змију, зграби га змија и поједе.

Дрво, дакле, оци сви познају. Као што рече Гаврил Марији — Дух Свети доћи ће на тебе и сила Свевишњег осениће те,³⁶ јер дрво живота јеси, свима који се њој супротстављају, и каже — који плод свој даје на време. И на сену бедара твојих уздамо се, сену светог Петра прогањаше творци трулежне смрти људске. Тако, дакле, и ми очекујемо премудрост и духовне плодове. Примамо исцељење, радост, мир, дуготрпљење, и тада нам се Ђаво не приближава. Ако ли се мрачним стварима преластимо, које су — блуд, љубочинство, идолослужење, лукавство, похота — у томе ће нас змија Ђаво затећи. Оне који не пребивају у дрвету живота лако прогута.

41. О јастребу и голубу — друго

Фисиолог изобрази како сви голубови ако у јату лете не смеју да се приближе јастребовима због клопота њихових крила. Ако ли наиђе на усамљеног који је изостао, хвата га и поједе. Ово у поуку Давид своди: тако ако се у Цркви скупа сабирају, добар глас одашиљући песмама Христу сагласним, супарник њихов Ђаво не сме да им се много приближи, плашећи се њихове добродетељи. Ако наиђе на једног који је изостао, лако те убија. Зато нека се нико не издваја из Цркве, не само девственик, него и сваки хришћанин, заштита Христова, да не би постао плен лукавога.

42. О дропсу

Постоји животиња звана дропс, тако дивља да ловац не може да му се приближи. А има роге назубљене, да би престругао велико дрвеће и положио га на земљу. Када ожедни долази до реке Јефрат и пије. А ту су вртови који танке гранчице имају, и долази да их играјући се повије. И саплете се опкољен повијеним растињем, и вапије желећи да побегне, али не успева. Све више се заплиће, а ловац, пак, чувши његов вапај и пришавши, пробада га копљем.

И ти дакле житељу: имајући два рога, старог и новог завета, њима треба да прободеш непријатеље своје — блуд, љубочинство, среброљубље, гордост — све телесне страсти. Не знајући, као и они, према апостолу, коју ћеш реч о душама морати да положиш пред праведног судију. Добро Фисиолог ово изобрази.

43. О орлу

Орао је, дакле цар птица. А лош се назива због многих својих кривица. Тај живи сто година и остари. Нарасте и кљун његов и ослепи, и не може да лови; и усходи на велику висину, баца се низ камен и разбија кљун; купа се у Ђерусијевом блату и седи насупрот сунца, а чим припече према њему, спадају љуске са очију његових и опет бива млад.

И ти умни човече, када много сагрешиш узлети у висину смерне мудрости и баци се низ камен који је твоја вера, и разби свој нос принос греху, уми себе у Ђерусијевом блату, то јест, сузама огреј себе на сунцу, односно у цркву стави своју одећу изнад греха. И опет ћеш се подмладити, како говори пророк — обновиће се као орлу младост твоја.³⁷

44. О слону

Када усхтедну мужјак и женка да се сједине, сједињују се помоћу грбавог (дрвета), пошто немају саставе (костима), а зачето носи годину дана. Ако жели да роди одлази у блато и раба у води да би пливао, и тако, пошто порасте, излази на земљу и не устаје јер нема саставе (костима). Животиње, дакле, траже своје спасење. И ти, словесни човече, зачео си у утроби драгоценост, те познај време свог будућег богатства. Притеци Цркви, породу себе у води што је убогима у недрима, да би, када одеш из овог живота покој нашао.

Питање: Док не стигне ловац, на који начин слон устаје?

Одговор: Завапи громким и страшним гласом, и како је немоћан, по гласу његовом долази велики слон, покушава да га подигне и не успева. И узвикну оба слона гласовима снажним, и на глас њихов дође мали слон и подметне њушку своју, и напада спретношћу, те уздигне палог: да се не би у овима саплео, а лукави ловац те убио.

44. О кремену (О камени изимајуштим огњ)

Постоји камење које чим су приближени загреју се и запале што им је у близини. Један је мушкарац а други жена и далеко одстоје један од другог.

И ти дакле, житељу, избегавај жене да се не би приближивши им се запалио сладострашћем и сагорео све добродетељи. Јер Сампсон, пошто се приближио жени, уништи крепост своју.³⁸ И многи, према писму, саблазнише се ради доброте женске.

45. О животињи морској трозубу

Постоји таква животиња која има крила дуга. И ако угледа брод који плови, уздиже крила своја и, поистовећујући се, супротставља се бродским једрима; а ако оствари тридесет попришта, исцрпљује се и спусти крила, а таласи је заносе на пређашње место.

Уноси се, дакле, море светоме. Бродови су апостоли и мученици који, савладавши истину мора, стигоше у тихо пристаниште. Животиња ова противи се онима који су отпочели живот поснички и поново похрлише ка првобитном животу света овога. Фисиолог то изобрази.

Предговор

Медицина као наука постоји од када и сâм човек. Није претерано ако кажемо да је прва човекова болест била глад, а први лек храна¹. Иако је овај патолошки проблем за човека углавном решен, онај други, који се може назвати сенком човековог бића — смрт — остаје ван људске моћи. Целокупна медицинска напрезања, било да су теоретска, било да су практична, у својим неуспесима покушавају да ту „сенку“ што је год могуће више временски удаље од човека.

Проблем смрти, који је практично кључни људски проблем, одувек се, у свим цивилизацијама, заснивао на религиозним схватањима. У том поимању, смрт је била последица сплета негативних елемената у космогонијском чину који су најверније представљени у митологији и гностицизму. Стога је и медицина најстаријих времена била саставни део религиозних обреда и философских система.

Ни Словени, а самим тим ни Срби, нису били изузети од тих појава. И њихова медицина је у почетку била народна са елементима религиозног карактера који се у непосредном додиру са културом староседелаца на Балканском полуострву умногоме мењала и синхронизовала, и зато се њен ток не може издвојено пратити. Осим тога, о њој постоји веома мали број аутентичних података из најранијег периода и то у делима страних аутора, византијских и германских.

I

Моравска мисија солунске браће, Гирила и Методија, увела је словенске народе у културну историју. Овај акт византијске политичке ширине може се упоредити са апостолском делатношћу у првим вековима хришћанства. Као такав имао је далекосеж-

¹ Lujo Thaler, *Od vrača i čarobnjaka do modernog lječnika*, Zagreb, 1938, 3.

не последице и за српски народ. У том цивилизацијском чину, Срби се упознају са драгоценом културном и духовном баштином великих цивилизација, у првом реду византијском, а преко ње хеленистичком и јеврејском.

Примањем хришћанства Срби се укључују у све видове културе Истока и Запада, а Библија и њима постаје основа при стварању сопствене културе.

Библијски подаци о медицини или лекарима у Старом завету оскудни су и налазимо их узгреднице, само на неколико места: „И заповеди Јосиф слугама својим лекарима да мирисима помажу оца његова и лекари помазаше оца његова Израиља. И наврши му се четрдесет дана, јер толико дана треба онима које помажу мирисима; и плакаше за њим мисирци седамдесет дана (1 Мојс., 50, 2—3)“. Праведни Јов гледа с неповерењем на лекаре: „Јер ви измишљате лажи, сви сте залудни лекари“ (Јов, 13, 4), а пророк Јеремија каже: „Нема ли балсама у Господу нема ли ондје лекара, зашто се не исцели кћи народа мога? (Јер. 8, 22)“. Ипак, може се у Старом завету наћи и нешто што је сасвим практичног медицинског карактера, а што не налазимо ни у делима најпознатијих античких лекара. У 15. глави књиге Левитске (3 Мојс.) налазе се одредбе за изолацију човека „коме тече семе од тела његова“, свакако човека који има гонореју или капавац. Којим путем су поменуте одредбе о прегледавању губаваца и гонореичара стигле до Јевреја, ни данас се не зна. Ни у једној литератури старих цивилизација не налазимо ништа о томе. Такође, не знамо одакле су одредбе за изолацију и карантин тих оболелих особа. Са тим би у везу требало довести и одредбе из средњег века противу губе и куге, за које се може претпоставити да су узете из ових поглавља Светога писма².

Старозаветна медицина је више теолошког карактера и због тога приказује болест као последицу греха властитог оца или отаца на линији грех—болест—смрт. Начелно, и Нови завет прихвата тај став али у финалном делу нуди ново, квалитативно решење.

² Исто, 76—78.

Нови завет као хришћанско Откривење има нов поглед на свет и ново решење. Смрт је побеђена Христовим васкрсењем и тиме је свакоме дата могућност за спасење. Христос је лекар „душе и тела“. Он је обновио човекову природу, „обновио Адама“. Као богочовек, исцељује разне болести у народу. На Христовим речима Црква је утемељила и две свете тајне, свету тајну јелеосвећења и свету тајну покајања, које су и од медицинског значаја. У молитвенику постоји низ молитава које се читају у разним невољама: код појаве куге, потопа, душевних и телесних поремећаја и другом.

Међу проповедницима хришћанства најранијег периода налазимо и лекаре. Тако, на пример, апостол Павле поручује Колошанима: „Поздравља вас Лука лекар љубазни и Димас (Колош. 4, 11)“. У медицинској школи у Риму (II век) где је предавао чувени Гален, међу ученицима налазимо и хришћане. Према Адолфу Харнаку, у првим вековима хришћанства било је лекара и из свештеничких и епископских редова. Харнак даље наводи да у Новом завету и у црквеној историји има доста материјала из дијетике, терапеутике, физиологије, психологије, а особито истиче организацију цркве и бригу за изнемогле и болесне³.

Књижевност је одувек била селективног карактера и самим тим није обухватала све из те области. Народ је имао своје стваралаштво које није у свему било супротно званичној књижевности, али се развијало поред ње и упоредо са њом. Народни човек, суочен свакодневно са разним неприликама, стварао је сам себи неку врсту потпоре да би истрајао у невољама и недаћама. Отуда налазимо и велики број молитава које не потичу из светоотачког стваралачког циклуса, али које је црква вековима толерисала. За такав вид народног стваралаштва у науци се најчешће користи термин *апокриф*. У појединим молитавама те врсте, поред библијских и црквених мотива, налазе се и магијске формуле из сиријског и александријског гностицизма.

³ Adolf Harnack, *Medicinisches aus der Kirchengeschichte*, Leipzig, 1892.

II

Верска медицина је, као што смо видели, и код Срба била прва у употреби али се поред ње постепено појављује и научна, која ће убрзо бити све више у практичној употреби. У почетку ће на том плану бити пресудан византијски утицај, а касније ће преовладати западни, из Италије и Француске, који ће преко приморских градова допрети и у Србију.

Отац српске писмености, Свети Сава, добро је познавао околности у којима је расла млада српска држава. У свом избору одлучио се за источно хришћанство на чијим ће се основама углавном темељити и целокупна српска култура. Пошто је и сâм постао монах и са оцем Стефаном Немањом (касније у монаштву Симеон) основао 1198. манастир Хиландар на Атосу, он је тиме заувек отворио пут светогорској духовности и целокупној византијској култури у својој земљи. Наравно, то се у почетку показало више на духовном плану али је касније прешло и на друге видове културе, укључујући и медицину. Приликом подизања манастира Студенице и Хиландара, Свети Сава оснива у њима и прве српске болнице, и у ту сврху преводи *Евергетидски типик* манастира св. Богородице Евергетиде у Цариграду. Приликом његовог другог путовања на Исток, како нас обавештава Савин биограф Теодосије, александријски калиф му је поклатио неколико фармаколошких рецепата: „и даде му почаст балсамовог уља и велики трупац избраног ксилалогa, и благовоне аромате индијске, сахара и финика да узме колико треба⁴...“ Ово се може сматрати најстаријим фармаколошким подацима у средњовековној српској књижевности. Својеврсна медицина, вероватно византијског порекла, била је позната и другим словенским народима, Русима и Бугарима⁵.

⁴ Реља Катић, *Српска медицина од IX до XIX века*, САНУ, посебна издања, књ. CDXV, Београд 1967, 102; Борбе Сп. Радојичић, *Стара српска књижевност*, Београд 1960, 56.

⁵ Реља Катић, нав. дело, 102.

Успон српске државе, нарочито за време краља Милутина (1282—1321) и освајање византијских предела у данашњој Македонији, доводи до живље византијско-српске сарадње, што се одражава и на медицинском плану. Краљ Милутин успоставља блиске односе и са византијском престоницом, у којој обнавља болницу у манастиру Продроматис Петрас, по свој прилици након пожара у Цариграду 1308.⁶ Између осталог, та жива и обострана сарадња огледа се и у томе што је архиепископ Данило II основао монашку преводилачку школу у архиепископији у Пећи са грчким и српским монасима.

Византијска медицина је, у суштини, компилација античке медицине, али, разуме се, не у свему. Она доспева у српску средину на разне начине, мада, у почетку, најчешће преко превода појединих дела св. отаца који су у својим доктринама користили дела античких философа.⁷ Иако је прихватила Откривење као основ свога идејног опредељења, Византија се никада није одрекла ранијег античког и хеленистичког искуства него је све то сажела да би што потпуније остварила своје духовне и културне циљеве. Патристичка књижевност је прави сведок тог принципа у коме се древно наслеђе користи „као инструмент помоћу кога се мисли теолошка мисао“.⁸ У Византији, нарочито у престоници, постојале су школе у којима су се поред теологије изучавале и друге науке, реторика, граматика, философија и природне науке. Али, и поред тога, с правом се може рећи да је византијска епоха била у духу богословља,⁹ а у оквиру њега и медицина.

Међу црквеним оцима који су добро познавали античку мисао и њоме се користили, нарочито се

⁶ Мирјана Живојиновић, *Болница краља Милутина у Цариграду*, Зборник радова Византолошког института, књ. XVI, Београд, 1975, 105—107.

⁷ Реља Катић, нав. дело, 102.

⁸ Димитрије Богдановић, Ханс Георг Бек, *Путеви византијске књижевности*, превела Јелена Протић, Београд 1967, 3 (у предговору).

⁹ Исто, 4.

истичу кападокијци: св. Василије Велики, св. Григорије Назијанзин и св. Григорије Ниски. Неколико векова касније, у VIII веку, појавиће се највећи црквени отац свог времена, св. Јован Дамаскин који ће покушати да у оквиру православне богословске мисли образује „православни органон“. Исто ће то учинити Тома Аквински у оквиру западњачке теологије у 13. веку.

Григорије Ниски у свом богословљу и хришћанској философији био је систематичнији од својих савременика, вероватно због тога што је био под утицајем Оригеновим, на кога се понекад ослањао и угледао. Његова дела су творевина дубоког и широког духа у коме се огледа свестрана богословска и философска култура, као и богатство језика и стила.¹⁰ За материју коју овде обрађујемо значајна су Григоријева егзегетска дела, на првом месту спис *О стварању човека*, који је он написао на молбу брата Петра Севастијског ради допуне Василијевих *Беседа на Шестоднев* у којима није обрађено стварање човека. Ово дело је Григорије послао брату Петру као поклон за Пасху вероватно 379. или најкасније 380. године. Григоријев спис *О стварању човека* представља антрополошко и психолошко, али и теолошко тумачење 1 Мојс. 1, 26.¹¹ Поред тога, Григорије је као допуну Василијевом *Шестодневу* написао и *Апологију на Шестоднев* са намером да се допуне и исправе нека места Василијевог *Тумачења на Шестоднев*, у чему је и успео уз свестрано философско тумачење и развијање хришћанске космологије.

Према Григорију, Бог је творац света и човека. Бог је својом слободном вољом извршио *творачки акт* света и човека али је Он истовремено и њихов завршетак, „извор постојања и циљ свих њихових стремљења“¹². Према редоследу у творачком акту, Бог је најпре створио анђелски свет, затим земаљски, да би стварање завршио стварањем човека. Али то не

¹⁰ Атанасије Јевтић, *Патрологија*, друга свеска „Источни оци и писци 4. и 5. века“, Београд 1984, 180.

¹¹ Исто, 183.

¹² Исто, 182.

значи да је човек само последњи део света: он је господар све творевине, онај због којег је свет и створен. Иако понавља античку идеју да је човек створен као „микрокосмос“, он не види у томе и праву меру достојанства човека. „Незнабошци су говорили: човек је микрокосмос, који се састоји из истих елемената из којих и сав свет. Но тим звучним именом, као одајући похвалу људској природи, они нису ни приметили да су почастиовали човека својствима комараца и миша, јер су и у њима те исте четири стихије... Зар је то тако важно да се поштује човек као слика и прилика света, кад и небо пролази, и земља се мења, и све што је у њима пролази. Па у чему се онда, по хришћанском учењу, састоји величина човека? Не у сличности са тварним светом, него у томе да је човек по лику свога творца“¹³. По Григорију, Логос Божији је створио човека „из преизобиља љубави своје, са циљем да га учини заједничарем Божанских доброта“¹⁴.

Други писац *Шестоднева*, Георгије Писида, у својој антропологији упућује читаоца на исконски софистички принцип *познај самога себе*.¹⁵ Писида је добро познавао антропологију и физиологију. На том плану антички свет је постигао велики успех захваљујући интересу за човеков организам у оквирима философских система Питагоре, Емпедокла, Платона, Аристотела, са којима је у тесној вези развој медицинске теорије и праксе од Хипократа до Галена, па и даље. Тело, у коме се све функције складно одвијају, налик је на музички инструмент; дакле, Писида прихвата античку метафору. Сваки део је тако усклађен да обавља свој одређени задатак — језик да барата речима, пршљенови да покрећу врат, зуби да сажваћу храну. Даље, Писида посматра човека као психосоматско јединство и његове функције, разматра његово генетичко питање, као и нутритивну функцију.¹⁶

¹³ Исто, 183.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Нинослава Радошевић, *Шестоднев Георгија Писиде и његов словенски превод*, САНУ, посебна издања, књ. 16, Београд 1979, 45.

¹⁶ Исто, 46.

У свом излагању, Писида се углавном користи делима Аристотела, Платона, Хипократа, Галена и Мемесија. На крају изводи закључак да човек као психосоматска целина стоји на врху лествице земаљских бића. Он је једини који у себи спаја све три врсте душе (Аристотелова тројна подела душе — на вегетативни односно нутритивни део, сензитивни односно анимални и рационални део), што значи да поседује разум који му омогућава да загосподари природом и да у одређеној мери општи са Богом.¹⁷ На тој граници смртног и бесмртног човек једним својим делом успева да се отргне од материјалног и да се приближи Богу, али другим својим делом везан је за плот, тј. подложен је греху. Ту слабост користи Баво који на разне начине, подстичући рђаве склоности, спроводи своју тиранију над људима. Баво у остварењу тог плана поступа веома спретно, лукаво и примамљиво:

„Саветник а душманин, издајник а пријатељ,
Крвник а кротак, убица а другар,
Водич а заводи, разбојник а љубак,
Непомирљив а благодушан, препитом а змај“.¹⁸

Али грех, а преко њега и зло, није коначна судбина човечанства. То је само препрека, истина веома велика, његовом поновном враћању Богу.

Међу ученим саставима старословенске књижевности код Срба, према каснијим преписима, треба претпоставити да су настали већ у XI—XII веку, као *Шестоднев* Јована Егзарха (српски препис из 1263) и *Беседе* Константина Презвитера (српски препис из 1286).¹⁹ Првобитни превод *Шестоднева* Георгија Писиде био је јужнословенског порекла, а данашњи сачувани препис настао је у Русији крајем XIV века и језички има одлике руске редакције.²⁰

Јован Дамаскин је највећи систематичар и посебно значајна и својеврсна појава у византијској тео-

¹⁷ Исто, 46—47.

¹⁸ Исто, 49.

¹⁹ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1982, 45.

²⁰ Нинослава Радошевић, нав. дело, 99.

логији. Остварио је богату књижевну делатност и као песник и као догматичар и полемичар. Главно му је дело *Извор сазнања* и састоји се из три мање целине: философских глава, тзв. *Дијалектике* који представља неку врсту философско-терминолошке пропедевтике за теологију²¹; кратког прегледа историје јереси, и на крају, *Тачног изложења православне вере*. У њему је сакупљена целокупна патристичка традиција и, суштински, то је најпотпунија ортодоксна догматика патристичког доба. Дамаскин је приликом састављања својих списа користио не само традиционалну патристичку литературу него и дела античких философа, Аристотела и неоплатоничара. Поред тога, Дамаскину се приписује и један кратак спис *Дамаскина Јована о човеку*,²² а састављен је према Хипократовом спису *О природи човека* (*De natura hominis*). Поједини одломци Дамаскинових дела појавили су се у словенским преводима веома рано, у XI веку (*Шестоднев* Јована Егзарха), а целокупни философски и теолошки одељци *Извора познања* тек у XIV веку. Један од најстаријих рукописа Дамаскинове *Дијалектике* налази се у рукописној збирци Музеја Српске православне цркве, Р. бр. 176, са насловом *Посланица светог Јована Дамаскина Козми, епископу мајумском*. Спис *Дамаскина Јована о човеку* сачуван је у једном каснијем препису из XVII века.²³

У Византији су поред медицинских зборника мешовитог састава постојали и зборници народне медицине, такозване *Јатрософије*, зборници рецепата.²⁴ Таква врста медицинске књижевности преведена је и код словенских народа. Позната је у Срба *Хиландарска „Јатрософија о свакој вешти“* из XV века,²⁵

²¹ Eckhard Weiher, *Die Dialektik des Johannes von Damaskus in kirchenslavischer Uebersetzung*, Wiesbaden, 1969, XIV—XV.

²² Мара Харисијадис, *Дамаскина Јована о човеку*, 700 година српске медицине, САНУ, Београд 1971.

²³ Eckhard Weiher, нав. дело, XIV.

²⁴ Реља Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, САНУ, посебна издања, књ. CCCX, Београд 1958, 58—62.

²⁵ Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897, 615.

као и зборници мешовите медицинске грађе, *Ходошки зборник* с краја XIV или почетка XV века и *Јестествословије* из XV века.²⁶ Географска линија којом је продирао тај византијски културни утицај у Србију ишла је, претежно, из Цариграда и са Свете Горе преко Солуна.

Византијска медицина је у основи била прераба на античка медицина али такав однос је имала, углавном, према хипократовском медицинском наслеђу. Фармакологија, на пример, била је богатија нарочито после успостављана ближих византијско-арапских веза. Други моменат, који указује на утицај западњачке медицине на византијску, представља заузеће Цариграда од стране Латина 1204. године, и њихово дугогодишње управљање византијском престоницом.²⁷

Прве српске средњовековне болнице биле су уређене по узору на византијске болнице. У вези с тим вредан је пажње податак о уређењу манастирске болнице светог Пандократора у Цариграду, у којој је био смештен краљ Стефан са децом Душаном и Душицом у време личних неспоразума са оцем Милутином. Ту болницу је основао Јован Комнен и прописао јој устав 1135. године по коме су при манастиру установљена три добротворна завода, и то: болница, дом за изнемогле старце и лудница. Болница је имала педесет постеља, подељених у пет одељења, у којима су били смештени болесници који су боловали од разних болести. Последње одељење било је резервисано за жене. У болници је радило бројно особље: лекари, асистенти, послужитељи, а у женском одељењу поред два лекара мушкарца била је и једна жена лекар.²⁸ У оквиру болнице постојала је и једна

²⁶ Реља Катић и Д. Милић, *Јестествословије и Хиландарски медицински кодекс* — Два најзначајнија споменика српске медицине XV века (сепарат), Београд 1974, 70.

²⁷ Friedrich Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig—Berlin 1926, 66.

²⁸ Лазар Станојевић, *Болничко уређење у једном средњовековном манастиру*, „Медицински преглед“ 5, Београд—Загреб—Љубљана—Сарајево, 1930, 118; V. Grumel, *La profession médicale à Byzance à l'époque des Comnènes*, „Revue des études byzantines“, VII, Paris 1949, 42.

права медицинска школа у којој су углавном учили деца лекара. У устав Пандократоровог манастира унет је и одељак о стручној спреми лекара који раде у болници, и то:

— да је посећивао и одслушао предавања из области медицине,

— да се дуго времена и практично бавио медицином,

— да је положио испит пред главним лекаром,

— да је добио диплому о лекарској стручности, и тиме је стекао право да самостално обавља медицинске послове.²⁹

Стручни услови лекарског позива о којима се говори у поменутом уставу Пандократоровог манастира нису за потцењивање и у суштини представљају високо медицинско образовање. По угледу на ову, основао је и краљ Стефан Дечански болницу у манастиру Дечанима 1330. године.³⁰

Краљ Милутин је, као што смо већ рекли, обновио болницу у манастиру Продрома тих Петрас после пожара у Цариграду 1308. године. Према писању његовог биографа Данила II, краљ Милутин се постао и за болничко особље, а поред болнице у манастиру основана је и медицинска школа у којој је предавао истакнути лекар и ретор Георгије Христок. Ова школа је касније, у првој половини XV века, прерасла у Мусион. Међу професорима Мусиона истакли су се у XV веку Јован Хортазмен, који је 1406. године преповезао Диоскоринов кодекс, и чувени познавалац књижевности Јован Аргиропулос. Његов ученик Михајло Апостол био је такође професор у Мусиону, а завршио је медицинске студије у Фиренци, у Италији.³¹ Али, и поред тога што су поједини византијски лекари студирали на факултетима у Италији где се предавала медицина чувене салернске и монпељеске школе, још увек се са си-

²⁹ V. Grumel, нав. дело, 43.

³⁰ *Хиландарски медицински кодекс* н. 517 (фототипско издање), приредио Реља Катић, Београд 1980, IX.

³¹ Мирјана Живојиновић, нав. дело, 112—114.

гурношћу не може говорити о рецепцији западњачке научно-емпиријске медицине у Византији.

Византијска медицинска књижевност није у потпуности истражена, као и друге духовне и културне тековине ове цивилизације. Према садашњем гледишту историчара медицине, она не само да заостаје за западњачком, него не оставља трагове ни о превођењу медицинских дела познатих аутора салернске и монпељеске школе. Стога, када је у питању утицај западњачке или византијске медицине на српску, бар за сада, византијска медицина мора да уступи пред западњачком, која је у средњем веку била далеко напреднија. На то је особито указао проф. др Реља Катић у својим многобројним расправама у вези са историјом медицине у Срба.³² Тај утицај је допирао у Србију, по његовом мишљењу, преко Приморја, првенствено преко Котора.³³

Познато је да је Котор са појединим италијанским градовима као што су Ферм, Осим, Бари, Барлета и други одржавао живе културне везе у средњем веку па су ти градови за дуго времена снабдевали Котор нотарима, наставницима, лекарима и апотекарима.³⁴ Затим, српски владари су редовно имали на дворовима лекаре из разних градова Италије. Поједини српски владари, као краљ Урош I и Драгутин, били су ожењени западњачким принцезама па је и тим путем могло доћи до продирања западњачке научно-емпиријске медицине у Србију.

Најважнији споменик српске средњовековне медицине представља, без сумње, *Хиландарски медицински кодекс* бр. 517 из прве половине XVI века. По својој структури и медицинској грађи, *materia medica*, он припада медицинском достигнућу салернске и монпељеске школе. Око његове провенијенције

³² Реља Катић, *Хиландарски медицински кодекс* н. 517, Зборник радова Института за медицинска истраживања САНУ, бр. 8, Београд 1960, 71—118. Професор Катић се осврће на ово питање и у делима које смо већ цитирали.

³³ Реља Катић, *Српска медицина*, 101.

³⁴ Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, *Културни живот Старог Котора* (XIV—XVIII вијек), II, Цетиње 1958, 52.

било је доста расправа у науци, и дошло се до уверења да је *Хиландарски медицински кодекс* преведен са латинског језика. У прилог томе, проф. Реља Катић наводи различите доказе, почевши са именима аутора и делима салернске и монпељеске школе које се налазе у *Хиландарском медицинском кодексу* — разуме се, у својеврсној преради а не у интегралном обиму — па до филолошких одлика као што је присуство великог броја латинских речи, нарочито када је у питању *terminus technicus*.³⁵ Немамо разлога да посумњамо у научне резултате проф. Реље Катића али морамо истаћи то да нама није било приступачно ниједно штампано дело салернске и монпељеске школе одакле је састављач — или састављачи — *Хиландарског медицинског кодекса* црпео медицинску материју. Једна друга околност са којом смо се сусрели у овом раду јесте и то што нам ни сачувани медицински рукописи на грчком и латинском језику нису били доступни, као и друга бројна дела страних историчара медицине. Зато смо били принуђени да дословно прихватимо поједине резултате наших историчара медицине који су се бавили питањем утицаја западњачке и византијске медицине на српску, што ни у ком случају не мора да значи да је тај однос у потпуности решен. Разуме се, и наше је становиште да се српска средњовековна књижевност формирала не само под утицајем византијске, него и западњачке — мада у мањој мери — као и целокупна наша култура.

Љубомир Котарчић

³⁵ *Хиландарски медицински кодекс* н. 517, приредио и уводну студију написао Реља Катић, српскословенски текст и превод: Љубомир Котарчић и Младен Миливојевић, Београд 1988.

Молитва над светим маслом

Господе који у милости и милосрђу твоме исцељујеш душе и тела наша. Сâм, Владико, освети ово масло, да би помазајућима се њиме било на исцељење и уштрб свакој страсти, телесној болести нечистоће телесне и душевне, и у одагнању лукавих духова и сваке злобе. Да се у свему прослави твоје пресвето име Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек и у све векове, амин.

Молитва из чина јелеосвећења

Владико сведржитељу, душељупче и спасе свих, лекару душа и тела наших, измири и узнеси, покажи и исцели брата нашега (име) болнога и посети га милошћу. Простри своју крепку руку на исцељење и оздрављење. Исцели слугу свога (име) и подигни га из болесничке постеље, запрети духу болести и одстрани од њега сваку слабост и страст, огањ и зиму, и свако истинско у њему сагрешење и безакоње, ослаби, остави и опрости својим човекољубијем. Дај, Господе, опрости створењу твоме у Христу Исусу Господу нашем, јер си с њим благословен са пресветим благим и животворним духом твојим.

Молитва из свете тајне исповести

Господе Боже, спасење слугу својих, милостиви и милосрдни и дуготрпељиви, који од наших злоба не желиш смрт грешнику него ко ти се обрати жив ће бити. Сâм, сада умољен буди од слуге свога (име) и подај му образ покајања (покајни лик), опроштај грехова и разрешење. Опрости му свако сагрешење свесно или несвесно, примири и саједини

га светој твојој Цркви у Христу Исусу Господу нашем. Са њим ти припада моћ и велелепије, сада и увек и у векове векова, амин.

Молитва противу находа

У име Оца и Сина и Светога Духа. Свети врачеве Козмо и Дамјане будите на помоћ слуги божијем (име). Свети Мартеније узме секиру и брадву и пође у шуму крст да издеље. Скочи ивер и удари га у око, и пође му крв и находит. То чу света Богородица и узме три златна прута у руку. Један узме противу находа, други противу крви а трећи баци на дно мора. И рече света Богородица: као што се раствара со у прокључалој води тако нека се растопи и ова крв и намет од слуге (име). Свети врачеве, Козмо и Дамјане, подајте здравље слуги божијем (име). У име Оца и Сина и Светога Духа.

Молитва када су очи метиљаве и боле

Господе помилуј, Боже, амин. Пођоше седам сестара на путу и путишту, и сретавши их Исус рече им: Куда идете, седам сестара? Оне му рекоше: Господе, идемо к оном слуги божијем (име) да му очистимо очи од суза и намета, болести, „вихра“, ветра, сметишта, и праха. Нека су чисте очи као бисер на златној чаши, чисте као сунчева зора у целом свету. Нека се разиђу болести из очију мојих као вихор на земљи, као облак на небу, у име Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек.

Молитва светог Петра ономе коме црв нагриза зубе

У име Оца и Сина и Светога Духа. Сеђаше свети Петар на мраморном камену и беше суморан. Приђе му Господ и рече: Петре зашто си тако суморан? Петар му одговори: Суморан сам због тога што

ми црви који се зову миграни изгризају зубе у корену. Господ рече: Црву, теби говорим да одеш од Петра и од места тога и да никада више не успеш да се вратиш и нагризаш зубе. Петар рече: Господе, нека се сваки човек исцели који буде носно ову молитву у себи. А Господ рече: Амин, амин, амин. Нека буде тако слуги божијем који буде носио ову молитву у себи.

О философији

Философија је спознаја суштине бића, уколико су бића, или спознаја природе бића. И даље, философија је спознаја божанских и човечанских ствари, дакле, видљивих и невидљивих. Философија је, опет, расуђивање (размишљање) о смрти, произвољној и природној. Јер живот је двојак: природни, будући да живимо и произвољни јер се пристрасно држимо свакидашњег живота. Двојака је и смрт, како природна која је раздвајање душе од тела, исто тако и произвољна (хотимична), будући да презирањем свакидашњег живота будућем се нудимо. Философија је подражавање Богу. Уподобљавамо се Богу колико је то могуће (човеку), то јест, у односу на истинску спознају добра и нелицемерства у суду, и на свето (преподобно) које је изнад правде, то јест добро, које се и на онима показује који неправду чине. Философија је уметност уметности (вештина вештине) и наука наука јер је философија почетак уметности. Кроз њу се, пак, долази до сваке уметности и сваке науке. По некима, уметност у нечему може погрешити. Наука, пак, ни у чему не може погрешити. Једина је философија непогрешива. Према другима, уметност је оно што се рукама дела (обрађује). Наука је, пак, свака словесна (умна) уметност: граматика, реторика и томе слично. Философија је још и љубав према истини. Права мудрост је Бог и љубав према Богу, то је права философија. Али философија се дели на теоретско и практично, теоретско на теологију, природне науке и математику, а практично на морално, економско, политичко. Теоретско је, пак, оно што украшава разум, богословље је, пак, бављење бестелесним и нетварним стварима, пре свега Богом који је заиста невештаствен, затим анђелима и душама. Јестествословно је, пак, спознаја вештаствених ствари и тога што нам је свакидашње, то јест, животно, биљке, камење и томе слично. Математичко

је, ипак, спознаја оних ствари које су у суштини бестелесне ствари али које телесно видљивим постају, као бројеви и хармонија тонова и осим тога, покретање фигура и звезда. Бављење бројевима представља аритметика, тоновима музика и фигурама геометрија, и звездама астрономија. Али те ствари леже (налазе се) између тела и бестелесних ствари. Јер број је у суштини бестелесан, с друге стране је он у једној материји видљив, као рецимо у пшеници или вину, или у нечему другоме томе сличном. Практично је, пак, он у зависности од врлина (обдарености). Јер етика прописује и учи како се треба понашати као житељ, и када само једном човеку норме прописује назива се етичка (морално), али уколико се прописује целој кући, назива се економска, када пак, читавим градовима и земљама, онда се назива политичка. Али, неки почеше да говоре да у философији нема ни спознаје ни схватања. Њима кажемо: „Како можете рећи да не постоји философија ни спознаја ни разум? у чему сте ви то спознали и схватили или у чему ви то нисте схватили и спознали? Када сте ви то схватили, онда је то ипак спознаја и схватање! Али ако у томе нисте схватили, нико вам неће поверовати јер ви говорите о ствари коју ваш разум није појмιο. Поред тога, некима недостаје разум да би јасно размишљали. Будући, пак, да постоји само једна философија и само једна спознаја бића, говорићемо ти о бићу! Неопходно је знати да почетак изводимо једним логичким делом философије, који је више сарасуђивање него што је део философије. То се, пак, користи за сваки доказ. Говорићемо ти, најпре, о простим гласовима, који се због једноставног размишљања јављају као просте (једноставне) ствари. И као што ћемо изложити о значају речи, тако ћемо и о појму размотрити.

О нераздељивом

(Реч) нераздељиво употребљава се на четири начина. Јер нераздељивим сматра се оно што је неодвојиво и које се не може поделити, као тачка,

садашњост или јединица, које као такве немају квантитет. Нераздељивим се назива и то, што је тешко разделити, односно, оно што је једва могуће разделити, као што је дијаманат и томе слично. Нераздељивим се назива и вид који се не може више разделити на друге видове, дакле, особити вид као што је човек, коњ и слично. Нераздељивим се, пак, првенствено назива то, што се додуше дели које би погађале (суштину) првог вида (специје), значи, оно не очекује нпр. да се Петар дели на душу и тело а да при томе и душа и тело представљају потпуног човека, односно целог Петра. О тим ипостасима (својствима) постоје расправе код философа.

„Тачка“ се назива у геометрији, „сада“ у свакидашњим стварима, „јединица“ у бројењу. Знак, односно, тачка показује завршетак линије. Линија представља дужину а не ширину и због тога је недељива. Садашњост је крај прошлости и почетак будућности.

Подела супстанце и других видова и родова.

Супстанца је основни род и овако се дели:

у тело		и бестелесно
	тело	
у душевно		и бездушевно
	душевно	
у чулно животно и биљно животно		и бешчулно животно (биљно)
	животно	
у разумно		и неразумно
	разумно	
у смртно		и бесмртно
	смртно	
на човека		коња, вола и слично
	човек	
на Петра	Павла	Јована
и друге особе које су нераздељиве по суштини и лицу (...)		

О човеку

Човек је живо биће, разумно, усправног хода од постанка, или, живо биће, разумно, вештаствено, смехљиво, или живо биће од различитих суштина, једнолетно и неизрециво јединство, или, живо биће, разумно, смртно и за уметност способно. Зове се животно за разлику од бездушних ствари, разумно према деоби неразумне суштине, а смртно да би се разликовао од постанка анђела, и за уметност способно јер је по благодати у образу Божјем. Анђео је живо, разумно, распевано, огњено и невидљиво биће; природа му је по благодати бесмртна. Човек, Бог, анђео и сатана је наш спољашњи и унутрашњи човек.

Излагање о човечијем телу и о органима

Човечије тело састоји се од четири (основна) дела и оно садржи у себи: крв, слуз, жуту и црну жуч. Сваки од њих има у организму одређено место. Крв се налази у горњим деловима изнад јетре, жута жуч у левом горњем делу слезине, црна жуч изнад бубрега, а слуз у прсима.

Особине саставних делова човековог тела: крв је топла, течна и блага; жута жуч је топла, сува и горка; црна жуч је хладна, сува и налисела, а слуз је хладна, течна и слана. Сви ови (саставни чиниоци) човечијег тела стварају се и умножавају у одређено доба. Крв се ствара у пролеће, жута жуч у доба жетве, црна жуч у јесен, а слуз у току зиме. Те појаве се јављају и у току дана и ноћи. Крв се ствара од деветог часа ноћи до трећег часа дана. Жута жуч настаје од дванаестог часа ноћи (од поноћи) па до шестог часа дана. Црна жуч настаје од деветог часа дана до шестог часа увече. Слиз се ствара увече од шестог до деветог часа.

Сваки од тих чинилаца има своје одређено место у организму.

Крв дише преко ноздрва. Жута жуч дише преко ушију. Црна жуч дише преко очију. И слуз (флегма)

се у устима дели, и раздвајају се течности кроз четири доба. У прво време овладава крв, до четрнаесте године; у друго време овладава жута жуч, све до двадесет и осме године; у треће време, овладава црна жуч, све до педесете године; а у четвртом времену овладава слуз (флегма), све до старости. Свака од њих одређује природу и нарав. Крв чини човека у целини добрим, једноставним, тихим, веселим и разиграним. Жута жуч чини целог човека огорченим, срдитим и непријатељским. Црна жуч чини човека завидљивим и љутим. А слуз (флегма) чини човека потпуно добрим, ведрим и смерним.

Лекарска мудрост (јатрософија) за сваку болест

(...) узми по шест зрна цимета, измирне, мастиха, шафрана и ананаса, и иситни их као брашно (у прах) и онда замеси то са „малатробовим соком“ и исуши на сунцу. Такав лек се назива „тапикрату галину“. И када хоћеш да се очистиш од једа, да не вечераш или боље отпости један дан, а затим узми предречена зрна и гутај по једно. Уколико их не можеш прогутати, а ти их онда иситни и замеси их са топлом водом. У то додај мало шећера и испиј (лек) на гладно (наште) срце. После тога немој да спаваш јер (лек) неће дејствовати.

*Такође о „дијагалакто“
(О леку противу назеба)*

Иситни тридесет бадема, или више, и попар их врућом водом у једном суду. Када набубре, извади их и добро их иситни. Затим, долиј на то топлу воду, и кад се растворе као млеко процеди их кроз танко платно и потом проспи млеко у чанак и у то додај мало шећера, и постави (...) Поред тога, узми „ка-тастато“ и иситни као брашно, и доливши млеко у то пусти да ври. Онда сипај то у тањир и оно ће се згуснути као каша. И поједи од тога сваког јутра, да би повратио твој стомак.

О „илигму“

Припреми бадемово уље и узми унцу шећера и унцу „кандио“, иситни их као брашно и замеси тим уљем. Затим, прелиј то мало врућом водом. То се назива „илигма“. И када ти се догоди да осећаш прехладу грла или у грудима, узми од тога по два аксага свако јутро.

О емпласту

Узми смолу „нарецин“ и маслиново уље и стави у чанак или на цреп, и постави на огањ да заједно узаври, али пази да се сувише не згусне него да буде мекано. Затим, долиј у суд воду и процеди кроз кучине ту масу. И када се добро згусне и постане лепљива, скупи је у колут. Потом узми један аксаг исиота, аксаг морског орашчића, или додај два на један, и један аксаг мастиха, два аксага бибера и два аксага каранфилчића. Иситни их као брашно и све то замеси са оним колутом.

Противу болова у очима

Истуцати лишће од дивљих маслина и са тиме мазати очи.

Друго: истуцај лишће од морача па процеди сок у бакарни суд и нека у њему стоји најмање три дана. После тог времена користи тај сок за мазање очију.

Друго: Истуцај пелин и помешај га са медом и то стављај у очи.

Друго: Добро иситни лишће од зелене трске или зелену бундеву, па из тога исцеди сок. Све то помешај са мекикама. Ову кашу стављај на очи.

Противу оспа

Главно средство противу тога је дијета. Зато храна не сме да буде љута и мора да буде свежа. Да једе хлеб од чистог брашна, ровита јаја, и да пије топло овчије млеко. Месо и риба морају бити свежи.

Противу подригивања

Ономе који пати од тога препоручује се да једе хлеб наквашен са оцтом. Да једе густо кисело млеко, лоћнику и пихтије закисељене. Све што једе треба да буде закисељено оцтом. А уместо вина нека пије кисело млеко размучено у води.

Противу назеба

Узми крављи лој (...) бели тамјан и бибер па све заједно скувај и попи. Ако те заболи стомак, иситни бибер и бели тамјан и у то додај ким и све заједно скувај у вину и попи. Ако желиш да будеш увек здрав и да имаш здраве зубе, када спаваш стави нешто топло на главу.

Противу бубуљица на лицу

Иситни мрамор у прах, помешај га са беланцетом од јајета и са тиме мажи лице.

Друго: Иситни корен од крина па на то додај оцат и са тиме мажи главу. Затим узми (...) и суву балегу од ластавице и све заједно помешај, и са тиме се мажи по лицу. Ово што сам споменуо исто важи и за лечење старих краста и лишаја.

Противу тровања гљивама

Иситни шалитру па помешај са водом и подај болеснику да пије.

Друго: Узми пепео од спаљене винове лозе и подај му да пије са вином. Да једе кувана кокошија јаја и да пије оцат и вино.

Друго: Скувај пелин у вину и подај му да пије.

Противу жутице

Размүти прах од алоја у води и то му подај да пије.

Друго: Скувај златић у вину и подај му да пије.

Друго: Лишће од пелина скувај у вину помешаном са водом и дај му да пије.

Друго: Да уместо зеља једе младе изданке од винове лозе (ластаре).

Противу болова јетре

Узми корен од селина и три корена белог лука, све то помешај заједно, па истуцај, и прокувај у вину. Ако немаш вина за то се може користити и вода. Затим, процеди сок и то нека пије свако јутро.

Друго: При осећају бола са десне стране, болест је локализована у области доњег лука ребара што нарочито изазива страх код болесника, тада он кашље и повраћа жуч. Због тога му треба пустити крв из жиле на десној руци. Затим на површину јетре треба метнути облог од менимента припремљеног од јечменог и пшеничног брашна, ланеног семена иситњеног као брашно, и на то додати прах од иситњених коштица датуле. Све то помешати и скувати у води па затим разастрети на парче крпе и са тим обложити површину јетре.

Друго: Селин и ружине листиће скувај у води и то му дај да пије на празан стомак.

Друго: Од јунећег и јелећег сала припреми емпластр и метни га код јетре. Купиново лишће и осушен корен добро иситни и помешај са вином (...) ако пије сок излечиће се за три дана.

Друго: Добро иситњен бели лук помешај са медом и вином, и дај му да пије док се купа.

Друго: Добро иситни шипке које се користе за припремање мастила, помешај са вином и то му дај да пије свако јутро на празан стомак.

Друго: Болесника треба клистирати (?) топлем водом помешаном са медом и сољу.

Противу ране на нози

Опери рану сунђером натопљеним у вину, затим је завежи и истрпи док не прође.

Противу зубобоље

Узми суви корен од вучје јабуке и стави у шупљину зуба. Ако је корен сиров, ти га претходно изгњечи, онда метни у зуб и држи то све док бол не престане.

Најпре о посети болеснику

Хипократ говори да приликом посете болеснику немој му истог часа пипати жилу и установити болест јер се многи лекари који тако чине преваре у препознавању болести. Пошто када стигнеш (...) Затим, болни када види лекара може се обрадовати што ће му болест судити на добро, а може се и уплашити да му не каже да ће скончати. Због тога лекар треба пажљиво да разговара са болесником.

Често бива да болеснику долазе и посећују га други људи, а лекар или болни се због тога застиди и није у стању да установи болест на основу пипања пулса. А ти, лекару, чувај се и немој да ти уздрхти срце лакомости ради или добитка ради него буди весео и mudar и немој (пожудно) гледати болесникову жену или кћер да се због тога не би узнемирио, јер ће му се здравствено стање погоршати. Стога треба да му посматраш изглед лица и да са њиме поразговараш. И види, ако на mudar начин можеш да сазнаш, да ли је од некога узимао биље, или да ли су га купали у води у којој је била варена нека трава, и размисли да ли су те траве биле противу његове природе. Уколико он то буде тајно, онда ти не приметно погледај по кући не би ли опазио неку травку. И без обзира на то да ли будеш видео неку травку или не, или било шта друго, пипај му пулс и установи му болест. И реци му, „ево шта ти је“. И ово ти препоручујем када пипаш пулс (...). И пре него што му опипаш пулс упитај га (...) Установићеш да ће умрети (...) пазни да не стисне прст нити да отвори длан, него да руку држи лабаво, као да није његова.

Овде почиње о препознавању болести према стању пулса

Теби говорим, лекару који пипаш пулс (...) начин видиш да јаче бије на тај начин суди (...) најчешће приликом пипања пулса осећаш да бије слабо са пет удара или осећаш да бије јако са двадесет удара (...) не треба расуђивати према слабом него према јаком удару. Уколико, пак, осећаш четири или пет удара јака а после тога више не, онда не треба судити према јаким него према славим ударима. Из тог разлога кажемо да постоји више врста пулса. Али, најпре, да видимо о четири врста пулса. Први је обилан и настаје због велике топлоте која доводи до смањења природне текућине у организму а срце не може да сноси толику врућину и отежано доводи у себе хладноћу да не би изгорело; због тога, дакле, настаје обилан пулс. Други је редак и слаб, и настаје под утицајем хладноће. Јер када хладноћа пође око срца и по жилама срце се за-тискује и за његов нормалан рад није потребно дејство мождане силе. Али, због тога (...) и зато је пулс успорен. Пун пулс настаје због недостатка течности (влаге) у срцу, јер због тога срце отежано увлачи у себи влагу. Стога је пулс пун и брз. Овај се пулс назива дијастоличан јер када се срце шири говори се дијастоличан а када се скупља систоличан (...).

О врстама пулсова

Пулс није увек исте јачине и зато постоји више врста пулсова. Први се назива посковним (ковјим) пулсом; други валовитим; трећи је истањен пулс; четврти тврд, напет; пети се назива тестерастим; шести луковитим и седми изувијаним пулсом.

Објашњење о томе шта је човекова мокраћа

Пре свега, треба да знамо шта у суштини представља човекова мокраћа, а друго, на које њене особине треба обратити пажњу; треће, како објаснити промене у њеном изгледу; четврто, какве промене настају у њој; пето, које су промене јаче изражене и шесто, да препознамо на шта указују промене у њој.

Најпре треба да видимо шта је човекова мокраћа. Теофило и Исак, философи, уче да је мокраћа производ излучивања крви и ваздуха (пнеума). Супротно томе, Хипократ сматра да би мокраћа у том случају морала да буде увек црвена. По њему, мокраћа је излучевина сва четири природна елемента крви, колере, флегме (слузи) и маланхолије. Крв је топла и течна, колера је топла и сува, маланхолија хладна и сува, а флегма (слуз) хладна и течна. Дакле, мокраћа представља излучевину сва четири елемента. Због тога је треба испитивати на више начина.

Упутство како се може мокраћа користити у дијагностичке сврхе

При испитивању мокраће човек мора имати у виду многе околности. Прво треба обратити пажњу на њену количину, тј. да ли је у питању већа, мала или осредња количина. Здрав човек излучује велику количину мокраће, а болестан много више. Здраве особе излучују већу количину мокраће због обилног узимања хране и пића, или под утицајем све три природне силе (пнеуме) у организму. Ове силе утичу на појачано лучење течности из јетре и стомака. Зато смо и указали на значај обилног узимања хране и пића, јер при варењу долази до лучења велике количине сока у стомаку, док под утицајем природне топлоте, која бива измењена, црева постају инфилтрирана течностима која се у виду мокраће излучује напоље. У овом случају храна се у желуцу добро вари. Ако човек који је научио да много једе изгуби прохтев за јелом или, нема шта да

једе, јетра ће због тога разлагати сок који садржи у цревима, и он ће бити излучен из организма. Тако ће доћи до обилног лучења мокраће, као када је човек много јео и пио, а излучивање фекалија биће умањено. Такву појаву Хипократ, философ, објашњава у једној својој књизи, која се зове *Афоризми*, и то у вези са цревима и јетром која зависи од природне јачине организма. У болесна човека долази до лучења велике количине мокраће зато што је непромењена природна функција организма или услед (...) Због саме природне функције долази до лучења мокраће: зато што се у току физиолошког процеса стомак напуни течностима, а топлота која се налази у јетри утиче на постојање велике жеђи и смањења прохтева за јелом; због тога се мокраћа више лучи, а количина измета је умањена. Степен поремећаја утиче на лучење мокраће, јер у почетку болести човек још увек поседује природну отпорност, пошто га болест још није сасвим савладала па ће зато излучити већу количину мокраће.

Болесне особе у почетку болести излучују малу количину мокраће као и здраве. Код здравих је то због слабијег узимања јела и пића или због умањене отпорности организма, од чега зависи рад јетре. У том случају јетра није у стању да апсорбује течност, и зато ће бити смањена количина течности у јетри и стомаку. Болесне особе луче мању количину мокраће ако имају повишену температуру и ако се обилно зноје, јер у том случају долази до губитка течности у јетри, цревима и крвним судовима. До смањења течности у организму може доћи и услед великог пролива. (Према мишљењу лекара), било да се ради о болесним или здравим особама најпожељније је средње излучење мокраће.

О променама мокраће

Хипократ, философ, објашњава због чега долази до промена у изгледу мокраће и каже да услед обилног узимања хране мокраћа треба да буде бистра. Узимањем мале количине хране пробављање у сто-

маку је појачано што проузрокује испаравање течности из крвних судова. Због тога је ослабљен и интензитет лучења мокраће у мехур. Зато мокраћа која се лучи биће жута, црвенкаста и бистра. При узимању велике количине хране, као што смо рекли, услед превелике течности и оптерећења храном течност ће брже продирати из крвних судова у мокраћни мехур. Са гледишта праве природне философије, услед узимања мале количине јела и пића, мокраћа може бити црвена, провидна, светла, жута и различитих других нијанси. И ако хоћеш да ти објасним, ево због чега се то догађа. Знаш да многи људи имају јак и „врћ стомак“ и ако мало једу наступиће стварање велике врћине у стомаку јер желудац нема шта да вари и због тога гори. И уколико им даш да једу већу количину хране тиме ћеш им одстранити врћину из стомака. Друге особе имају слаб стомак тако да и малу количину хране и пића тешко проваре, а поготову већу. Ето, због тога смо ти и указали на промене у мокраћи које наступају услед узимања мале количине јела и пића, а касније ћемо ти више о томе говорити. Говорили смо ти о јелу и пићу а сада треба да ти нешто кажемо и о природи јела и пића. До промене у мокраћи услед различите природе јела и пића долази на овај начин: од топле хране настаје врћа и црвенкаста мокраћа, од хладне хране бистра, од суве хране ретка и бистра, а од течне хране мокраћа може бити бистра и мутна. Рекли смо да од топле хране настаје врћа и црвена мокраћа због тога што топла храна повољно утиче на пробављање и услед топлоте овај процес се брже обавља, тј. наступа бржи прелазак врћних димова из стомака у вене, што утиче на брже апсорбовање течности у крвним судовима, па ће се зато стварати и већа количина мокраће која ће бити врћа и црвена. Говорили смо ти о топлој храни, а сада треба нешто да ти изложимо о студеној храни. Од студене хране долази до промена у мокраћи због тога што студена јела слабе процес варења јер, као што знаш, стомак не пробавља ништа што је у супротности са његовом природом: уколико му даш студену храну, доћи ће до слабљења природне топло-

те и неће се пробављати у довољној мери, па ће зато мокраћа постати „сирова“, недовољно пробављена, слабо обојена и ретка. И рекли бисмо ти још и то да од течне хране настаје мутна и густа мокраћа а од суве хране лучи се мала количина бистре мокраће. Уколико би се догодило да дође до промена у мокраћи из разлога који нису наведени, томе се немој чудити јер многи, правилним начином исхране, успевају да побољшају стање слабог стомака, а други неуредном храном погоршавају стање и здравог стомака.

Овде почиње о чумној огњици и њеним врстама. О великим и малим богињама и о другим болестима које припадају чумном роду.

Догађа се да се ваздух затрује и да у њему постоји гњилост. Такође се догађа да се затрује и вода када доспе у њу из ваздуха гњилост, и наизменичним утицајем топлоте и хладноће почиње сама од себе да се распада и шири непријатан задах. Аристотел, философ, сматра да постоје четири елемента који не могу сами од себе да труле; први је вода, други земља, трећи ватра и четврти је ветар. Они који су тврдили да се ова четири елемента могу распадати, њихово схватање није било исправно јер ти елементи не садрже у себи никакав отров, и свака појава је условљена другим појавама. Да би се разумело како може доспети гњилост у неки од ових елемената ми ћемо то објаснити.

Када се догађа да наступи у војсци велики помор услед присуства гњилости па се лешеве не могу покопати него се бацају у воде и остају незакопани, или када због разних епизоотија код домаћих и дивљих животиња и гмизаваца лешеве остају незакопани, они се под утицајем сунчане топлоте распадају ширећи непријатан задах трулежи. Затим, ако се у текуће или устајале воде бацају лешеве где могу гњити, не распадају се само (лешеве) него и ваздух где до тога дође. На тај начин можемо рећи да постаје гњиво ваздух и вода јер се они сами од себе не могу распадати док се не мешају са отровним састојцима. Из ових места, преко ветра, гњилост доспева у здрава места и тако и ова постају отровна, заражена. Често пута се догађа да се затровани ваздух ствара у шупљинама земље (?), како пише Аристотел у књизи *О природи ствари*, па се преко те гњилости могу затровати ваздух и вода. Та гњилост

штетно делује на људски организам јер она утиче на појављивање чумних огњица. Од сувог и загађеног ваздуха настају колеричне огњице. Чумне огњице могу настати и из других разлога, најчешће када је време облачно и ваздух влажан. Ако је лето суво и није кишовито, ређе ће се појављивати чумне огњице, али ако се то догоди, оне ће бити теже и раширеније од других (осталих) огњица. Због тога Аристотел каже да је оно време право које је својствено природи. О овом гледишту једни говоре једно а други друго, али сви су они ходали у тами. О ономе што смо ти раније говорили, и сами смо то искусили.

Овде почиње први део излагања о свакој неракутној (наглој) огњици

Да знаш да се ова огњица јавља због постојања високе топлоте у јетри и срцу. Она је настала под дејством животних сила (пнеума) које се налазе у тим органима. Под њиховим утицајем настаје велика топлота у крвним судовима, која се преноси у све жиле и зато крв у њима почиње да ври. То доводи до губитка телесне течности услед чега се стварају штетне, отровне пнеуме у срцу, стомаку и јетри. То спречава природно пробављање и јетра није у стању да обавља своју нормалну функцију, тј. да у крвне судове шаље храну која се крвотоком преноси и у остале делове организма, што условљава човеков живот. Због тога треба да знамо које врсте огњица настају услед недовољно излечених болести, а које услед гњилости која се накупила у стомаку, као последица отока (апостеоме) или неких других болести које постоје у човековом организму; које ћемо ти касније рећи. Да знаш да у човековом организму постоје три силе (духа): прва је животна сила, која се налази у срцу (...) друга је природна сила, која се налази у јетри и помаже приликом пробављања зато у јетри и стомаку постоји нормална топлота; трећа је душевна сила, која се налази у мозгу и

штити га да не изгори од топлих пнеума које тамо доспевају из јетре преко крвотока. На тај начин душевна сила одржава нормалну топлоту мозга и тиме спречава процес труљења, могућ због телесне течности која доспева из стомака. Да знаш да је склоп људског организма у својој унутрашњости сличан бањи, зато што садржи у себи топлоту, а према спољњем делу влагу и течност. Тако је његов животни дух због топлоте и течности пун влаге. Поред тога, човеков организам садржи течност и природну топлоту, и до њиховог стварања долази под дејством поменутих три силе (духа). Прва сила се назива животном зато што пребива у срцу, и у себи садржи течност и топлоту. Том топлотом она стално одржава оптималну температуру у срцу, јер у противном човек не би могао да живи ни тренутак. Та течност омогућава одговарајућу влажност у срцу, јер ако тога не би било, срце би због велике топлоте изгорело, а с њим и крв којом се храни. Знаш да кад расечеш срце брва, у њему нађеш крв и воду: то је зато што срце у себи садржи топлоту и течност.

Већ смо рекли да се у јетри налази друга природна сила, која у себи садржи течност и топлоту. Топлота помаже пробављање у стомаку јер је јетра „поклопац стомашни“, док присуство течности регулише потребну температуру у јетри, јер би без ње јетра сагорела услед великог нагомилања крви. Трећа сила налази се у мозгу и њену природу већ смо описали. Човеково тело се упоређује са бањом због тога што његову животну функцију условљавају слични природни процеси, јер бања је од користи када у њој постоји одговарајућа количина воде и одговарајућа топлота. Али ако је температура воде повећана, доћи ће до њеног врења и личиће више на воду која кључа него за ону која се употребљава за купање. У случају да има превише воде и да је топла, она више личи на нешто друго него на воду која се може употребити за купање. Као што смо већ рекли, у организму постоји сила која у себи садржи топлоту и течност, и кад човек уђе

у бању, истог тренутка се загреје и озноји. До стварања те силе, као што смо рекли, долази онда кад постоји равнотежа између воде и топлоте у бањи, јер у противном, тј. ако је топлота превисока а количина течности мала, сила (пнеума) у организму биће влажна, али не и много топла. У вези с тим, Хипократ, философ, учи да — уколико је у човечијем организму топлота више изражена од саме количине телесне течности — долази до њеног испаравања, а услед постојања високе температуре, до стварања акутних и перакутних огњица, као и других болести које ћемо ти касније описати. Ако у организму постоји велика количина течности, а нема довољно топлоте, та ће течност потиснути природну топлоту и услед тога ће доћи до стварања велике количине флегме, која такође проузрокује разне огњице, као и друге болести о којима ћемо доцније говорити. Сада ћемо се задржати на опису различитих огњица и грозница, као и на значају оних фактора који утичу на њихово јављање. Тако, до појаве огњица и грозница може доћи због утицаја топлоте, течности, сувоће и хладноће. Затим, потребно је да знамо дужину њиховог трајања и узроке који утичу на њихово јављање, на основу којих можемо тачно утврдити о каквој се врсти огњице ради и тиме успешније спровести лечење. Постоје ове врсте огњица: перакутна и акутна огњица, огњица која се јавља спреда у глави (кроника) и огњица која настаје у затиљку, огњица која се јавља ноћу и огњица која се јавља дању, слана огњица, огњица (...), која кратко траје и она која дуже траје. Од огњица које дуже трају неке су акутне (нагле). Постоји и врста огњица која изазива велику узнемиреност, па се особа не може скрасити на једном месту; врста огњице коју прати јака дрхтавица, после које се појављује висока температура па изгледа као да човек гори слично ватри; затим проста огњица и огњице које настају на два начина, огњица троврсна и четвороврсна (?). Претходне би се могле поделити на још више подврста.

*О ефемерној огњици која настаје због
преоптерећености стомака јелом,
флегмом и штетним пнеумама*

До појаве велике количине једа, штетне флегме и штетних пнеума у стомаку долази зато што се неко купа у хладној води или пије хладну воду. У том случају затварају се поре и тиме се спречава излазак пнеума из организма. То утиче и на губитак природне топлоте. До тога долази особито када се због слабог варења у стомаку нагомилала непробављена храна или ако неко превише једе. До тога може доћи и код оних који превише ходају по сунцу. Они који су оболели од ове огњице имају у организму више штетних материја, пнеума и једа, чија се количина сваког дана повећава у стомаку. Ова појава штетно утиче на физиолошке функције задњег дела дигестивног апарата. Такође наступају тешкоће у дисању јер су дисајни путеви испуњени штетним пнеумама које се, због њиховог варења, не могу odstrанити из плућа и због тога долази до високе температуре. Ако ово потраје, доведиће организам до исцрпљења. То ће утицати и на животну силу која се налази у срцу, и то ће изазвати ефемерну огњицу. Уколико ова топлота доспе у крв и у срце, огњица која због тога настаје неће се назвати ефемерна јер се на лицу болесника не примећују промене. То није разлог да са тим завршимо, јер треба да знаш да човек који болује од ове огњице стално осећа жеђ и увек има температуру. Уколико ова огњица буде трајала дуже од три дана она ће, после тога, бити све опаснија. Истина, она се према спољним знацима тешко може уочити, али то не значи да то није присутно. Ова огњица најчешће се претвара у грозницу праћену јаком дрхтавицом, великим зевањем и протезањем. У случају да се сумња на ову огњицу лекари обично пуштају крв, али ово болесницима није од користи јер после тога, с леве стране груди, према срцу, они осећају велик бол. То је један од карактеристичних знакова који говори да се ради о тој врсти огњице. Исто тако је препоручљиво да се пусти крв и у случајевима

када су у питању друге врсте огњица али ћемо при томе указати на неке разлике које олакшавају њихово препознавање. Зато је важно знати да ли болесник може да оздрави и без чишћења, јер има много људи који су пунокрви и код којих ова огњица проузрокује високу температуру. У том случају се јед и друге штетне материје могу odstrанити и без чишћења, па ће болесник оздравити. Због тога можеш сматрати да је огњица настала услед велике количине једа. Када су у питању јаке особе, јед може бити јачи и под утицајем високе температуре, али до тога не може доћи код слабих особа. У вези с тим указаћемо још на неке знакове који омогућују сигурно препознавање болести. Тако, ако ову особу будеш гледао у лице приметићеш да су јој очи толико отекле да изгледају као да хоће да испадну напоље, а лице ће јој бити црвено и језик бео.

Ако је човек јак, онда му је пулс јак и убрзан; али ако је у питању слаба особа и пулс ће јој бити слаб, а такође и убрзан. Код јаког човека мокраћа је изразито црвена и на дну бочице садржи много талоба, на рубу је тамнија, а у средњем делу нешто мутнија. Код слабе особе мокраћа је црвена и жућкаста, и на дну бочице има много талоба; у средњем делу је бистра, а на рубу садржи много пене.

Овде почиње о лечењу

Када се ради о јакој особи, чији организам може да поднесе пуштање крви, онда јој прво треба пустити крв из јетрене жиле, али ако је слаба — онда из главне жиле (?).

Два дана после пуштања крви треба јој дати нешто за чишћење и то једну унцу сене и реобарбара, један аксаг и пола аксага дијагридио (?), и све то помешати са мало сока од боражине. Ако немаш овог сока, онда може и са мало вина, и затим болеснику то подај. Приметиш ли да је слабији, немој му ово давати у тим количинама, него мање. Уколико будеш видео да му се узимањем тих лекова

здравствено стање побољшало, почни да му помало дајеш ону врсту хране која хлади, окрепљује и лако се вари. У случају да се догоди да се узимањем споменутих лекова здравствено стање оболелог није побољшало, онда му подај да пије ујутро и увече шећер помешан са соком од локвања, који се припрема као и (...) Затим му дај да пије кисео булап, који се припрема са шећером и мало сока од чивита. Осим тога, подај му да пије зашећерену јечмену воду. Затим, ако се ради о слабој особи, треба је клистирати сваког трећег дана, док ако је у питању јака особа то се може чинити сваког јутра, за време од три дана.

Течност за клистирање припрема се на следећи начин: узми љубичицу, ружицу, бели слез и цвеклу (ако ове биљке не можеш наћи свеже, онда их узми суве), и све заједно скувај у води. У воду додај мало кима или семена од морача, а када проври скини са ватре и процеди. У процеђену течност треба додати уље од љубичице, уље од руже и уље од крина, и то од сваког од њих у количини која стане у љуску од једног јајета. Осим тога, треба додати и ружиног меда у количини пола љуске од кокошјег јајета. Пре употребе течност за клистирање треба загрејати да буде млака. Уколико се догоди да се и после тога организам не прочисти, а ради се о јакој особи, ово треба поновити и пустити јој крв. Упоредо са тим треба обавити преглед мокраће и ако установиш да је она мање или више црвена него раније, онда болеснику треба дати клизму, под претпоставком да он то може поднети, док ако закључиш да не може, онда му не треба дати клизму нити му пуштати крв, него га само треба окупати и после тога намазати ружиним уљем помешаним са бобовим брашном. Ако се деси да у току купања малакше, одмах нека изађе из воде, после чега му прегледај мокраћу. Ако видиш да је она црвене боје и ретка (провидна), у току три дана немој му давати споменути лек, него му у току тог временског периода прегледај мокраћу, како би установио да ли је остала иста или је дошло до неких промена у њој, осим тога, испитај да ли му је

пулс слаб или не. Уколико видиш да му је мокраћа из дана у дан црвена, а пулс нешто појачан, подај му ујутро и увече сируп од љубичица. Затим га намажи криновим уљем и подај му да једе јела која повољно утичу на организам, која га окрепљују и лако се варе. Та јела нека буду хладна. После овога ток болести ће сваког дана бити све јаснији, па уколико мокраћа у она три дана не буде црвена него све блеђа, а пулс слабији и променљивији, тада му немој давати никакве лекове, већ му подај само јечмену воду мало заслаћену шећером. У оваквој ситуацији смрт ће наступити у једном од следећа три термина: петог, седмог или деветог дана. Али ако се ради о снажној особи, у том случају знај да ће смрт наступити седмог, деветог или петнаестог дана. И то без обзира на опште стање болести. Постоје, међутим, симптоми на основу којих са сигурношћу можеш закључити којег ће дана и часа наступити смрт, односно када и због које ће болести до ње доћи. Те симптоме ћемо ти споменути.

О ефемерној огњици која настаје због узимања прекомерне количине хране, што доводи до неспокојства

Постоји велики број људи који узимају прекомерну количину хране иако им је стомак слаб. Они, осим тога, имају обичај да се после јела купају, шетају, ходају по сунцу, раде или потпуно опште. Пошто се обилна храна не може брзо сварити јер је стомак слаб, долази до стварања велике количине отровних гасова (пнеума) у стомаку. Ово би било слично појави као кад се постави превише сирових дрва на мало жара и ватра се не може разгорети него се само диже дим, а дрва пиште и испуштају велику влагу из себе. На исти начин реагује и стомак, јер је у њега унето превише хране која се не може сварити, због чега долази до њеног врења и стварања гасова који утичу на покретање све три животне силе у организму, и то силе која се налази у срцу, природне силе која је у јетри и

душевне која се налази у мозгу. Ове три силе, ако се покрену, изазваће стварање велике топлоте, услед које наступају штетне пнеуме које потискују дисајне органе, њихове бронхије, као и друге канале у јетри, слезини и осталим органима и зглобовима који се налазе у саставу човековог организма од главе до пете. И ова огњица најчешће се јавља код оних особа које имају велику количину једа у организму, што можеш познати по томе што такве особе осећају чупање у цревима, увек подригују на кисело и ако их очистиш само ћеш им погоршати стање. Исто ће се догодити и ако им пустиш крв, јер си им тиме смањио отпорност организма. И да знаш да та огњица може трајати до четвртог или седмог дана. Уколико дуже траје прогностички је сумњивија, а одликује се следећим симптомима: болесник често подригује на кисело, осећа велику врућину у унутрашњости организма — док се она споља слабо примећује, лице му је подбуло, жила добро пуњена, а пулс убрзан. За све време мокраћа остаје бистра и безбојна.

Уколико се догоди да у току два горе поменућа термина не дође до повраћања, нити до дефецирања, на болесника треба обратити велику пажњу. Треба му испитати хабитус и добро размислити пре него што се одлучиш за избор терапије. Ако му је организам јак онда му пусти крв, али при томе га прво натерај на повраћање, пошто му претходно даш да попије мало млаке воде помешане са маслиновим уљем и надражиш грло прстом да би што пре повратио. Ако установиш да је из стомака повратио јед и непроварену храну, онда значи да му треба ојачати организам давањем лаганих и хладних јела (која се лако варе) и тек другог дана пустити му мало крви. Уколико видиш да не може повраћати, онда му подај до подне један аксаг праха од каранфилчића са млаком водом и после тога он ће повраћати. Другог дана пусти му мању количину крви, али ако видиш да и поред тога не може повраћати подај му једну унцу истуцаног бибера са мало вина. Када се ради о слабој особи која не може издржати пуштање крви, онда је треба чешће клистирати и

дати јој да једе мање хране. Осим тога, настој да је успаваш. У случају да дође до појаве пролива, без обзира да ли се ради о слабој или снажној особи, не треба да предузмеш ништа да то спречиш, јер је то неопходно да би се из болесника избацила непробављена храна. Када будеш видео да се добро прочистио подај му да једе ону врсту хране која хлади, спречава пролив и повољно утиче на јачање организма. Ако приметиш да се пролив није зауставио, чешће му стављај на стомак неопрану вуну поквашену у маслиновом уљу и дај му да пије воду у којој је било кувано семе од диња, лубенице, краставаца и бундеве. Осим тога, подај му да једе јело припремљено од куваног или печеног петла. Уколико код њега постоји прохтев за јелом, подај му да једе нешто кисело, затим му дај (...) од дуње. Тиме ће он регулисати столицу, тако да пролив не буде сувише јак, али и да сасвим не престане. Осим тога, немој му дати да пије много вина, већ уместо њега нека пије јечмену воду и нека једе бундеву помешану са киселим грожђем и јечменом кашом са соком од бадема. Ако видиш да се његово здравствено стање после неколико дана почело поправљати, нећеш погрешити ако му пустиш мало крви из главне жиле. После тога не сме му се допустити да спава у хладу, већ му треба хладити руке и лице ујутру, у подне и увече.

О ефемерној огњици која настаје услед великог отока јетре

Ова се огњица не зове права ефемера због тога што су њени симптоми помешани са онима од огњице гњиле и од огњице сушице, услед чега се не може сматрати правом ефемерном огњицом. Та огњица настаје због накупљања велике количине флегме у јетри, или због постојања чирева у њој. Тај се оток (апостеома) ствара услед накупљања велике количине штетних пнеума (димова) и прејаке (?) крви која се налази у срцу. До њене појаве може доћи и због накупљања сувишне количине штетних пнеума у

мозгу. Присуство овакве апостеоме утиче на стварање топлоте у унутрашњости организма. Раније смо споменули да ова огњица може бити помешана и са другим врстама огњица, због тога што настаје услед штетних пнеума које се налазе у јетри, срцу и мозгу. Ако до њене појаве дође услед пнеума које се налазе у срцу, то се догађа зато што су те отровне пнеуме раширене у свим телесним шупљинама, дисајним путевима, па се зато догађа да приликом њиховог струјања проузрокују апостеому у бедрима, услед чега настаје висока температура која — заједно са отровним пнеумама — својим путевима пође према срцу. Те отровне пнеуме покрећу и животни дух који се налази у срцу, што утиче на настајање велике апостеоме. Ова огњица ефемера настаје у самом животном духу. Али ако долази до стварања отока (апостеоме) испод пазуха, отровне пнеуме које се крећу дисајним путевима утичу на стварање сувише високе топлоте: ова доспева до јетре, утичући да се њен природни дух покрене, што проузрокује појаву високе врућине. Ова се огњица назива огњица гњила, јер настаје у месту где пребива природни дух, док је апостеома која се јавља испод ушију, последица присуства отровних пнеума који се налазе у мозгу. Својим присуством у природним шупљинама, бронхијама и крвним судовима, она утиче на стварање високе топлоте. Та се топлота после враћа у мозак, док ови отровни димови покрећу душевни дух (пнеума) који у мозгу пребива, и тај дух проузрокује високу топлоту. Ова се огњица назива јектика и настаје у душевном духу (?).

Поред ових горе описаних огњица, које настају услед постојања отока, могу се јавити — као последица метастаза — и ситни чирићи по целом телу праћени сврабом и крастама; затим, са запаљењем зглобова — преко жилних прохода — може се болест пренети и на друге органе, услед чега настају друга обољења, као и ране са хроничним током. Зато, Хипократ, учитељ, ову огњицу назива малигном, због могућих компликација — пошто је она тешко подношљива и од ње настаје више врста, што у ствари представља сасвим друга обољења. А ти, лекару,

дужан си када то приметиш да добро размислиш, али пре свега мораш добро познавати њене симптоме, јер много пута иако мислиш да си је излечио, ти у ствари ништа ниси урадио, пошто од ње могу настати друге болести. Стога је, дакле, неопходно да добро познајеш њене симптоме, а они су следећи: прво што пада у очи (код болесника) то је да су му образи црвени, мало модри и отекли, очи кржаве, а пулс брз као кад има перакутну грозницу. Споља је хладан, а изнутра има велику температуру. Услед горе описане апостеоме права природна врућина му је нешто смањена, док му је мокраћа провидна и жута, што је последица смањења природне топлоте. Затим, често му се спава, али упркос овоме мало ће спавати и при томе ће осећати страх. Пошто смо ти све рекли о њиховим симптомима, сада треба да ти опишемо њихово лечење.

Лечење

Приликом лечења, пре свега треба да имаш у виду следеће: ако је пунокрвна особа пусти јој крв колико је то потребно, и то са супротне стране, тј. са друге стране, а не са оне у којој осећа болове. Ако приметиш да није у питању пунокрвна особа или да је чак слаба онда пусти крв са оне стране где осећа болове и то у малој количини. Све док не видиш да је видно ојачао немој му давати да пије вино, а после три дана од пуштања крви подај му да пије сирупе који се дају као лаксативни, и то без обзира на стање отпорности организма. Осим тога дај му да једе у мањим количинама течна и хладна јела која се лако варе. Уколико установиш да је апостеома праћена високом температуром, онда накваси крпу у хладној води и стављај му на онај део тела где је локализован процес. Поред овога могу се користити и облози од снега и леда. Тиме се убрзава процес смањења високе температуре из организма и спречава њено ширење ка срцу.

О ефемерној огњици која настаје због сувоће или због промене начина живота

Постоје многи људи који су навикли да се купају, а немају увек услове за то. Други су навикли да пију добру воду и удишу чист ваздух. Наведене навике могу бити измењене ако човек промени средину, односно ако оде у неко друго место где је загађен ваздух а вода гњила и зато неукусна. У оваквој ситуацији наступају поремећаји у органима за варење, што у првом реду доводи до опстипације. Исто тако настају поремећаји ако се поремети ритам узимања хране и пића, што утиче на губитак телесне течности, а у крајњој линији и на појаву затвора. Из ових разлога њихов организам постаје топао и сув. До наведене појаве долази стога што се услед сувоће смањује течност у организму и покреће суве пнеуме, које се преко жила шире и у друге органе.

О симптомима који се код њих јављају

Оболеломе је пулс слаб и убрзан, а приликом пипања пулса руке мало дрхте, док му је изглед непромењен, сличан изгледу здраве особе, само је нешто блеђи. Када му будеш пипао чело, осетићеш да је оно мало топло, док ће суви кашаљ трајати извесно време, а што је у вези с постојањем велике сувоће у плућима. Због смањења течности у јетри излучиваће се мала количина мокраће и то црвене боје, а када га добро покријеш због одсуства течности у цревима неће се ознојити.

Лечење

Особе оболеле од ове огњице треба често да се купају у млакој води и после купања намажу машћу коју ћемо ти препоручити. Та маст се овако припрема: узми две унце баучка и истуцај га у прах, затим три унце бобовог брашна и четири унце уља горких бадема; по једну унцу ољуштеног семена од

диња; једну унцу (...) све помешај заједно у суду за припремање лекова и то без икаквог загревања. Са овим болесника добро истрљај, да се добро озноји како би му та влажност ушла у тело. Осим тога, подај му да једе она јела која су течна, хладна и лако сварљива, и која повољно утичу на његов опоравак. Затим му дај да пије јако вино.

О ефемерној огњици која настаје због велике врућине, купања у сувише топлој води и ходања по сунцу

Болесника који болује од наведене огњице препознаћеш по овим знацима; очи су му отекле, а чело изгледа као да му гори, али се не може ознојити. Затим, често стење и све му се чини као да му гори унутрашњост тела, а не може да пљује. Осећа велику жеђ и пати од затвора. Жила му је јака и често бије, док му је мокраћа црвено обојена.

Лечење

Најпре треба да му обријеш главу и да му је често мажеш ружиним уљем. Затим му стављај на стомак хладне облоге наквашене у истопљеном снегу или леду. Након тога му подај да пије јечмену воду колико жели, а све што му будеш давао да једе или пије нека буде хладно. И док буде лежао од ове огњице, нека се за време од три дана купа у млакој води, а у време сунчања често га поливај топлим водом. Чувај га од ветра и после купања намажи га уљем од локвања.

О ефемерној огњици која настаје због пијанства

Оболелом најпре подај да пије маслиново уље помешано са топлим водом и нека надражује грло на повраћање стављањем пера у грло (?). Уколико видиш да не може да поврати, подај му мало праха

од турбита (?) размученог у топлој води. И ако видиш да му још није спала температура, пусти му крв из главне жиле. После пуштања крви за време од три дана, купај га, али не у сувише топлој води.

Овде почиње о јакој кијавици

Када видиш човека да много кија у огњици, при таквој појави треба да будеш опрезан и да је спречиш јер у супротном, ако га оставиш у таквом стању, може доћи до појаве разних болести које проузрокује кијавица. На пример, услед тога због пражњења глава постане лака, па наведена појава може изазвати цурење крви из носа после чега човек ослаби и може му се јавити вртоглавица. Зато треба да му често трљаш нос, врат и грло, а палцем горње нешке. Ово се ради тако да му прво отвориш уста, истовремено стиснеш му јако прсте на рукама и укапаш му у уво неколико капи топлог маслиновог уља. Испод главе му стави топао перјани јастук и чувај га од хладноће.

О главобољи за време акутне огњице

Таквој особи треба прво да свежеш руке код прстију и ноге код зглобова (и то сваку посебно), затим да је јако масираш, трљаш јој дланове, а осим тога и ошицај јој косу. Поред тога пери јој главу често водом у којој су биле куване ружница и лубеница, затим је осуши и намажи ружиним уљем. Ако видиш да јој од тога није лакше ти јој онда намажи главу уљем од камилице и подај јој лепу ариопопа виш (?). Уколико сматраш да је у питању јака особа, мажи јој главу често козјим млеком, док ако се ради о слабој особи онда женским млеком. При томе води рачуна и о томе да јој стомак не буде пун хладних пнеума, јер се може догодити да после мазања поменутим средствима оваква особа и даље спава, после чега ће осећати тегобе. Ако установиш да њезин организам садржи сувише хладноће, а ради

се о јакој особи, ову треба да уклониш са лековима који не делују драстично. Ако су у питању слабе особе, онда их треба клистирати, јер се на овај начин евакуишу из организма гасови који су настали због постојеће хладноће.

Овде почиње о појави кашља код болесника за време огњице

Да знаш да се кашаљ код оваквих особа јавља због велике врућине и губитка течности из организма, јер та врућина загреје плућа и суши их више него што треба, и тиме зачепљује дисајне путеве, што доводи до стварања пене која проузрокује кашаљ. Због тога такве особе треба да у устима држе пилуле „дебјеке“ (?) а уколико га немају онда треба да узму сок од госпоиног биља или уместо овога нека употребе исту количину баучка (псилиума) узвану у крпицу наквашену у ружиној водици, и нека тиме често влаже језик.

О губљењу прохтева за узимањем хране код болесника за време акутне огњице

Када човек лежи болестан од акутне огњице, па је због тога изгубио прохтев за узимањем хране, треба да знаш да је то због згуснутих пнеума које поремећују функцију мозга. А до тога долази зато што те пнеуме покрећу јед, који због тога почиње да ври у стомаку више него што је потребно. У оваквој ситуацији треба да му помогнеш, а то ћеш учинити ако му најпре саветујеш — разуме се ако установиш да то његовом организму одговара — како ће да најлакше повраћа. То ће постићи на тај начин да прст стави у грло. Ако у томе не успе, нека то понови више пута. Уколико се догоди да и поред тога не може да повраћа, онда му треба испитати стање мокраће. Ако при томе установиш да му је мокраћа на рубу тамна, а да се на дну примећује талог сличан блату, онда буди сигуран да је конституција његовог

организма јака и да су се густе пнеуме и јед у стомаку спекли (стврдннули), због чега не може добро пробављати. Када желиш да одстраниш из стомака те згуснуте пнеуме и јед овако поступи: прво му подај булап од сирћета помешан са водом, али само у случају ако је његов организам отпоран. У тај се булап може додати и комадић од вргања величине бобовог зрна. Уколико болесник поврати, знај да ће му се вратити прохтев за узимањем хране и тиме ће му се знатно олакшати опште стање болести. Поред тога, треба да нађеш пријатне мирисе и да му их стављаш испред носа да их мирише, а то су следећи мириси: комадић платна натопљен у сирћетном раствору и одговарајућа количина летуарија са мало вина. Уколико хоћеш, можеш му дати и малу количину јела припремљеног од јетре, бубрега итд., помешаног са сирћетом, или месо од младе јаретине, исто тако помешано са сирћетом. Исецкај, затим, било коју врсту воћа које хлади и додај у то мало пелина и постави му на стомак. Ако му при том намажеш стомак ружиним уљем, још више ћеш му помоћи.

О онима који имају црн језик за време огњице

Пре него што приступиш лечењу оболелог треба да му са баучком (псиљумом), помешаним са ружином водицом, отареш црнило са језика. У случају да га не можеш лако одстранити, ти му намажи језик са ружином водицом помешаном са бадемовим уљем. Ако у ову емулзију додаш и мало шећера, нећеш погрешити.

Овде почиње о онима који имају дрхтавицу праћену високом телесном топлотом (температуром)

Треба да знаш да дрхтавица настаје услед присуства велике количине једа у стомаку који превише ври, па се због тога шири ван њега и у друге органе. Зато таквој особи, пре него што је ухвати дрхтавица,

треба дати једну коцку од киселог хлеба наквашену соком од шипка и соком од киселог грожђа. При овоме треба да знаш да је, и кад наступи дрхтавица, тиме најбоље можеш лечити. Ако је неопходно, подај јој и мало старог вина у количини од три унце. Много ћеш јој помоћи и ако јој даш кувани јечам са неколико зрна од киселог шипка.

Овде почиње о отежаном дисању за време болести

Знај да до отежаног дисања може доћи из више разлога: прво због сталног губљења влажности из организма, што доводи до сувоће у дисајним путевима услед чега они постају сужени. До овога може доћи и у случају када из главе почиње да се шири бронхисма и њиховим гранама густа слуз, при чему постоји опасност да се човек угуши. Друго, наведена појава може наступити и услед постојања природних пнеума које су се нагомилале у жилама главе и грла, због чега човек изгуби глас и моћ говора, и зато шишти као губавац. Сва три описана обољења лече се тако што болеснику треба дати ону врсту лекова који хладе и појачавају секрецију, чиме се спречавају да се због тих болести човек угуши. Ти се лекови овако спремају: Узми прах од белог сандала и помешај га са ружиним уљем и тиме му мажи стомак и грло. Затим узми кору од зелене бундеве, истуцај и помешај са претходним, па је болеснику стави на стомак и грло. Поред тога, намажи му грло кокошијом, гушчијом или пачијом машћу.

Овде почиње о великој потиштености која се јавља код човека када лежи у акутној огњици

Када човек лежи у акутној огњици и падне у дубоку депресију треба знати да то утиче да неке пнеуме почну да се шире према површини стомака, услед чега се јавља чупање и пробадање. Због тога му треба хладити и ојачати стомак, што се постиже оним јелима која се препоручују за исхрану преко лета. Затим му намажи стомак ружиним уљем по-

мешаним са белим сандалом или гушчијом, кокошијом или пачијом машћу. Поред тога, свежи му руке код прстију и ноге код зглобова и подај му да мирише пријатне мирисе. Затим, нека једе јела која хладе и имају пријатан мирис, који ће добити ако се пошкропе ружином водицом и соком од локвања, помешаним са белим сандалом. Исто тако, многима користи и ако се клистирају са лековима који хладе. Клистири се овако припремају: узми сок од бундеве, сок од тлоша (?) сок од шемпорвиве (?), ружино уље и све то помешај. Ово ће му бити од користи.

Овде почиње о тешкоћама при гутању

Да знаш да они који тешко гутају сигурно имају велику врућину у стомаку, која се споља слабо осећа. Та врућина осуши им гркљан и зато он постаје рапав и сув, због чега болесник тешко гута. У таквој ситуацији одмах му пусти крв из јетрене жиле и клистирај га лековима који хладе и отварају. Ти лекови не смеју да хладе (?) и спадају (сврставају се) у други степен. Осим тога, подај му да пије воду у којој су биле куване шљиве и индијске урме.

О онима којима су често хладне руке и ноге

Хипократ говори да многе особе имају одоздо затворен стомак, а отворен одозго, због чега имају високу температуру у организму. Ова врућина шири се према глави не обухватајући остале делове тела и због тога су болеснику руке и ноге хладне. Таква особа треба да често држи руке и ноге у топлој води и не би требало да пије хладну воду.

Овде почиње о огњици и грозници које настају због колере

Знај да постоје три врсте грознице које настају због присуства велике количине колере у организму. Прва је она која траје један дан, а другог већ почиње

да јењава; друга траје само један дан. При појави ове последње многи лекари греше ако је не сматрају болешћу. Трећи облик се назива кауџон и његови су симптоми исти као и код већ споменутих огњица. Разлика је само у томе што у периоду од наступања овог облика огњице и њеног попуштања, болесник непрекидно има температуру. Она огњица која траје један дан, а други не, није много опасна по човека и настаје због правог једа. До њене појаве може доћи и услед густог гњилог једа који се помешао са флегмом и почиње да се распада. На тај начин настаје горе описана огњица. И да знаш сасвим поуздано, да се у овој огњици, када после попуштања грознице поново наступи напад температуре, ради о грозници која је настала због постојања поменутог гњилости. Овде треба додати да ће, ако огњица траје дуже време, доћи до отицања слезине (спленомегалије) и појаве хидропса који се још назива хидропазам. Грозница која се зове кауџон спада по својим одликама у групу свакодневних огњица, с тим што у почетку има тежи облик и што се брзо шири по свим жилама и јетри. Премда најчешће оштећује оне жиле које се налазе у близини срца. И у оној грозници која (...) јед се такође шири по жилама, а у грозници која настаје због једа тај јед доцније бива накупљен између коже и поткожног ткива, због чега болесник не осећа жеђ. Док у грозници која (...), болесник осећа велику жеђ, затим дубоку потиштеност и не може да се скраси на једном месту. Осим тога веома је осетљив и склон свађању, у устима осећа велику горчину и сувоћу, глава га све више боли, док је врућина све јаче изражена.

О козинцу

Козинац је хладан и спада у други степен, а влажан у први. То је смола од једног дрвета које је слично комиду. То дрво из којег се он добија расте на морској обали. Постоји три врсте козинца: први је бео, чист и светао, и ваљан је; други је црвен и није тако добар, трећи је жут и најгори је. Онај први, бели, користи се за припремање лекова, а други само за масти. Може сачувати своју делотворност и до педесет година.

Узми исте количине козинца и комида, скувај их у води, а затим процеди. Тој води додај мало јечма и затим поново кувај. Склони са ватре, процеди и дај оболеломе да пије када хоће. То се препоручује онима који пате од сувог кашља и ништа не могу искашљати. — Стави драгантус (козинац) у воду и нека стоји једну ноћ, па га онда процеди. Тој води додај исто толико праха од козинца и мешај док не постане као тесто. Онда од овог теста направи пилуле величине зрна боба. Под језик оболелог стављај једну пилулу пре спавања, и тако све док не осети побољшање. Препоручује се онима који имају сув кашаљ. — Узми два дела од козинца и један део сока од сладића, и мешај све док се не стврдне као тесто, па прави пилуле и стављај под језик по једну, увече пре спавања. Нека болесник то узима док му не буде боље. Корисно је против сувог кашља. — Узми два дела праха од козинца и један део сока од сладића, па мешај док маса не отврдне и постане слична тесту. Од тога припреми пилуле и стављај болеснику под језик увече, пре спавања. И тако све док му не буде боље. Препоручљиво је и за оне који имају запаљење плућа или пате од велике жеби. Ако тој води додаш исто толико шећера и куваш док не уври половина па даш болеснику да пије са водом, користиће му за лечење перакутне грознице. — Узми козинац и стави га у ружину водицу нека одстоји

једну ноћ. Затим процеди и додај томе мало праха од штирка. Овим мажи језик, усне и рану. Користи онима којима су испуцали језик и усне, као и онима којима се скорела рана. — Узми два дела козинца и по један део камфора и измирне, и то нека одстоји у ружиној водици једну ноћ. Затим процеди и са тиме мажи лице. Користиће женама које по лицу имају пеге или друге белеге. Козинац стави у сок од сандаловог дрвета, па нека одстоји једну ноћ. Сутрадан у то скваси крпу и стави на врућ оток (апостеому). Такође у тај сок скваси крпу и стави где је (...), користиће. Стави козинац у кишницу, и нека стоји једну ноћ. Процеди и у цебевини скувај младо пиле; тако кувај више пута и нека болесник једе. Ово ће бити од користи онима који имају пролив праћен високом температуром. — Узми козинац, исто толико шећера и мало ружине воде. Све заједно мешај док не добије изглед масти, коју затим стави у уста малом детету. Препоручљиво је за децу која имају болове у прсима због сувог кашља.

О шаргарепи

Шаргарепа је врућа и сува, и спада у трећи степен. Постоје две врсте шаргарепе: једна се зове кретикус, јер расте на острву Криту, а друга мрква и она се свуда налази, али није тако добра као прва која се ређе може наћи. Трва јој је добра, али корење и цветови не вреде ништа. Може сачувати своју делотворност целу једну годину.

Добро скувај у вино исте количине шаргарепе и сувих смокава затим процеди и дај болеснику нека пије кад год хоће. Добро је за оне који болују од назеба и имају сув кашаљ. — Скувај зелену шаргарепу у вино и дај му да пије кад год хоће. Користиће онима које због назеба боли стомак. — Скувај такође зелену шаргарепу у вино и маслиновом уљу. Извади ту траву, истуцај је и топлу стави на стомак. Од користи је за оне које од назеба боли стомак. — Узми шаргарепу и исто толико семена

од саксифраге (?), скувај у вино и процеди. Дај оболелом да пије док је топло, кад год хоће. Користиће онима који имају камен или песак у бубрезима.

О вилином цвећу

Вилино цвеће је вруће, суво и спада у трећи степен. То је корен траве која расте на кршевитим планинама. Може се користити две године. Корисно је да се његов прах пије са вином, или да га са нечим једе онај којег уједе змија отровница или отровни инсект. И може да се истуцана трава стави изнад ране изазване уједом. Знај да се не може направити добар теријак нити митридат без вилиног цвећа. Препоручљиво је да се вилино цвеће скува у вино и процеди и да то пију они који мокре крв.

Узми вилино цвеће и исто толико сувих смокава (...)

О ипоквистидосу

Ипоквистидос је хладан, сув и спада у други степен. То је врста печурке и расте на једној трави која се зове дивља ружа. Пошто се печурка истуца, одвоји се њен сок, стави на сунце и држи тако све док се не стврдне. Може се користити пет година.

Узми један аксаг ипоквистидосовог праха и три унце ружине воде; помешај и дај болеснику да пије. Корисно је за оне који болују од пролива изазваног црном жучи и високом температуром. — Узми прах од ипоквистидоса, затим сок од боквице и беланце, па помешај све заједно и као фластер стави на крста и леђа. Користиће онима који болују од пролива изазваног високом температуром. — За заустављање повраћања тај фластер се ставља на стомак.

О вењи

Вења је хладна и сува, и спада у трећи степен. То је дивље воће и има плод величине зрна од ловорике.

Узми вењина зрна (плод), скувај доста кишнице и нека се у томе купа онај који има пролив. — Скувај вењу у вино и дај да пије кад год хоће онај који мокри крв или ко има ветрове у стомаку, и помоћи ће му. — Узми два аксага уља од вење и помешај га са топлим беланцетом; нека пије онај који мокри крв, биће му од користи. Такође га с тим уљем мажи где га боли и ублажићеш му бол. Мажи зглобове и болне удове, и биће од помоћи. — Добро чини и онима којима се, при постојању опште слабости, мажу крста. — Ако неко болује од астме, добро је да узме вењу, скува је у вино и често пије.

О камфору

Камфор је хладан и сув, и спада у трећи степен. Диоскорид и још неки учитељи тврде да се он добија од сока некакве траве. Та се трава бере у месецу мају. При оцени квалитетних својстава камфора морају да се имају у виду многе чињенице. Добар камфор треба да је лаган, чист и светао као стакло, а лош када је плав, сивкаст и мутан и нема чистоћу као онај који је добар.

Растопи камфор у соку од боквице или од киселог грожђа, па натопи крпу или кучине и стави оболелом на бедра, а с прахом му поспи хрбат. Препоручује се онима који имају полуције у сну.

Узми камфор, растопи га у соку од (...), натопи крпу и стави на јетру. Биће од користи онима који осећају врућину у јетри. — Узми прах од камфора и исто толико пепела од семена коприве и мешај их са соком од зубаче све док се не добије маса слична тесту; па онда од овога стави у нос. Препоручује се онима којима тече много крви из носа. Ако се од тога крварење не заустави, онда узми прах од камфора и исто толико меда и ружине водике, те мало оцта, па све то помешај док се не умеси као тесто и онда стави у нос. — Исто тако, ако се неке не мири да полно општи са женом, нека мирише камфор и нека га носи са собом. — Помешај камфор са ружином водицом, умачи перо и стављај у нос.

Препоручљиво је за оне који имају акутну и перакутну огњицу. — Помешај камфор са ружином водицом, процеди кроз чисту црвену крпу и, умачући перо у ово, стављај у очи. Ово се препоручује онима који имају запаљење (слугокоже) очију.

О горкој тиквици

Горка тиквица је врућа и спада у четврти степен, а када је сува у други. Расте у Индији и код Јерусалима, а у другим крајевима је нема. Не расте на дрвећу, већ на некој високој трави. Друго јој је име кукурбита александријска. Знај да је лошија она психофаке (?). То потврђују Диоскорид и Константин. Има кору, семе и месо. За припремање лекова најбоље је користити месо, затим семе, а кору за нужду (када нема ни меса ни семена), јер није много делотворна. Ваљану горку тиквицу познат ћеш по томе што је изнутра бела и пуна меса и семена. Она која звечи када је протресеш, не може се користити за лекове. Може се користити три године.

Узми девет аксага горке тиквице, три унце сока од дивљег краставца, две литре воде и једну литру шећера; кувај све дотле док не уври половина оне воде, па му дај по три кашичице да пије свако јутро све док има. Ово се препоручује онима који болују од свакодневне огњице изазване претераним накупљањем скузи (флегме). Скувај горку тиквицу у оцту и течност подај за гргорење онима који пате од зубобоље. — Узми два аксага праха од горке тиквице и дај га са медом ономе који има глисте. — За ону децу која не могу да једу већ само сисају, узми прах од горке тиквице и помешај га са соком од пелина, па им то постави на пупак. Ово је добро и за ону децу која имају глисте. — Узми два аксага праха од горке тиквице и две унце сока од персикарије; мало прокувај и затим процеди и капај помало у уво. Користиће онима који имају црве у уву. — Узми једну унцу праха од горке тиквице и једну литру сока од морача. Скувај заједно па процеди, и нека пије помало свако јутро, све док има. Добро

је за оне којима су отечени слезина и јетра или за жене којима је оболела материца, као и за оне које не добијају месечницу на време. Узми целу горку тиквицу, пробуши је на једном месту и извади све из ње. Напуни је ораховим уљем, и стави на врели пепео да мало проври. Затим склони са ватре, умачи у њу стенило од хартије и стављај у чмар онима који имају хемороиде. Да би се постигао потпун успех, то треба поновити више пута.

О зубовини

Зубовина је врућа, сува и спада у први степен. Од осталих лекова разликује се по томе што је веома слатка. Има је доста у Индији где расте на (неком) дрвету. Када је добра, онда је тешка и не звечи изнутра. Може се користити за лечење пуне три године, после чега губи своју делотворност. Даје се сваком ко има ватруштину у сировом облику, кувана у води или заједно са другим лековима.

О вилиној косици

Вилина косица је врућа и пада у други степен. Расте на дрвећу. Она је тврда и налик на печурку. Употребљава се за чишћење флегме или једа. Препоручљиво је да се додају и друга средства (лекови) која се користе такође за чишћење од једа и флегме.

О дивљем рену или кардаману

Дивљи рен је врућ, сув и спада у трећи степен. То је плод неког дрвета и има изглед ситног семена. Постоје две врсте дивљег рена: велики и мали. Велики је сладуњав и пријатног мириса, а мали није слатак, нити има дејства као први. Пре употребе за лечење треба да се очисти од каменчића који су у њему(?).

Узми једну унцу дивљег рена и истуцај (...) и додај две унце ружине водице, једну литру и шест унци вина. Све заједно скувај, процеди и дај оболелом свако јутро и вече да пије помало, док је топло. Ово је корисно да узимају они који пате од вртоглавице или имају лупање срца. — Узми један аксаг дивљег рена иситњеног у прах и две унце вина, скувај па му подај сутрадан да све попије. Препоручује се за оне који повраћају или немају апетит. — Узми једну унцу праха од дивљег рена и метвице, истуцај и додај мало оцта, па му стави на стомак. Добро је за оног који повраћа или нема апетит. — Прах од дивљег рена ако се стави у нос помоћи ће онима који су заборавни. — Узми прах од дивљег рена и мусцелиново масло па све заједно успи у љуску од јајета и метни на врући пепео да проври. Затим га уклони и с тиме болеснику мажи главу пре спавања. Корисно је за оне који имају много флегме у глави.

О капару

Капар је врућ, сув и спада у други степен. Расте на трави у облику бобица. За припремање лекова користе се бобице, цветови, и корење. Капар се једе посољен и скуван са медом у маслиновом уљу. Треба да га једу они који имају слаб стомак или немају апетит.

Узми четири литре праха од цветова и корења капара, три литре маслиновог уља и две литре вина. Кувај то заједно све док вино не уври. Тада додај шест унци воска и све то греј док се восак не растопи. Затим склони са ватре и мешај док се не стисне. Том смесом мажи стомак на оном месту где се осећа бол. Ово се препоручује за лечење назеба. — Узми једну унцу праха од корења капара, једну унцу праха од метлике и један литар меда. Скувај све заједно и од тога му подај по једну кашику сваког јутра. Помоћи ће онима који немају апетит. — Узми сок од лишћа капара, загреј га и укапај у уво по неколико капи. Препоручује се онима који имају болесне уши или не чују добро. — Узми црвене змије,

одмери од њих дужину од пет прстију и одсеци. Из двој средину и стави у лонац на коме се налази мала рупа на дну. Тај лонац стави поврх другог лонца, тако да само његово дно уђе у њега. После тога облепи га са тестом. Затим поклопи одозго поклопцем и опет облепи тестом, па стави у котао. Налиј воду у котао до половине доњег лонца: све то нека ври док не искапа маст од оних змија у доњи лонац. После тога извади лонце из котла, скини горњи лонац са доњег, пошто претходно одлепиш спољни слој теста. Тој маси додај исто толико праха од корења капара и праха од кукурека, па све заједно прокувај. Када мало проври, додај воска и када се он растопи склони са ватре; тиме често мажи гушу или мртву кост, биће од користи. — Истуцај заједно кору од корења капара и кору од корења белог пелина па исцеди сок из њих. Кувај ово са исто толико шећера док не уври половина. Затим га уклони са ватре и нека болесник узима два дана у недељи ујутро и увече, увек у количини величине кокошијег јајета. То се препоручује за лечење онима који имају хронично запаљење зглобова и метастазирајуће апсцесе.

О дивљем босиљку

Дивљи босиљак је врућ, сув и спада у трећи степен. Бере се када цвета и дејство не губи годину дана.

Узми дивљи босиљак, скувај га у вино и додај томе неколико смокава, па поново добро прокувај. Пошто то процедиш дај болеснику да пије девет дана ујутро и увече, сваки пут у количини запремине кокошијег јајета. Ово се препоручује за лечење кашља изазваног назебом. Узми две унце праха од дивљег босиљка, затим по једну унцу праха од линцуре и сладића, и две литре меда без пене. Све то скувај заједно и дај му по једну кашику, све док не осети побољшање. Ово се препоручује онима који имају сув кашаљ услед назеба или астму. — Узми мало праха од дивљег босиљка и дај му ујутро са ровитим јајетом. Добро је против кашља. — Узми сиров

дивљи босиљак а ако га немаш онда сув, скувај га у вино и процеди; нека то оболели пије после ручка и вечере. Ово је добро за оне које од назеба боли трбух или желудац. — Осим тога, онај који не може да гута пљувачку због отока грла, треба да користи за гротање процеђени сок од босиљка куваног у оцту. Такође му се препоручује да узме прах од дивљег босиљка помешан са истом количином црне смоле (?), и медом; тиме треба да маже крста и да их одозго посипа са тим прахом. Ово се препоручује онима које боли дебело црево, због чега не могу избацивати његов садржај (гасове и храну). — Дивљи босиљак скувај у води, и нека жена седи у тој води тако да јој вода доспе до материце. Ово се препоручује оним женама које имају тешке патолошке проблеме у утерусу (гњили или тврд утерус).

О крљежу или рицинусу.

Крљеж је врућ и спада у трећи степен, а када је сув у други.

Узми полне жлезде од крљежа и исуши их тамо где нема ни сунца ни ветра. Његове жлезде не смеју бити нити од јако старог, нити од јако младог дабра, већ од средњег (?). Многи погрешно раде када изваде све што је у њима и напуне их крвљу брава, а затим помешају са мало онога што су извадили. Можеш познати када није право тако што се лако извади оно што је у њима. Ако се приликом мазања лица расипа као земља, онда је добар. Деловање може сачувати седам година. — Узми једну унцу крљежа и четири унце сока од руте, скувај их заједно и нека пије три јутра онај коме је назебла глава или пати од опште слабости. — Мало праха од крљежа стави под језик и нека стоји док се не растопи. Добро је за оне који се разболе од болести од које се одузима пола језика, па не могу говорити. — Узми једну унцу праха од крљежа, по три унце руте и жалфије и три литре вина. Све то скувај заједно, затим процеди и дај оболелом да пије док је топло, сваког јутра у току девет дана, у количини

запремине јајета. Ово је корисно за лечење оних којима се од ветра одузело пола језика, једна рука и једна нога. — Крљеж скувај у вино и са тим вином пари бедра. Добро је за оне код којих је одсуство ерекције полног уда. — Узми крљеж и помешај га са соком од руте. Мажи тиме главу која је пре тога ошишана. Ово је добро за оне који су због несанице изгубили памћење.

О карују

Каруј је врућ, сув и спада у четврти степен. То је семе једне траве која расте на Сицилији. Може сачувати своје дејство пет година.

Стави карују у вино и кад год хоће нека то пију они који мокре крв. — Узми прах од каруја и стави га у јело; користиће онима који немају апетит.

О перуници

Перуника је врућа, сува и спада у трећи степен. Има исту природу као ирис (?). Има исто лишће и стабљику, и добра је за исте болести, осим што се разликују у боји цвета: перуника има сиви цвет, а ирис бели. Корење се користи за лекове, а остали делови биљке не користе се. Бере се у пролеће. Дејство може сачувати до две године.

Препоручује се онима којима је јетра пуна штегних материја и пнеума, а то важи и за слезину, плућа или мокраћни мехур. Користиће и онима који пате од метеоризма стомака. — Скувај перунику у вино и дај му да је пије за време ручка и вечере у току неколико дана. Корисно је за лечење горе поменутих болести. — Са прахом од перунике посипај оне ране у којима јако буја гранулационо ткиво. Овај прах ће га редуковати. Узми јако ситан прах од перунике па га помешај са ружином водом. Од тога направи облоге и стави му их на очи. Помаже код лечења катаракте.

Овде почиње како треба лечити малу децу стару до три или шест месеци

Код мале деце (најчешће) се јављају ове болести: кашаљ, несаница, повраћање, пролив, затвор, ватра (температура), непрестано плакање, назеб који обично долази од руку и ногу, нагло мршављење, општа слабост и глисте.

Прво треба да почнемо са излагањем о кашљу.

Да не би дошло до појаве кашља, дојиља не сме да узима сувише слану или масну храну, и млеко треба да прегледа пре него што да детету да сиса. Уколико дође до појаве кашља онда треба предузети следеће мере за његово сузбијање: прво, када положиш дете у колевку да спава намажи му прса и грло топлим говеђим лојем, и то колико више може дете да поднесе. Затим узми мајуроа, изопа и жалфију и добро их осуши на ватри, потом уситни у прах и тиме посипај на она места која си пре тога намазао лојем. Од овога лека ће престати кашаљ.

Када дете не може да спава, намажи му чело, слепоочнице, иза ушију, под пазухом, пуне и табане на ногама ружиним уљем, соком од лоћике и љубичице. Поред тога, узми сок од лоћике и од белог мака и помешај са женским млеком, затим у то накваси крпу и постави му као облог на чело. Затим, узми слеза и белог мака и скувај у води, потом извади из воде, истуци сасвим ситно и на то додај сок од лоћике, женско млеко и мало сирћета. Све ово заједно помешај и у то накваси крпу, и постави му облог на чело.

Уколико дете повраћа, онда узми мастих, бели тамјан, балаустио, цветне листиће од руже, болус арменикус и семенке (?), и то заједно истуци и уситни, и затим помешај са соком од метвице, боквице и сирћетом све док се не добије емпласт. Тиме намажи

две крпице и једну му постави на стомак а другу на подбрадак.

Када дође до појаве пролива онда узми балаустио, суве цветове од ружице и (...) све то истуци заједно, затим додај мало сирћета, сока од метвице и боквице, и све то помешај све дотле док не постане pogodно за емпласт. Затим, то разастри на две крпице и једну постави детету на стомак а другу на леђа. Поред тога окупај дете у води у којој је била скувана камилица.

Ако дете има затвор и не може да избаци измет, узми корен од купуса и изотри га да буде танак као чеп, а потом га намажи свињском машћу и одозго га мало посоли ситном сољу и то увуци детету у чмар.

Када се догоди да дете има ватру, узми јечмено и пшенично брашно, бело, црвено и жуто, сандаловину и то мешај са сирћетом и ружином водицом све док не постане одговарајућа маса за емпласт. Са том масом намажи две крпе и једну му постави на стомак а другу на крста. Поред тога, узми сок од слачице и од сабљанице и јечмено брашно па помешај заједно док не добијеш погодну масу за емпласт. Затим, узми крпу, намажи је том масом и постави на онај део тела где се отприлике налази јетра.

У случају да почну да му трну руке и да подрхтава, узми две унце ружиног уља и једну унцу масла од норда, помешај их заједно и тиме му намажи руке и ноге и чувај га од хладноће.

Уколико је дете слабо и мршаво, узми овчије ноге и главу, скувај их у води све док не почне месо да се одваја од костију, и у тој води га окупај више пута. После тога намажи га машћу чије ћемо ти припремање описати: узми восак, свињско сало и лој од овна и то заједно истопи, па процеди кроз крпу. знај да је ова маст веома добра.

Ако дете има глисте, онда узми пелин и брашно од нигеле и то заједно истуци и мешај све док не постане маса погодна за емпласт. Затим, распростри на крпу и постави на стомак детета, и то на оно место где се налази пупак.

Када пати од дрхтавице (фраса) па се због тога тресе у колевци, ти му онда намажи чело машћу од романике, а дојиља нека пије вино помешано са водом у којој су били кувани изоп и рута.

Ако дете непрестано плаче дању и ноћу, намажи му чело са сржи од јелење кости.

Овде почиње излагање о пуштању крви

Пуштање крви представља значајну меру за здравствено стање човека ако је навикао на то (ако његов организам може то да поднесе). Тиме се одстрањује сувишна количина крви и штетне пнеуме које се налазе у њој. Највећи број болести у човековом организму настају због сувишне количине крви и накупљања штетних пнеума које испуне жиле и тако доводе до великог загревања крви. Због тога треба да се пушта крв у пролеће и у јесен. У пролеће нека се то чини после Ускрса, а у јесен у месецу септембру. У пролеће треба му пустити крв да би се одстраниле штетне пнеуме које су се умножиле у стомаку, око њега и по жилама. Јер да знаш, да зими крв из руку, ногу и других удова тела почиње да се креће према стомаку и сакупља се око њега, и на тај начин помаже лакше пробављање хране која се налази у желуцу. Јер зими су ноћи дуге па је зато и процес пробављања дужи, и зато долази до стварања веће количине крви и штетних пнеума у организму. Стога у пролеће треба одстранити оно што је сувишно. Онај ко је навикао организам на пуштање крви, и поред тога узима и лекове за чишћење, нека то исто обави и у јесен. Ово треба тада чинити и због тога што лети услед велике врћине храна коју човек унесе у организам не бива сасвим пробављена и зато долази до стварања велике количине једа и штетних пнеума. Да би се то одстранило из организма треба му пустити крв.

Овде се говори о пуштању крви када неко има апостеому (оток)

Један од првих знакова да се ради о унутрашњој апостеоми (надутости) или о апостеоми ((надутости) у стомаку јесте свакодневна огњица која постоји код

болесника, а други је кашаљ са избацивањем испљувка. Овај испљувак треба проматрати са четири гледишта. Када је земљане боје онда је то знак да је апостеома (оток) у слезини, а уколико болесник избацује испљувак беле боје и пенушав онда то говори да је апостеома (оток) локализована у плућима. Ако болесник стално осећа болове у стомаку и при кашљању избацује црну крв и осећа горчину у устима, онда је у питању апостеома која се налази у јетри. Она апостеома (оток) која се налази у јетри може се препознати и по томе што болесник не може да лежи на десној страни, стално га боли стомак с десне стране, а услед надимања апостеоме због обилног јела и пића осећа болове још и у леђима и крстима. Ако болесник (више) кашље изјутра, увече и ноћу (у пола ноћи) а дању слабије, и приликом кашљања избацује испљувак зелене боје, нешто мало крвав и сладуњаваог укуса, онда се ради о апостеоми која се налази у стомаку (?). Све горе описане апостеоми могу бити смртоносне, премда се од њих може и оздравити. Изузетак чини последња коју смо ти описали и од ње болесник не може да оздрави. Поред тога постоје и друге врсте апостеома које нису праве а до њихове појаве може доћи из више разлога. Као, ако човек падне с крова или са неког другог високог места, или ако је од некога претучен и после тога не пусти крв која се услед тих удараца накупила у згњечена места на телу. Тада она почиње да се распада и меша са црном жучи. Пошто је црна жуч у суштини топла, она утиче на губљење телесне (природне) течности у крвним судовима и то проузрокује стварање тврде апостеоми. Затим постоји и апостеома која настаје због узимања обилне количине јела и пића. У овом случају, обилна количина јела и пића неће моћи да се пробави и због велике количине непробављене течности долази до појаве чирева и осећаја свраба по телу. Због свега овога што смо рекли треба да знамо како и на који начин да пустимо крв таквим особама, затим у које време, и када треба да се уздрже од јела и пића јер Авицена у вези са тим

каже, да свако прекомерно узимање хране и пића утиче на стварање штетних пнеума у организму. Поучавајући нас о томе, он каже да када је у питању апостеома која се налази с десне стране стомака, треба пустити крв из главне жиле која се зове „цефалика“, и то с оне стране где се апостеома налази. Крв му треба пустити у оноликој количини колико је потребно и колико може поднети. Ако се ради о апостеоми која се налази с леве стране, онда му пусти крв од „саборне жиле“. Ако се апостеома појави у плућима, онда му пусти крв из руке и то из обе од главне жиле. Уколико не можеш да му пустиш крв, онда га клистирај и подај му мало да једе јер у оваквим приликама не треба узимати већу количину хране због тога што му је поремећен процес пробављања хране што би довело до стварања велике количине јела у стомаку. Зато се препоручује таквим особама да у току три дана помало једу а четвртог да не једу ништа, него да пију јечмену воду нешто бистрију. Осим тога нека гргори и узме сок од сладића у који је додато сасвим мало мадорона, и то му подај да једе. Затим, особе које болују од других врста апостеома треба да пију пресну сурутку помешану са једном врстом мака (?). Ако буде велика врућина и болесник буде имао високу температуру а лекар нема код себе дијапендио, онда нека му да драганта са хладном водом. Када установиш да се ради о поменутој апостеоми која није још добро изражена а налази се с десне стране, пусти му крв с десне стране. Али, ако се апостеома налази с леве стране, онда му пусти крв с десне стране. Када се ради о апостеоми у бубрезима, то ћеш препознати по изгледу мокраће која је црне или смеђе боје. Ако се апостеома налази у десном бубрегу, пусти му крв с десне стране а уколико се налази у левом бубрегу, онда му пусти крв с леве стране. Треба да знаш још и то, да до појаве апостеоми може доћи и услед различитих болести као што су: јектика, епилепсија, апоплексија (...) као и од других болести код којих треба болеснику пустити крв. Када су у питању такве болести онда му треба

пустити крв из петне жиле и то с оне стране где је мали прст. И такву особу треба окупати и после тога намазати машћу о којој ћемо ти касније говорити.

Овде се говори како ћемо смањити врућу апостеому

Треба да знамо како ћемо смањити врућу апостеому (топао оток) јер је познато да свака врућа апостеома садржи у себи црну жуч и зато треба знати (...), начини прах и смеси са жуманцима и са ружиним уљем и припреми емпласт и постави на оно место где видиш да ће се апостеома јавити, а онда је треба што пре отворити. Затим, помешај једну унцу праха од селина, са тим емпластом је обложи и од тога ће му боље бити.

Овде се говори како ћемо смањити тврду апостеому

Пре свега потребно је да знамо којим средствима и лековима можемо да смањимо тврду апостеому јер је познато да постоји много биљака од којих се могу добити лекови са којима се може смањити ова апостеома. А то су следећи: корење од белог слеза, ланено семе и семе од морача. Узми од њих које желиш, и кувај у води, затим извади из воде, истуци и помешај са свињском машћу па тиме намажи оток, и од тога ће се смањити. Ако хоћеш да знаш који је најпогоднији емпласт са којим се може смањити и ублажити апостеома, онда би то био овај: узми пшенични квасац и помешај заједно са старим свињским салом, затим додај мало соли и цимета, и постави му емпласт на оно место где се налази апостеома.

О болници и болничарима

Рекох напред нешто мало о болесној браћи нашој. Све је остављено игумановој вољи што се тиче бриге о њима. Јер треба и о њима више казати. Заповедамо да се за болне изабере ћелија која има облик болнице, и да се поставе постеље болнима за лечење и одмор, и да им се даје болничар да их двори у свему. Ако ли мојим гресима многи падну у болест, нека им се даду и два болничара, велика арула, то јест огњиште од меди сковано и преносиво, на коме ће се топити укроп за болне и друго што им је на утеху, по могућству, за јело и пиће и друге потребе. А игуман свагда, не ретко, нека долази у болницу и нека од свега срца посећује братију и нека доноси свакоме потребно. А братија наша болесна, нека се, уздајући се у ово, не распусте тражећи нешто сувишно и што никада нису ни чули, ни видели ни окусили, већ нека се уздрже и буду скромни, задовољни само са оним чему је време и што је могуће манастиру донети, то да им се донесе. Ако им и служите заповести ради коју смо им заповедили, ипак не дозвољавамо да изволевају. Мислимо да живе смерно, као што приличи монасима, да и они приме награду за трпљење, а то је уздржавање од похота и туга од болова, да им заступник буде од Бога ради насладе. Нека вам буде!

Одредбе Карејског типика о исхрани монаха

Овај, пак, устав прописујем у ћелији тој, да држи који хоће да живи у њој. Понедељком и средом и петком — нити уља једи, нити вина пиј; а у уторак и у четвртак — уље једи и вино пиј. И у свих ових пет дана једанпут дневно да једеш. У суботу, пак, и у недељу — рибе и сир, и све друго; и два пут дневно једе се.

А у пост велики, суботом и недељом једи уље и вина кушај; а у друге дане — ни вина, ни уља.

А за пост Рођења Христова — као и у друге дане што прописасмо, нека и тада буде исто.

А у пост светих апостола, да једе исто као и у друге дане обично што прописасмо...

Овај, дакле, устав појања и јела написасмо. Молим и захтевам да буде непроменљив, сем ако у болест падне; тада колико снага може.

О пићу и о јелу: ако се догоди да ти неко драг дође на утеху, нека се тада наруши пост — осим среде и петка...

Вопрос о том, что такое физиология, является одним из самых важных и сложных в современной науке. Физиология — это наука о функциях живых организмов, о том, как они работают и как они взаимодействуют с окружающей средой. Физиология — это наука о том, как организм поддерживает свою жизнь и как он реагирует на изменения в окружающей среде. Физиология — это наука о том, как организм использует энергию и как он передает информацию. Физиология — это наука о том, как организм развивается и как он стареет. Физиология — это наука о том, как организм болеет и как он выздоравливает. Физиология — это наука о том, как организм живет.

Физиология — это наука о функциях живых организмов. Физиология — это наука о том, как организм поддерживает свою жизнь и как он реагирует на изменения в окружающей среде. Физиология — это наука о том, как организм использует энергию и как он передает информацию. Физиология — это наука о том, как организм развивается и как он стареет. Физиология — это наука о том, как организм болеет и как он выздоравливает. Физиология — это наука о том, как организм живет.

Физиология — это наука о функциях живых организмов. Физиология — это наука о том, как организм поддерживает свою жизнь и как он реагирует на изменения в окружающей среде. Физиология — это наука о том, как организм использует энергию и как он передает информацию. Физиология — это наука о том, как организм развивается и как он стареет. Физиология — это наука о том, как организм болеет и как он выздоравливает. Физиология — это наука о том, как организм живет.

Физиология — это наука о функциях живых организмов. Физиология — это наука о том, как организм поддерживает свою жизнь и как он реагирует на изменения в окружающей среде. Физиология — это наука о том, как организм использует энергию и как он передает информацию. Физиология — это наука о том, как организм развивается и как он стареет. Физиология — это наука о том, как организм болеет и как он выздоравливает. Физиология — это наука о том, как организм живет.

Већ је истакнуто у предговору овом издању да је велика заслуга Ђорђа Трифуновића што се наши читаоци не срећу први пут с текстом *Фисиолоја*. Под насловом *Слово о ходећим и леићећим сиворењима*, како то стоји у тексту такозване друге верзије коју је Ђорђе Трифуновић у целини превео, а томе додао и део слова из прве верзије, из рукописа који се користи за ово издање, он је сабрао укупно 52 слова *Фисиолоја* и објавио их већ 1973. године. Избор потврђује његово настојање да прикаже сву разноврсност *Фисиолоја* и уведе што већи број слова и верзија, да на својеврстан начин и што потпуније упозори на традицију овога текста у српским преписима.

При избору текстова за ово издање стало се на становиште да нам управо сачувано наслеђе омогућује и друкчији избор којим се не би поновили раније изабрани текстови, већ познати читаоцима према петходном преводу, дакле они текстови којима би се старије писано наслеђе у значајној мери заокружило.

Текстови су преузети из прве верзије српског рукописа бр. 22, који је настао у првој трећини XV века а данас се чува у манастиру св. Пантелејмон у Светој Гори. *Фисиолој*, овде насловљен *Начело јесѣасѣвословнику, имеје изобличенија скоѣом живоѣним*, у овом рукопису је само један, последњи део значајног зборника других важних списа. Први спис у њему је *Жиѣије ѣрей. Аѣанасија Аѣонскоѣ*, а затим, поред осталих, *Повесѣ о икони Исуса Хрисѣа*, *Жиѣије Пеѣира Корѣи-коѣ*, *Жиѣије кнеза Лазара* и *Слово о ѣреносу Лазаревих моѣѣи-ју*. Ови састави потврђују да је *Фисиолој* уведен у зборник који на посебан начин сажима традицију Свете Горе и Деспотовине, те да се са великом вероватноћом може претпоставити да је *Фисиолој* био шире познат и у деценијама после Косовске битке, и овај податак узет је као релевантан за избор основног текста.

На жалост, овим избором није обухваћено неколико важних слова алегоријске али и симболичне садржине, као што су слова о детлићу, инорогу, пеликану, ждралу, пауну, пантеру и вуку, животињама чија је симболика рано примењена у текстовима и у илуминацији нашег писаног наслеђа. Посматрајући, међутим, први и други избор и превод као целовитије

сведочанство о традицији *Фисиолоја*, без могућности да у овој прилици и за ово издање израдимо чак и неку провизорну основу критичког избора, пренели смо тежиште на исцрпне коментаре и обимнији предговор, настојећи да издвојимо основне постулате византијске поетике и естетике примене на *Фисиолоја*, као и религиозно-филозофску основу из које они произлазе а која је у свом сазнајно-психолошком, или тачније дидактичко-поучном виду, јасно испољена у свим деловима овог специфичног и слојевитог текста.

М. Л.

- ¹ 1 Мој. 49,9.
- ² Упор.: Мт. 1,1—16.
- ³ Упор.: Јн. 1,14.
- ⁴ Пс. 24,8.
- ⁵ Пес. 5,2.
- ⁶ Јн. 3,14—15.
- ⁷ Лк. 13,32.
- ⁸ Вид.: Јов 11,12.
- ⁹ Мт. 2,7.
- ¹⁰ Мт. 10,16.
- ¹¹ Упор.: 1 Мој. 2,16—17.
- ¹² Вид.: Мт. 7,12—13; Лк. 13,24.
- ¹³ Упор.: Мт. 5,23—24.
- ¹⁴ 1 Кор. 11,28—29.
- ¹⁵ Вид.: Јер. 17,11.
- ¹⁶ Упор.: Језек. 13,4.
- ¹⁷ Мт. 8,20.
- ¹⁸ Пес. 2,15.
- ¹⁹ Упор.: Пс. 63,10.
- ²⁰ Упор.: Приче 7,10; 22,14; 23,27; 29,3.
- ²¹ Вид.: Откр. 2,12.
- ²² Упор.: 2 Кор. 1,17—20.
- ²³ Вид.: Приче 6,6; 30,25.
- ²⁴ Мт. 11,28.
- ²⁵ Мт. 25, 15—30.
- ²⁶ Пс. 34,14.
- ²⁷ Јн. 6,41.
- ²⁸ Вид.: 1 Пет. 3, 18—19; 4,6; Еф. 4, 8—10.
- ²⁹ Упор.: 2 Мој. 7, 10—13.
- ³⁰ 2 Кор. 11,2.
- ³¹ Пес. 2, 12.
- ³² Вид.: 1 Кор. 7.
- ³³ Мт. 5,8.
- ³⁴ Пс. 42,1.
- ³⁵ Дан. 3.
- ³⁶ Лк. 1,31.
- ³⁷ Пс. 103,5.
- ³⁸ Упор.: Суд. 16,17—19.

стр. 31 *Лав* — Лав је некада насељавао области долине Јордана. У Библији лав се често помиње и има двоструку симболику: 1) у Старом завету постоји симетрија између лава и Саваота (Јер. 25, 30), у Новом завету пореди се с Христом који се назива лавом из колена Јудина (Откр. 5,5); 2) симболише ђавола (1 Пет. 5,8 и др.).

Јаков и Јуда — Јаков је био син Исаака и Ревеке, а Јуда један од његових дванаест синова, предака дванаест израелских племена.

Родослов Исуса Христа — Мт. 1,1—16.

Анђели — На грчком језику имају значење весника или посланика. Обично речју анђел означава се у Библији посебан род разумних бића, која обитавају у близини Бога. Он се њима користи у управљању светом и преко њих помаже појединим људима и народима.

У православном учењу отаца Цркве, разрађено учење о небеској хијерархији налазимо у делу Псеудо-Дионисија Ареопагита „О небеској хијерархији“. Он учи о постојању девет анђелских чинова, који су распоређени у три групе. Прву и највишу групу (тријадну) чине — Херувими, Серафими и Престоли; другу — Господства, Силе и Власти, а трећу — Начела, Арханђели и Анђели. Учење о анђелима као посредницима између Бога и човека јасно је представљено и у Старом завету, као што је речено. Међутим, Псеудо-Дионисијево тумачење било је под утицајем александријске теолошке школе Климента, а посебно Оригена, а можда и гностицизма. Званично православно византијско схватање базирало је гносеологију на учењу о Богочовеку, као основном посреднику неба и земље, посебно у традицији мистичко-аскетског богословља овај Псеудо-Дионисијев хијерархизам није имао пристојица.

Преласи — Према традицији монашке аскетике преласи (грч. πλάνη — обмана, превара) означава стање духа које је супротно путу духовног напредовања и обожења, као катарзе и основног циља човековог живота у Христу. Заправо, дух преласи је дух обмане чији је узрочник ђаво, али кога човек по својој слободном избору прихвата, а његови речидиви припадају феноменологији зла. Преласи је уперена како против човека тако и целокупног створеног света, с намером да се он поколеба, скрене и уништи, јер то чини ђаво, који, према учењу Цркве није створио ништа, али је у стању да човека искључи из „стварног живота“ и усмери ка духовној смрти.

И Слово посјаде љош и усли се у нас — Вид.: о оваплоћењу Логоса Јн. 1,14.

Ко јесће њај цар славе? — То је питање из Пс. 24,8 на које следи одговор: „Господ крепак и силян, Господ силян у боју“ (Пс. 24,8). О Христу цару славе видети: Мт. 19,28; Мт. 25,31; 1 Кор. 2,8.

Ја сјавам а срце моје бди — Вид.: Пс. 5,2.

Када љош Госјада нашеј сји на крсти божанство Њејово бди — Овде је изнесено христолошко учење о двоприродном и једноипостасном (једна Личност) Богочовеку Христу. Христолошко учење добијало је своје догматске основе у времену од V до VIII века. По византијском православном учењу сматра се да Христова Богочовечанска природа није страдала, већ човечанска, која такође припада његовој личности, што значи да је Бог страдао у телу. Богочовек је узео човечанску природу да би прошао све фазе људског живота и страдањем и васкрсењем га искупио. Дакле, Христос је био потпуни човек, носећи све особине људске природе, осим склоност ка греху, не престајући истовремено да буде цео Бог.

стр. 32 *Чајла* — У старозаветној књижевности чапља се помиње у: Поновљеном закону 14,18; и Левит. 11,19.

Поновљени закон — *Петта књија Мојсијева* или Поновљени закон представља неку врсту рекапитулације библијских догађаја изнетих у прве четири књиге Мојсијева.

Као шјо Мојсије уздиже змију у љусишњи, њако љриличи узвистиши се ка Сину човечијем... (Јн. 3,14—15) — Ово новозаветно место указује на смисао Христове искупитељске жртве. Христос се определио за страдање на крсту као једином путу и могућности спасења човека. Он се по својој божанској вољи потчинио смрти, а питање разлога те одлуке, византијска ортодоксија приписује неизрецивим дубинама вечне мудрости божје.

Изображење — То значи представљање образа (лика) Христовог. Основни циљ хришћанске књижевности, сликарства, подвижничког и уопште религиозног живота је представљање Лика (охристовљење). Проблем изображења догматски је најпрецизније дефинисан у доба иконоборачке кризе. Наиме, по учењу Теодора Студита (759—826) представља се само слика лика богочовечанског, а не природе. Дакле, изображава се лик оваплоћеног Логоса, а не лик Христа човека, јер је он узео све особине човека, укључујући и могућност да буде изображен. Изображење Лика био је највиши естетички и онтолошки идеал византијске црквене уметности и хришћанске религиозности.

Сјапачи човек — Ово је једна од уобичајених новозаветних христолошких метафора, којом се пореди стање природног и христјанизованог човека. Поред основног духовно-етичког значења, ова метафора добија све сложеније апстрактно значење. Наиме, у мистичко-аскетској традицији практиковањем аскезе поста, молитве и др. човек достиже највише степене духовног усавршавања, и постаје све сличнији архетипу Христу — постаје „нови човек“.

стр. 33 *Вране* — Ова животињска врста помиње се у Лев. 11,15 као култно нечиста птица, а у Пост. 8,7 врана је прва птица коју је Ноје испустио из ковчега. У Новом завету апостол Лука говори о врани сасвим позитивно (Лк. 12,24).

Не бој се мало сјаго... — У Луки 12,32 стоји: Не бој се мало стадо, јер би воља Оца нашега да вам даде Царство.

Закон — Мисли се на закон Мојсијев или Петокњижје.

Смери себе — Смерност (*ταπεινωσις*) представља једну од Христових врлина. Овом врлином показује се божанска љубав према створеном свету и човеку, јер се Бог понизио тиме што је узео човечанску природу и у својој јединственој личности сјединио је с божанском у богочовечанску. И пре распећа, према јеванђелским сведочанствима, Христова судбина је пуна страдања, да би чином васкрсења страдање добило метафизички смисао божанског и човечанског тријумфа над патњом, понижењем, смрти итд. Вид. Мт. 11,29; Лк. 22,27; Јн. 13,14—15 и др.

Оухурос = дивљи магарцац — Култ магарца био је веома раширен на Криту и у Микени. Био је божанство смрти и неба у старој Индији, Малој Азији Египту и код старих семитских народа. У Јерусалимском храму чувана је златна глава магарца, што речито говори о значају ове животиње у библијској митологији и јудејској религији. Новозаветна прича о Христовом уласку у Јерусалим открива јасне знаке реминисценције на семантику култног односа према магарцу.

стр. 33 *Јехидна* — У библијској симболици срећемо речи: „змија“, „јехидна“ (јевр. Ef'e), „отровна змија“, „породи јехиднини“, „аспида“. Да ли је реч о различитим врстама гмизаваца сличних змији, или о различитим врстама змија, или, пак, о синонимима тешко је рећи. Углавном, сви ови називи симболишу: лукавство, спретност, идолопоклонство, безбожност и др. (1 Мој. 49,17; 5 Мој. 32,33; Мт. 3,7; 12,34 итд.). Назив јехидна срећемо у руском синодалном преводу Библије (Јов 20,16; Ис. 59,5; Мт. 3,7; 23,33; Лк. 3,7 и др.) који је остао доследан грчком оригиналу, нпр. *Сейиуаинија*: „γεννηματα ἐχιδνῶν“ = „породи јехиднини“ (Мт. 3,7). У Даничићевом преводу Старог завета јехидна је преведена речју гуја (Јов 20,16; Ис. 59,5), а у Вуковом Новом завету аспид (Мт. 3,7; 23,33; Лк. 3,7).

стр. 34 *Јован јовораше* — Ово су речи Јована Крститеља упућене фарисејима (Мт. 3,7). Упореди исте речи у Лк. 3,7.

Пророци и праоци — Пророци су људи који су добили призив од Бога да буду гласници и тумачи Божије речи. Пророк непосредно и опитно доживљава Бога, заправо на мистички и екстатички начин свим бићем сведочи и предсказује вољу његову (2 Мој. 4,14—16; Језд. 1,1; Ис. 51,16; Јер. 1,5—7; Мт. 10,20; Лк. 1,70 и др.).

У Старом завету свештеници су називани оцима (вид. Суд. 17,10; 18,19), а у Новом завету то се односи на претке или старешине (Јн. 8,56; Рим. 4,16).

Змија — Подвргла је Еву искушењу те је постала симбол ђавола, злих духова (1 Мој. 3,1—4; 3,13). Библијски мит по којем змија куша човекову слободну вољу аналоган је прастаром сумерском миту о Гилгамешу.

Јер неш се уздржањем обновиши — Ово је једна од основних претпоставки новозаветне аскетске хришћанске антропологије која основне дефиниције и искуства базира на учењу о крајњем циљу испосништва. Дакле, циљ човековог живота је обновљење Христом тако да мистерија човека добија своје решење

у мистици Бога — антропологија=теантропологија. Катихетска поука слова о змији поред своје алегоријско-егзегетске основе својствене најранијем смислу *Фисиолоја* у каснијим литерарним верзијама има и нијансе апофтегматске поуке, тако да књижевни садржај овог древног списка добија осмишљену актуелизацију у лектури и библиотеци монашко-аскетских кругова.

Посиј је у рају озакоњен — Библијско-космолошка и антрополошка основа и смисао поста дата је у 1 Мој. 2,16—17. У овој реченици *Фисиолоја* дата је духовно-поучна димензија овог библијског схватања иначе својствена идеологији *Фисиолоја* за разлику од Шестоднева који се баве свим оним сложеним теолошким и књижевним аспектима тумачења књиге Постања.

С обзиром на неслагање граматичких категорија у реченици није довољно јасно на шта се подмет односи.

Упореди: Мт. 5,23—24.

стр. 35 *Јер змија је мислени ђаво* — У библијској књижевности од свих животињских врста, по своме карактеру, змија је најсличнија атрибутима ђавола (1 Мој. 3,1; 2 Кор. 11,3).

стр. 36 *Инокенџаври и сирене* — Ова митска бића не помињу се у Даничићевом преводу Старог завета, под овим именима, али су у Септуагинти тако названа (Нс. 13,22; *σειρήνες δνοκένταυροι*). У грчкој митологији кентаури су сурова космата бића, која живе у тешко приступачним планинама и шумама Тесалије и др. местима. Они су деца Кентаура и магнетијских кобила, и горњи део тела наследили су од оца а доњи од мајки. У грчкој уметности мотив кентаура је распрострањен. Сирене су такође бића из грчких митова и постоје разне приче о њима. По својој природи сирене су демонска бића, која својом песмом заустављају ветрове, умирују море и опчињавају морепловце. Сличност физичког описа ових животиња из *Фисиолоја* и грчке митологије је несумњив, и можемо сасвим слободно претпоставити да су мотиви директно преузети из староантичког мита, народне усмене књижевности и др. Што се, пак, тиче имена ових животиња у *Сейиуаинији*, можда су њени преводиоци овако називали нека друга фантастична бића митолошког предања из јеврејског текста Старог завета.

Гори — Вероватно је у словенском преводу требало да буде „гори“ а не „бољи“ — смисао је изопачен због неразумевања.

Гроздови — Овако сликовита реч и њен преносни смисао, карактеристичан за *Фисиолоју*, и слово о јежу, био је омиљен и природни израз семитске књижевности и говора. Овде доминира библијска алегорија (нпр. словесни виноград = Црква), а такође и симболизам (јеж је у *Фисиолоју* симбол злог духа).

стр. 37 *Риза* — У 2 Мој. 28,4 Господ саопштава Мојсију да постави свога брата Арона за свештеника, и да га као таквог обуче у свечане одежде. Тиме је за атрибуте првосвештеника установљена посебна сакрална костимографија. Делови ризе, свечане хаљине: напрсник, оплећак, плашт, везена кошуља, капа и појас.

Мисли се на егзегетско тумачење природословне алегорије. У слову о пантеру имамо изразит пример алегорије и егзегезе, тако да ова типолошка новозаветна паралела оличена у догађајима Христовог васкрсења и догматског објашњења врлинских својстава његове богочовечанске природе, представља класични пример алегоријске егзегезе.

стр. 38 *Јаребица* — Код пророка Јеремије човек који неправдом стекне материјално богатство пореди се с јаребицом која седи на туђим јајима (Јер. 17,11).

Страх божји — Основна категорија хришћанске онтолошке психологије. Овим осећањем проверава се стремљење и отвореност човека ка Богу. У Библији страх божији је почетак мудрости (Пс. 111,10) и сама мудрост (Приче 15,33). Заправо, обичан људски страх је израз недовољне религиозности (*Свјетли Јован Лесјевичник*, Лествица, Београд 1988², 180), док страх божији чини темељну основу живота у Богу, и то живота у којем човек није подређена марионета, већ активни сарадник. Према учењу највећих византијских теолога и писаца, нпр. Григорија Ниског, Максима Исповедника, Григорија Паламе и многих других, човек није призван да живи у мистичкој и у основи демонолошкој заједници страха, потчињености и параноје, већ да стваралачким „страхом божијим“ очува у себи слику Божију и тиме постане господар свега створеног и учесник живота славе Божије.

Лисица — Лукавост и спретност ове животиње ушле су у библијску пословицу у време пророка Језекиља (Језек. 13,4).

Тела — У тексту на два места стоји погрешно „тела“ а треба „дела“.

Лисице гнезда имају — У Мт. 8,20 стоји: „Лисице имају јаме и птице небеске гнезда“.

Пс. 2,15 — Предање, ауторство ове поеме приписује Соломону. Хришћански писци, под утицајем Оригена, прихватили су њено алегоријско тумачење као симболичко изображење духовног брака Христа са Црквом. До почетка хришћанске ере није истицан алегоријски смисао Песме над песмама. Заиста у овој канонској књизи Старог завета нема трагова алегоризма, за разлику од књига пророка који су свој исказ сами тумачили. *Удео ће лисицама бити* — Упореди Пс. 63,10: „Изгинуће од мача, и допашће лисицама“. Садржај овог стиха има смисао претње коју Давид прориче онима „који траже погибао души мојој“ (Пс. 63,9) тј. њихова несахрањена тела појешће лисице. Упореди: Приче 7,10; 22,14; 23; 27; 29,3.

Вид.: Откр. 2,12.

У Старом завету кит се спомиње у вези с натприродним догађајем из *Књиге пророка Јоне* (Јона 2,1). Даничић у своме преводу неодређено именује кита „велика риба“, док код Вука у Новом завету имамо прецизно означену врсту — „кит“ (Мт. 12,40; 16,4; Лк. 11,29 и др.). У Старом завету није могуће утврдити да ли је на одређеним местима реч о киту, крокодилу или пак натприродном митском воденом чудовишту левијатану.

стр. 39 Ова редакција *Фисиолога* по обиму природословног садржаја проширена је и на својеврсну минералологију. Симбол „благородног камена“ у систему средњовековне симболике и тумачења може бити двострука. Метафора сажима симетрију благородног камена и личности Богочовека Христа, изражавајући преносно значење. У другом случају „благородни камен“ је видљива слика невидљиве, нематеријалне стварности — „благородни камен, испуњен Духом Светим“. Њиме се указује на могућности целокупне творевине, у оквирима православног црквеног учења, а решавање и правилно схватање таквог симболизма даје нам могућност реконструкције основних поставки и схватања метафизичког црквеног тумачења византијског природословља. Материја испуњена Светим Духом јесте циљ и крајња могућност обнове целокупне творевине, на челу са човеком, због чега се Бог и оваплотио и постао Богочовек. Дакле, заједно са човеком, обожењу, пресаздању створеног, призвана је целокупна творевина, и то је основна вредност и циљ новозаветног схватања космологије, антропологије и природословља. Благородни камен је симбол нове и преображене твари, наравно схваћен у контексту православног апстрактног симболизма — „свештеног реализма“. Апстрактни симболизам у византијску књижевност увела је светоотачка теологија. Сву сложеност ове симболике могуће је најлакше схватити и истраживати проучавањем литургијских трактата најзначајнијих византијских писаца, затим решавањем семантике сакраменталног (светотајинског) обреда, и других свештених радњи, обреда, култова (светих, храма, моштију и др.) заснованих на библијско-хеленистичким основама.

У препису А. Александрова погрешно је стављена ознака за број педесет ($\tilde{N}$) а треба четрдесет ($\tilde{M}$), јер одговара великопосном (пасхалном) циклусу у трајању од четрдесет дана.

стр. 40 Упореди: 2 Кор. 1,17—20 — Мрави у Библији симболишу опстанак и способност живљења у најразличитијим условима. Они посебно брину о свом потомству и изврсно организују поредак у својим општежићима. Приче 6,6; 30,25.

стр. 42 *Лисица* (невестка) — У римској митологији богиње и женска лица сагласне су генију, који се поистовећује с душом, а то је била Јунона. У тотемској заједници све жење носе име тотема који их одређује и „јуна“ добија значење младе (невесте). Свака жена је „невеста“ док има функцију плодности. Јуна (Јунона) је принцип женске природе. Старозаветни празник плодности Сеница чува сећање на присуство женског божанства плодности — матере земље. Ово божанство и код Јевреја и код Грка било је божанство места, и зато је код њих град женског рода, нпр. Јерусалим. Супруг женског божанства био је бог небески и њихов брак је био свештен. Није ли, можда, ова митовна слика, тј. митолошки религиозни начин схватања очуван у слову о ласици (невести), која је симбол рађања, плодности, женског рода? На пример, у Откр. 21,2: „И видјех свети град, Јерусалим нови, где силази с неба од Бога припремљен као невеста украшена мужу своме“. (Вид. О. М. Фрејденберг,

Въезд в Иерусалим на осле в: Миф и литература древности, Москва 1978, 494—497.).

Кастор (грч. Κάστωρ = добар) — Ова алегоричка има генезу у античкој грчкој митологији. Постоји неколико варијанти мита о Леди, жени спартанског краља Тиндареја, а једна од њих вели да се Зевс, претворивши се у лабуда, заљубио у њу, и да је као плод те љубави Леда снела јаје из кога су се излегли: Хелена и близанци Кастор и Полидевкт. По једном другом миту Кастор је рођен из брака Леде и Тиндареја.

Карактер животиње кастора, о којој је реч у *Физиологију*, у каснијем митотворном предању идентификовао се с полубожанством Кастором, или је можда процес био обрнут.

У оригиналу „*нужнаја*“ — *testis*.

О ослобођењу праведника из ада види: 1 Пет. 3,18—19; 4,6; Еф. 4,8—10.

Васкрсење потврђују следећа места Новог завета: Мт. 28; Мк. 16; Лк. 24,46; Дап. 2,25—31; 13,33—35; 1 Кор. 15 и др.

стр. 43 *ХиEMON* (грч. χιεύμων) — Врста ласице која уништава крокодилска јаја.

Види: 2 Мој. 7, 10—13.

У смислу „остао си“.

Земаљски Јерусалим — За разлику од Горњег Јерусалима којим се означава царство небеско или Црква Христова, земаљски Јерусалим у овом случају је симбол јудејске религије и њеног храма. Као што је познато јудејска религија није прихватила чињеницу да је Христос пророковани Месија, тако да се смисао старозаветних пророчанстава све више окретао ка месијанској идеји изабрања расе и етноса, т.ј земаљског Израиља, чија је култна и културна матица град Јерусалим у Палестини.

Грлица — Тему псалма 56,1 представља грлица која живи у пустињи у безмолвију (=молитвеном тиховању). По старозаветном схватању ова птица припада групи култно чистих животиња, а нарочито сиромашни људи користили су је у обреду жртвоприношења (Пост. 15,9; Лев. 5,7; 12,6 и др., затим Лк. 2,24). Грлица је била симбол невиности и чистоте, весник свршетка божје казне после потопа (Пост. 8,11).

Б р а к — Вид.: 1 Кор. 7.

стр. 44 *Жаба* — У грчкој античкој митологији спомиње се као једна од светих животиња, предзнак и симбол етничких карактерних својстава, која се приносила на жртвеник. У Библији, жаба је симбол напасти (2 Мој. 8,3).

стр. 45 *Јелен* — Јеврејски закон је дозвољавао да се ова животиња користи за исхрану. Библијска књижевност говори да је јелен симбол чежње за Богом (Пс. 42,1), леп карактером, диван и стасит (Песма 2,9; Ис. 35,6), нежан према потомству (Јер. 14,5), бојажљив (Пс. 29,9) и др. Као такав јелен је био симбол и извор разних поређења и преносних значења која увек имају позитивну духовноморалну димензију.

Премудрост — Једно од битних својстава божијег ума, који промишља стварање света и човека, њихово обновљење и спасење.

стр. 45 *Преисходња земља* — најдоња земља, ад или пакао (Пс. 63,9). Ово су речи псалмопевца Давида (Пс. 42,1).

Широ шири свога имаш у души — Ово поређење крштења, рукоположења и покајања са три нивоа човекове душе није случајно. Према учењу православне византијске антропологије човек је трихотомно биће: дух (или ум), душа и тело. Ум повезује човека с Богом, како сматра Максим Исповедник, и најприближније одговара човековој личности; душа је све оно што чини природног човека и његову психологију, док тело представља земаљско начело и природу човекову, која није безначајна, јер је, према оцима Цркве, човек позван да спасава целокупну психофизичност — дакле, и тело је вечно с тим што се сматрало да оно добија нов и пресаздан квалитет. Поређење трихотомне антропологије и три евхаристијске мистерије није само проста подударност мистике броја, већ мистике онтолошке симетрије. У овом случају крштење симболише рађање личности, рукоположењем природни човек добија ново сакрално призивање служења Цркви, а покајањем започиње аскеза умртвљења телесне страсти и преусмерења телесних потенцијала ка обнови и успостављању психофизичке равнотеже.

Крштење и рукоположење — Крштење је мистика новог рађања личности и почетак хришћанског живота у Цркви а рукоположење је светотајински завет и иницијација у ред клирика Цркве (ђакон, презвитера и епископа). Примањем ових харизми и њиховим испуњењем остварује се највиши план и способност човековог религиозног живота.

Вода — То је врло битан симбол у православном византијском обреду. Сваки симболички акт изражава саму „реалност“, и њена мистичка својства, а у њој човек учествује посредством симбола и обреда. Симболика воде открива смисао крштења, јер има три важна симболичка аспекта: космички, јер без воде нема живота и она је за првобитног човека *prima essentia* света (Пост. 1,2); када симболише свет као космос, вода симболише стихију и смрт; и на крају вода је симбол очишћења, чистоте, препорода и обнове. „Источник водени“ је Христос, који је после вазнесења постао глава Цркве, и у тајни евхаристије, чији је саставни део сваки обред, па и крштење, вода се на мистички начин узноси у „царство небеско“ и на тај начин добија значење освећења, нове и преображене твари у Христу.

Покајање (грч. μετανοια = преумљење) — Овде налазимо врло развијену догматску свест о самом смислу покајања. „Обнављајући себе покајањем“ значи да се покајање тумачи као аскеза промене ума, а не као психолошко-моралистичка категорија настала као последица осећања кривице. Јован Лествичник је писао: „Покајање је завет с Богом за вођење новог живота“. Код византијских богословских писаца покајање је схватано као подвиг решености и стремљења ка новом животу, где личност и сви њени психофизички напори стреме напредку, тј. саображавању личности Богочовека. Широ план такве промене требало је да захвати све слојеве човековог личног и заједничког живота, тако да покајник није требало

да буде асоцијална, већ са одређеном мером и опрезношћу, комуникативна личност.

стр. 46 *Три ошрока бачена у њећ* — Почетак *Књиге пророка Данила* (Дан. 3) говори о времену вавилонског ропства јеврејског народа у доба вавилонског владара Навукодоносора. Он је осудио три своја дворанина (роба) да изгоре у огњеној пећи, јер нису хтели да се поклоне златном идолу, и због истрајности у јудејској вери, на запрепашћење присутних, пламен их није ни дотакао. Овај натприродни догађај био је доказ и сведочанство исправности и вредности њихове вере. Иначе, ова епизода старозаветне књижевности ушла је у састав хришћанских богослужбених текстова, паримија, које се читају на вечерњој служби Велике суботе.

Дијамант (грч. *αδამας*) — Симболичко значење овог минерала тумач *Фисиолога* је преузео из старозаветне књижевности. Дијамант има атрибуте чврстине, истрајности и непоколебљивости у исповедању вере.

О дијаманту говоре пророци: Језекиљ 3,9; Исаија 50,7; Захарије 7,12 и др.

Овде је лик употребљен у значењу скуп, збор, хор, чин.

Дух Свети доћи ће на њебе и сила Свевишњега осениће ње — Према Јеванђељу по Луки, ово су речи арханђела Гаврила, једног од седморице „великих анђела“, који припадају чину серафима (Михаил, Гаврил, Рафаил, Урил, Селатил, Јегудил, Варахил). Гаврил је ове речи упутио дјеви Марији, пошто јој је био несхватљив начин сопственог зачећа (Лк. 1,31).

Дрво живота — Симболика дрвета живота односи се на старозаветну представу раја (1 Мој. 2,9). Дрво живота налазило се заједно с дрветом познања добра и зла. Реч је заправо о сећању на прастаро веровање о вечном животу које је повезано с дрвем. На пример, у епу о Гилгамешу, овај сумерски митски јунак добија од Утнапиштира биљку живота која му обезбеђује бесмртност. У хришћанској симболици, дрво живота често симболише дрвени крст, на коме је разапет Христос, и у пренесеном значењу, ко не понесе и не прими ово сакрално дрво не васкрсава, тј. не задобија вечни живот. У слову о дрвету, перидекси, успостављен је симболистички паралелизам Старог и Новог завета, дрво живота је Богородица.

стр. 47 *Јастреб и голуб* — У Старом завету јастреб (јевр. *peres* = онај који ломи) је култно нечиста птица (3 Мој. 11,13). Голуб у хришћанској новозаветној књижевности и уметности симболише Свети Дух. Приликом Христовог крштења у реци Јордану, тада је крштено друго лице Свете Тројице, Син Божји, на њега је слетео голуб, знак Светог Духа (Мт. 3,16—17; Мк. 1,10—11; Јн. 32—33).

Црква — (грч. *ἐκκλησία* = скупштина; срп. црква < грч. *κυριακή οἰκία* = Господња кућа; упор. нем. *Kirche* = црква). Реч црква значи скупљање свих у једну заједницу, и због тога се она зове „скупштина“. Црква се тумачи као јединство (саборност) верних у Христу ради евхаристије. Њена мистичка суштина је пут поновног сједињења разједињеног људског рода, јер је она простор за преображени начин личног и заједничког

живота. У слову о јастребу и голубу, јастреб симболише ђавола који вреба појединце не би ли их одвојио из заједнице живота и спасења, а голуб чланове цркве — „народ божији“ грч. *λαός*. *Poi* — је симбол снаге, моћи, силе (Лев. 4,7; П. зак. 33,17; 2 Цар. 22,3 и др.).

Јефрат — је река Еуфрат на коју жедан друпс долази да пије воду. Према пророку Исаји (Ис. 8,7) ова река симболише асирску гордост. У причи о друпсу каже се да је „веома љута“ звер, што је очевидан знак гордости, основног мерила људских страсти и подложности греху.

стр. 48 *Пошито имаш два роја, Старог и Новог завета* — Оштри рогови симболишу потенцијалну снагу старозаветног предања и новозаветног открочења. Пошто је Христос, по учењу византијске ортодоксије, својом искупитељском жртвом афирмисао човека као нову твар, и установио Цркву која у себи има мистичку снагу преосмишљених старозаветних и откривених новозаветних религиозних „истина“, у њој је установљен духовно-морални садржај и светотајинске мистерије потребне човеком спасењу.

Орао — Спомине се у Лев. 11,13 и 5 Мој. 11,13 заједно с морским орлом и спада у нечисте животиње.

Камен који је вера њвоја — Мисли се на камен као симбол непоколебљиве вере, јер одражава речи Христове упућене апостолу Петру (Мт. 16, 16—18).

Сузама ојреј себе на сунцу — У подвижничкој (аскетској) пракси плач је посебна категорија духовне усмерености ка Богу. Плач је израз покајања у којем се крије мужевна решеност да се води бескомпромисни духовни рат до победе — обожења. Дакле, плач није израз сентименталистичког патоса који треба да створи ефекат људске беспомоћности и изазове божије сажаљење над покајником. Плач треба да донесе радост, јер је слика духовне наде онога који пребива у аскези, а истрајност у том подвигу, према византијским аскетским писцима, даје постојану наду да ће чврста вера и нада дати прве духовне плодове. О томе Јован Лествичник каже: „Богу није потребно, нити Он жели, браћо, да човек плаче од бола свога срца. Напротив, Он жели да се од љубави према Њему радујемо душевним весељем. Одузми грех, па ће очима твојим бити сувишне сузе бола: када нема ране, није ни завој потребан. У Адама, пре пада, није било суза; као што их више неће бити ни после васкрсења, кад греха нестане, јер тада ће побећи и бол, и туга и уздах.“ (*Лествица*, Београд 1963, 76).

Слон — Почетком наше ере насељавао је Индију и Африку, а у Библији помиње се само скупочена слонова кост, и то дворци украшени слоновачом (Пс. 45,49 и Ам. 3,15). У грчком античком миту, и код Хомера у *Одисеји* описан је Менелајев двор украшен слоновачом, а у индијској будистичкој традицији слон је посвећен Буди. Код Римљана, слон симболише дуговечност, бесмртност, победу над смрћу. По мишљењу О. А. Балаброве, извор приче о слону је апокрифног порекла (*Словар книжников и книжности Древней Руси*, Ленинград, 1987, 461).

Према верзији „Слова о слону зверу“ у преводу Ђ. Трифуновића, извршеног на основу *Физиологија* из Кукуљевићевог *Тирилској зборника*, помиње се да слон „долази дрвету грбавом“ као и чињеница да ова животиња „нема гибкости у костима“. Допунама које смо извршили на основу ове верзије и овог превода уносимо разумевање у садржај приче о слону.

стр. 49

Кремен — Вид. Ис. 50,7.

Ово је мотив из приче о последњем судији у Књизи о судијама, Самсону и филистејки Далиди (Суд. 16, 17—19).

Овај рад обухвата медицинску грађу из фонда српских ћирилских рукописа од XIII—XVII века. Од тога, поједини рукописи су већ били преведени на савремени језик (*Хиландарски медицински кодекс* бр. 517, Превод. Приредио и уводну студију написао Реља В. Катић, српскословенски текст и превод, Љубомир Котарчић и Младен Миливојевић, Београд 1989) а остали се први пут у преводу нуде нашој читалачкој јавности. У овом издању покушали смо, када је у питању материја из *Хиландарској медицинској кодекса*, да ближе пратимо оригинални текст. То се нарочито односи на поглавља из дијагностике, епидемиологије, педијатрије и хирургије. Списи о огњицама остали су у истој језичкој верзији као и у преводу *Хиландарској медицинској кодекса*, а поглавља из фармакологије су превод Младена Миливојевића из истог дела. У приближавању савремене језичке верзије оригиналном тексту било је на неким местима и непремостивих потешкоћа, као на пример, када се радило о појединим обољењима или синдромима обољења који су толико уопштеним називима означени да их је немогуће схватити у савременом језику (нарочито у поглављу „О огњицама”). Затим, када су у питању изрази о појединим органима човечијег тела, мада су они народни, у књижевном смислу нису прихватљиви па се као такви не могу ни користити, него се ишло на стручне, латинске изразе. Последња два пасуса, „О уређењу Хиландарске болнице” и „Одредбе Карејског типика о исхрани монаха” су превод Лазара Мирковића и Димитрија Богдановића, Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд 1986, 38—39; 83. У давању стручних медицинских изрази на латинском језику користили смо се, углавном, речником проф. др Реље Катића из превода *Хиландарској медицинској кодекса* бр. 517. Поред тога, служили смо се и овим делима: Д. Симоновић, *Ботанички речник*, САН, посебна издања, књ. CCCXVIII, 3, Београд, 1959; *Rororo Pflanzenlexikon in 5 Bänden*, Reinbek bei Hamburg 1958; *Pareys Blumen Gärtnerei*, том I, Berlin und Hamburg 1958; том II, 1960.

Сачувано је доста рукописа медицинске садржине на тлу Југославије. О томе видети: Јаша Романо, *Југословенска библиографија лекаруша и народних медицинских рукописа*, Београд 1973. Ми смо се приликом избора руководили тиме да обухватимо што је могуће више старију, разноврснију и значајнију медицинску грађу.

Требник с краја XII века, Музеј Српске православне цркве, рукописна збирка Радослава Грујића 3-I-65, (1. 14a), Молитва над светим маслом (1. 17b), Молитва из свете тајне јелеосвећења. Интегрални текст чина освећења масла објавио је Прибислав Симић, *Требник српске редакције XIII века*, Зборник Историје књижевности (Одељење језика и књижевности књ. 10), Београд 1976, 65—86.

Епистолијни номоканон, рукописна збирка Народне библиотеке Србије (Рс 10, 1.6). Рукопис су објавиле Љубица Штавланин-Ђорђевић, Луција Цернић, Мира Гроздановић-Пајић: *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књига прва, Београд 1986, 16—19.

Зборник ајокрифа с краја XIII века, рукописна збирка Народне библиотеке Србије (Рс 142, 1. 150), Молитва Светога Петра ономе коме црви гризу зубе. Ову молитву је објавио Радоман Станковић: *Једна ајокрифна молитва од зубобоље*, Археографски прилози, 1, Београд 1979, 203.

Посланица Свјетлој Јована Дамаскина Козми Мајумском, рукописна збирка Музеја Српске православне цркве (Р. 176). *О философији* (11. 8a—9), *О нераздељивом* (1. 25a). Рукопис је издао Eckhard: *Die Dialektik des Johannes von Damaskus in kirchenslawischer Uebersetzung*, Wiesbaden 1969.

Шестогнев Свјетлој Василија Великој, око 1400, рукописна збирка манастира Хиландара (Р. 404, 1. 193) *О човеку*. Рукопис је објавио Димитрије Богдановић: *Каталој ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 158—159.

Ходошки зборник с краја XIV и почетка XV века, рукописна збирка Народног музеја у Прагу, Шафарикова збирка (IX Ф 10, III 14, 1. 145 a) *Излагање о човечијем телу и органима* и (11.) „Противу болова у очима“ до „Противу зубобоље“. *Јатрософија Хиландарска*, преведен је део текста који је објавио Реља Катић: *Медицина код Срба у средњем веку*, САН, посебна издања, књ. СССХ, Београд 1958, 60—62.

Хиландарски медицински кодекс бр. 517, из XVI века, рукописна збирка манастира Хиландара. Преведени су следећи одељци: 11.3, 4a, 1366, 139—140, 144—145a; 61a—62a; 736—75a; 181a—836; 836—85a; 85a—87a; 87, 88a, 110—1036; 346—406; 43a, 1996, 10a—11a; 116—14a. Наведени редослед се слаже са садржајем од одељка: „Најпре о посети болеснику“ па до одељка: „Овде се говори како ћемо смањити тврду апостеому“.

Аксаі — од грчког aksagion, мера за тежину, шест део од унце
 Акујна ојница (Febris acuta)
 Бели мак (Papaver somniferum) — зове се тако јер има беле семенке
 Бели сангал (Santalum album) — по арапском називу за ову биљку ssandel
 Бели слез (Althea rozea) — од грчког althos = лек, назив код Диоскоридиса за ову биљку под althaia
 Боквица (Plantago) — од латинског planta = табан због облика листа сличног трагу стопала
 Bolus armenikus = лек источњачког порекла
 Боражино (Borago officinalis)
 Бунгева (Cucurbita) — назив овог рода код Плинија од 1. cucuma = врг, лонац, суд и orbis = круг, због облика плода
 Вења (Juniperus) — назив може бити од латинског junioa = млађа и рагеге = родити, рађати јер се прошлогодишњи плод још налази на биљци у време када се образује нови; постоји и објашњење да је од 1. juvenus = младенац, нежењен и рагеге = родити, рађати, јер се плод врсте Juniperus sabina употребљава као аборт
 Велике бојње (Variola vera)
 Вилина коса (Cuscuta) — вероватно од грчког cassyо = прикрити, прихватити, закрпити, пошто се биљка захвата за друге биљке; на арапском назив ове биљке је kouchout
 Вилин цвет (Hurnum cuspidatum) — по античком грчком hurnon за неодређену маховину која се среће на кори стабла
 Главна жила (Cephalica, Basylica?)
 Гњила ојница (Febris putrida)
 Горка њиквица (Citrus peker) — назив је од италијанског citriolo = тиква, или деминутив од 1. citrus = лимун, због изгледа и употребе меснатог дела плода
 Горки бадем
 Госино биље (Glycirrhiza glabra)
 Дивљи босиљак (Calamintha) — од грчког kalos = леп и minthe = метва или од kalamos = цев и minthe = метва; горска метвица, дивљи босиљак, маруља
 Драганат (Astragalus tragacantha)
 Дуња (Cydonia oblonga)
 Зубовина (Cynodon dactylon) — од грчког kyon — пас, и odos, odondos = зуб, због изгледа класића
 Ефемерна ојница (Febris ephemera)
 Изой (Hyssopus officinalis)
 Изувјени њулс (Pulsus vermiculosus)
 Истањени њулс (Pulsus filiformis)
 Јег (Mordus)
 Камилица (Matricaria chamomilla)
 Камфор (Cinnamomum camphora)
 Колера — означава жуч
 Козинац (Astragalus) — од грчког astragalos = скочна кост, на коју налаже угласте семенке врста овог рода, означавала је код Диоскурида врсту Astragalus baeticus.

Којар (Saparis spinosa) — антички назив ове биљке која се на арапском зове Кабер.
 Каруј — вероватно турска реч?
 Крљез (Ricinus communis)
 Лан дивљи (Linaria vulgaris)
 Ловорика (Laurus nobilis)
 Лоћика дивља (Cichorium intybus)
 Лубеница (Citrullus vulgaris)
 Луковийи њулс (Pulsus sphygmographicus)
 Љубичица (Viola odorata)
 Маланхолија — једна од четири течне компоненте организма
 Мајоран (Majorana hortensis)
 Маслина (Olea europaea)
 Масџика (Pistacia lentiscus)
 Мейвица (Calamintha nepeta)
 Мождана сила (Pneuma psychica)
 Мокраћа (Урина) — у старом језику се редовно назива вода (aqua)
 Обилан њулс (Pulsus magnus)
 Ојница чумна (Morbus infektivus)
 Пелин (Artemisia)
 Перакујна ојница (Febris peracuta)
 Перуника (Ирис) — од грчког iris = дуга, јер цвет код многих има више боја; неки сматрају да може бити и од грчког er, eris = пролеће, према томе пролећни цвет.
 Поскочни (козји) њулс (Pulsus caprinus)
 Редак њулс (Pulsus parvus)
 Романика (Achillea millefolium)
 Руџа (Ruta graveolens)
 Сабљница (Hernodactylus)
 Сангаловина (Santalum)
 Селен (Apium)
 Слачица (Artemisia)
 Тврђ, најтежи њулс (Pulsus durus, pulsus plenus)
 Тесћерасџи њулс (Pulsus seratus)
 Три њирогне силе — прва, која покреће срце на пулсирање (Vis pulsifica); друга, која се налази у мозгу (Pneuma psychicon); и трећа која је у јетри (Pneuma zooticon). Када све ове три силе правилно функционишу онда у организму постоји физиолошка равнотежа
 Усјорен њулс (Pulsus mollis)
 Флејма (слуз) — један од телесних сокова
 Цимет (Cinnamomum cassia) — од грчког kinamomon, који је састављен од кинем = уврнути, од а = без и momos = замерка, који је означавао миришљаве зачине а вероватно и цимет
 Шарпареја (Daucus carota fortensis) — или мрква
 Ширење срца (Diastola)

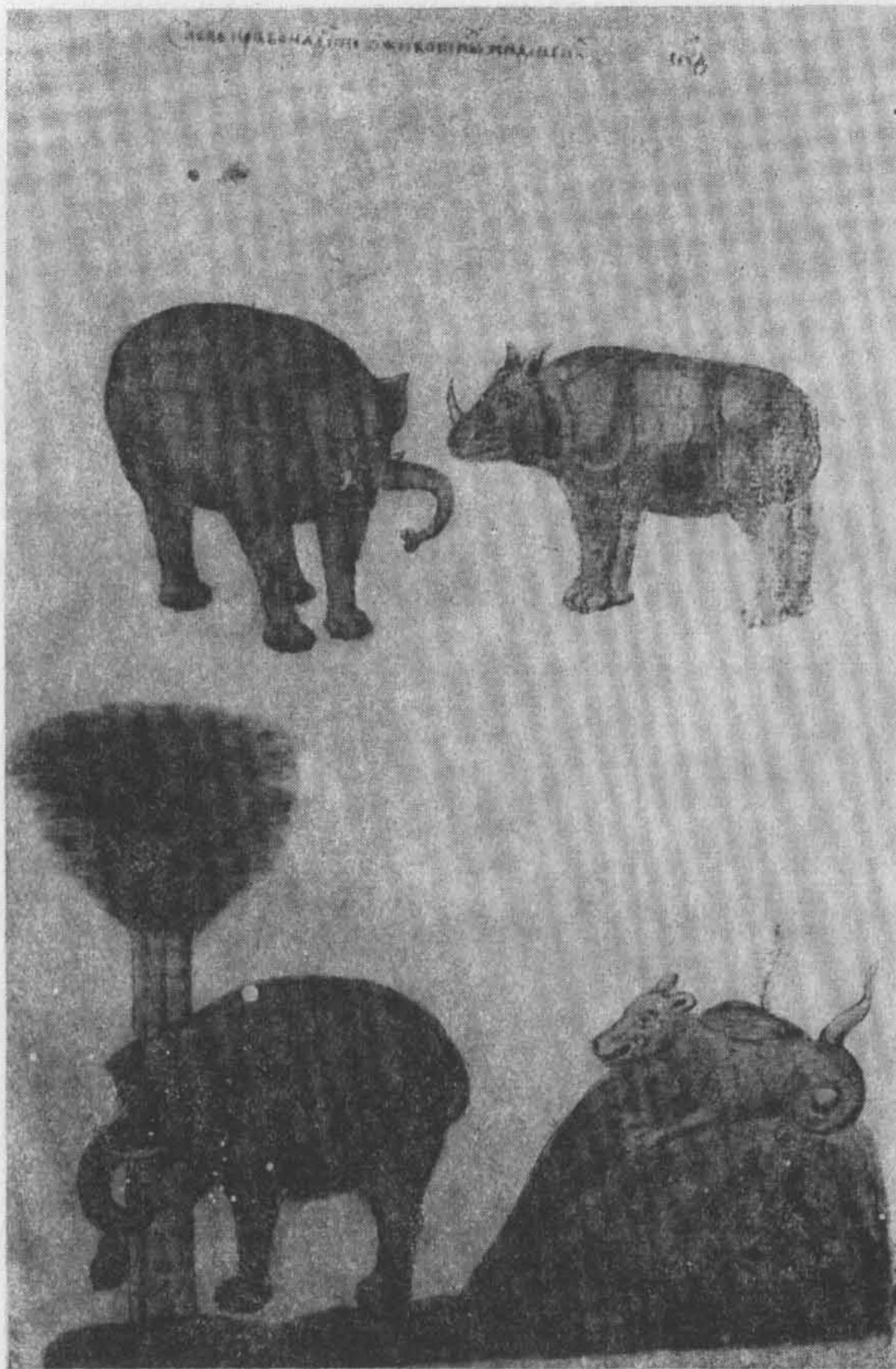
- стр. 71 *Молишва над свейим маслом и Молишва из свейе тајне јелеосвећења* — Јелеосвећење је једна од светих тајни православне цркве која се обавља над болесним хришћанима. Приликом помазивања појединих делова тела јелејем (уљем), призива се благодат Божија која их лечи од болести тела и немоћи душе. Јелеосвећење назива се по томе што се при вршењу ове тајне освећује јелеј, а у нашем народу се зове свештање масла. Библијска основа ове свете тајне налази се у посланици апостола Јакова: „Болује ли ко међу вама, нека дозове старешине црквене, те нека читају молитву над њим, и нека га помажу уљем у име Господње. И молитва вере помоћи ће болеснику, и подигнуће га Господ; и ако је грехе учинио, опростиће му се“ (6,14—16).
- Молишва из свейе тајне исповести* — Исповест је света тајна која се првенствено тумачи као облик духовног лечења. Јер, у православној хришћанској антропологији сâм грех је првенствено болест, „страдање“.
- стр. 72 *Свейи врачеве Козмо и Дамјане* — У хришћанском предању Козма и Дамјан су познати лекари који бесплатно лече болеснике.
- Пођоше седам сестара на њу и њушишију, и срећавши их Исус* — Можда је својеврсна реминисценција на јеванђелски текст о седам мудрих и седам лудих девојака (Мат. 11, 15).
- Сеђаше свейи Петар на мраморном камену* — У јеванђељу Христос назива Петра каменом у смислу чврстине његове вере у Цркву.
- стр. 79 *На Петра Павла Јована* — Свети Јован Дамаскин наводи као пример имена апостола.
- стр. 80 *Једнолејно и неизрециво јединство* — Мисли се на човека као непоновљиво биће по рођењу.
- Огњено и невидљиво биће* — Подразумева се хитрост; „и свест му је огњена“ стоји у стихирѣ службе светом арханђелу Михаилу, коју он добија од светлости Божанског Бића.
- Човечије шело сасијоји се од четири дела и оно садржи у себи: крв, слуз, жућу и црну жуч.* — Ова подела је преузета из Хипократовог дела *De natura hominis*.
- стр. 86 *А ти лекару, чувај се и немој да ти уздрхти срце лакомости ради или добитка ради нејо буди весео и мудар и немој (пожудно) лгедати болесникову жену или кћер.* — Ово је својеврсна прерада Хипократове заклетве која на том месту овако гласи: „А у све куће, у којегод будем улазио, долазићу на корист и пробитачност болесника, држећи се подалеко од свакојаке намере и штетне неправде, но нарочито од полног општења са људима и женама, слободним или робовима“ (Владимир Станојевић, *Историја медицине*, Београд—Загреб 1953, 248).
- Да ли је од некога узимао биље* — Под изразом биље подразумевају се лекови биљног порекла.

- стр. 88 *Теофило и Исак, философи, уче* — Теофилос Протоспатариос, византијски лекар из VII века, сакупио је сва старогрчка и староримска искуства о мокраћи па је на основу тога написао свој спис *О мокраћи* који је био веома цењен у средњем веку. Исак Израели из XI века бавио се медицином у Салерну.
- Хипократ сматра* — Хипократ (460. пре н. е. око 377. пре н. е.), један од најпознатијих и најзначајнијих лекара старих Грка. Збирка која носи његово име (*Corpus Hippocraticum*) не припада у потпуности њему. Хипократ није познавао ни анатомију ни физиологију, али и поред тога његови списи садрже пажљиво посматрање болесника и здраво расуђивање о дијагнози, лечењу и прогнози болести. Није употребљавао много лекова и сматрао је да је природа најбољи лек („лекар се стара а природа лечи“).
- стр. 92 *Аристотел философ сматра да постоје четири елементи који не могу да њруле* — Аристотел (Стагира 384 — Халкида 322), грчки философ. Аристотел је изузетно важан за историју медицине зато што је његов философски систем био научна подлога у раду многих каснијих истраживача, особито по својим природнонаучним делима. Познато је његово дело *О природи ствари*.

Илустрације

Шестоднев Јована Егзарха, 1649. година, Збирка Манастира
свете Тројице, Плевља 79.

Шестоднев Јована Егзарха, 1649. година, Збирка Манастира
свете Тројице, Пљевља 79.

Шестоднев Јована Егзарха, 1649. година, Збирка Манастира
свете Тројице, Пљевља 79.

